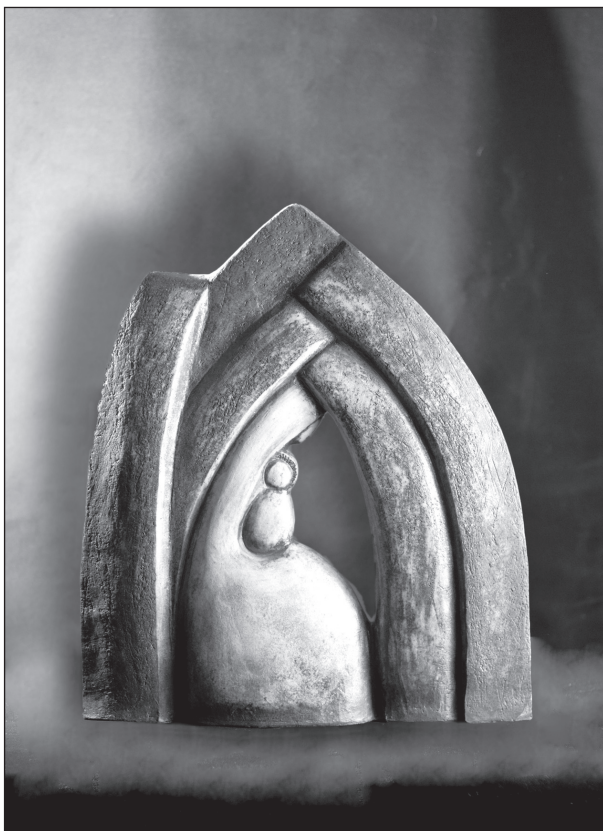

Tartalom

BÖNDÖR Pál: Kása (vers)	3
TOLDI Éva: Terek, idők, beszédmódok között (tanulmány)	5
HARKAI VASS Éva: Naplóversek	12
VÁRADY Tibor: Három becskerek-i történet (dokumentumpróza)	19
GÉCZI János: Belátom ■ Elmondhatom (versek).	37
NÉMETH István: Esetlen ének (vers)	39
POTOZKY László: Lélekboncolás másnapon (elbeszélés)	41
NYERGES András: Az árulók vacsorája (regényrészlet).	46
SZILVESZTER László Szilárd: „Kerubok sehol, a kapuk szélesre tárva...” (Erdélyiség-kép a rendszerváltás utáni erdélyi költészetben) (tanulmány).	65
DAKOS SZABÓ Szilvia: Az öneszmélés módozatai Fehér Ferenc 1946 és 1954 közötti lírájában (tanulmány)	94
Kinyitni másnak a lelkét a szépre, a jóra (Pap Józseffel beszélgetett Kartag Nándor).	109
HANDÓ Péter: Fordulat és/vagy költészet? (esszé)	115
BÁNYAI János: Belső vízözön fűhárfaival (Ladik Katalin: <i>Belső vízözön</i>).	118
VISY Beatrix: Szavakkal körbekötve (Terék Anna: <i>Duna utca</i>).	122

*A számban és a
fedőlapon
Bezzeg Gyula
fotóit közöljük
Nemes Fekete
Edit alkotásairól*

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz.
(1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2012. április. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2012-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Kása

Dátum van már megint:
Világvégi esznye, isznya.
Dátumokkal tele tarisznya.
Ha nincsen dátum,
van fátum. Hajrá, magyarok,
hajrá, azerik. Többiek is hajrá,
no de nem annyira.

Más napokon pedig
reggelire búzacsíra,
mert fontos az egészség,
este komisz pálinka,
mert mégsem annyira fontos.
Mi akkor hát a fontos?
Nem is olyan régen
a költészet is az volt; másfél éve
nem írtam verset. És ettől se jobban,
se rosszabbul nem érzem magam.
A szerelem is fontos volt, módosulva
valamelyest talán, még mindig az.

Ha most megtudnám,
hogyan ez az utolsó
napom vagy hetem, hónapom, évem,
mibe kezdenék kétségbeesésemben?
Versírásba,
vagy őrült szeretkezésbe?
Aligha.

Sírnék, verném a fejem a falba?
Nem hiszem. Mi akkor hát a fontos?
Például az, hogy mit főzzünk ma ebédre,
eléggé fontos kérdésnek tűnik,
akkor is, ha van mit,
akkor is, ha nincsen.
(De ezt sem eszik olyan forrón: Kihűl,
míg kerülgetjük.) Mint általában
minden(t).

De dátum az van,
viszont a cechet könnyű állni,
ha én vagyok éppen soron,
mivel egyre kevesebben
üljük körül az asztalt.
(Vagy mindenki fizeti a saját számláját.)
Vasalt ing, aszalt
gombafejek. Gondolom,
még vagyok.

Terek, idők, beszédmódok között

„Nem teszek mást, mint amit elvárnak tőlem, de ez nem »én« vagyok – máshol »létezem«, nem »tartozom« senkihez, így »magamhoz« sem... léteznek-e ez az »én«?» Ezt a kérdést teszi fel Julia Kristeva *Toccata és fuga az idegennek* című tanulmányában, kifejtve, hogy az idegenség valójában viszonyfogalom. Az idegen másokkal szemben határozza meg önmagát, cselekedeteit gyakran állítja be úgy, mint a többiek által meghatározott, egy elváráshorizont mentén alakuló, irányított tevékenységet. Miközben relativizálja saját létezésének helyzetét, otthonosságérzését, végső soron önnön létének egészét kérdőjelezi meg (Kristeva 2010; 12).

Böndör Pál *A holdfény árnyékában* című regényének háttérében Kristeva gondolatainak irodalmi megformálását látjuk megvalósulni. A narrátor idegenségtapasztalata hálózta be a történeteket, miközben idegen a tér és az idő egyaránt, idegenek a helyszínek, amelyeknek pedig a dolgok természete szerint befogadóaknak, otthonosaknak kellene lenniük, mert az elbeszélő életterét, sőt érzelmi konnotációval együtt többet: a szülővárosát jelentik. És vajon az „extrém eseteket leszámítva ki nem szereti a szülőhelyét?” (9).

A „biotext” típusú szövegek közé tartozik, amelyek kifejezetten arra törekednek, hogy az életrajz eseményeit és a valószerűsíthetően megtörtént eseményeket, tényeket fikcionalizálják, „a kort, az életrajzot, a hagyományt, a történelmet és a kultúrát nem a személyes összegzés, számadás, konfesszió, hanem a fikcióképzés alkalmának tekintik” (Thomka 2003; 17). Fenntartja viszont az olvasásmódnak azt a lehetőségét is, amely kilép a műalkotás fikcionális teréből, és a lokális tudásanyaghoz hasonlítva értelmezi a szöveget.

Ennek megfelelően a regénynek igen erős a regionális meghatározottsága. A narrátor főhős Újvidéken dolgozik, valaha ott született, de az el-

beszélés idején a városhoz közeli településről, Temerinből jár autóbusszal a munkahelyére. A térségi értelemben felfogott peremvidéki életforma jelenik meg, melynek tartozéka az azon belüli centrum–periféria közötti ingázás. A regény beilleszthető lenne az Újvidék-narratívák sorába, amelyek a várost és lakóit egzisztenciális határhelyzetben, a fordulat pillanatában mutatják be, amilyen például Juhász Erzsébet *Határregénye*, Balázs Attila *Kinek Észak, kinek Dél* című regénye vagy Végel László számos munkája, köztük az *Egy makró emlékiratait* is tartalmazó *Újvidéki trilógia*. *A holdfény árnyékában* elbeszélte ideje azonban nem nyúl vissza történelmi időkhöz. A várossal szemben az eredetet kutatja, nem a városalapítás kultikus eseményével kezdi narrációját, a regény csupán az egyéni, a személyes emlékezet kezdetéig hátrál az időben.

A narrátor szélsőséges élethelyzeteket beszél el. A narráció ideje arra az időszakra esik, amikor már lezajlottak azok az események, amelyek traumatikussá tették itt élését, ezek közül is elsősorban az 1999. évi bombázások kapnak nagyobb teret, egy-egy tragikus, katonahalállal végződő esemény, melyben ismerősök is előfordulnak, vagy a hidak lerombolása, amelyhez minden itt élőnek érzelmi kötődése van. A mozgástér jelentősen beszűkül, a narrátor legfeljebb a várostól ötven–hatvan kilométerrel északra mozdul ki, s amikor a hidak megsemmisítéséről beszél, a bezárt-ság dicséretét halljuk, mert elfogadhatatlannak tartja a déli vidékekkel való kapcsolattartást. Biztonságot jelent tehát a kisvilág, a korlátozott mozgástér, amelynek megóvása a személyi integritás védelmét is jelentené, még azon az áron is, ha a szélesebb perspektíva feladása következne be a lokális élettér védelmében, hiszen a történet fordulóponton mutatja a várost, amikor elárasztja egy másik, távolról jött kultúra, amelyet már nem tud magához idomítani és befogadni, legyőzi az idegen erő. A kultúrák találkozása nem mentes a konfliktusoktól, ám mégis mindig a tolerancia felülkerekedését jelző tere nem válik egyértelműen szimbolikussá, ilyen értelemben pedig nem a szülőföldmítosz megalkotásához járul hozzá, hanem ellenkezőleg: ennek a mítosznak a megszüntetéséhez. Az említett irodalmi Újvidék-narratíváktól eltérően nem a térségnek a nagyobb koordináták közötti elhelyezése kerül előtérbe, hanem a beszűkült tér élménye válik dominánssá.

A biztos koordinátáit vesztett élethelyzet tragikus, a narráció azonban nem ezt a tragédiát mélyíti, sokkal inkább ironikus gesztussal távol tartja magát. Narrátora a kristevai értelemben válik olyan idegenné, aki „nem tartozik sehová, sem helyhez, sem időhöz [...], elmerülő emlékezet és bizonytalan jelen” (Kristeva 2010; 11). Éppen ezért az ingázás határhelyzetében marad meg: hiányzik belőle mind a teljes azonosulás, mind a radikál-

lis felszámolás képessége. Otthonosság és idegenség között állapotodik meg. Mivel nem tartható a várossal való azonosulás, a távol maradás mutatkozik választható stratégiának: „Nekem inkább a szobám négy faláról kellene írnom, mert ott vagyok már csak otthon.”

A térkonstrukció a köztesség állapotában jelenik meg: „mintha Újvidéken lennék, vagy ott is vagyok, de már nem élek itt” (14), „Mintha nem is Újvidéken lennék, mintha nem is Temerinben” (37). Idegenség és otthonosság köztes terében mozog akkor is, amikor az utcanevekben ismerőseit fedezi fel, akikkel együtt üldögélt, beszélgetett egykor. Ebből következően a regény első szava válik kulcsszóvá: „Mintha”. Minden látszólagos. Semmi sem azonos önmagával. Minden csak félig igazi, az is lehet, nem valóságos. Minden állításnak az igaz ellentéte is, vagy legalábbis pontossításra szorul.

A köztesség, az eldöntetlenség az identitás bizonytalanságát a regény a közérzet szintjén is megerősíti. A kisebbségi ebben a kontextusban „mafla”. Nem találja föl magát sem a szegedi, sem az újvidéki postán vagy bankban, a bürokrácia útvesztőiben. Hacsak nem asszimilálódik, vagy úgy, hogy áttelepül, vagy úgy, hogy helyben veszi át a többségi magatartást. Mintha a kisebbségi lét felszámolása lenne kívánatos.

A bizonytalanság az emlékezés tereit is kitölti. A gyermekkori nyelvélményhez tartozik, hogy az anyanyelvet szó szerint érti, az édesanyja nyelvéként, a család szűk körű kommunikációs eszközeként: „Mentségemre legyen mondva, hogy más magyar családról nem tudtam a környékünkön. Így az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy minden családnak van egy belső, csak házi használatra szolgáló nyelve – ez lett volna az anyanyelv! – amit mások nem értenek, így nem is kotnyeleskedhetnek bele abba, ami nem rájuk tartozik” (59–60).

A közérzet regényeként is olvasható tehát *A holdfény árnyékában*. A cím is a megtévesztő identitásra utal. Az élet egy „közepesen rossz álom” (74), „a jelen, nem tudom, hogy hol van” (135). A referenciális olvasatot a narráció ezen a ponton bizonytalanítja el végképp: a fikció kitalált, viszont nem bizonyított, hogy a valóságos létező. Magyarország csak az irodalomban létezik (65), „ez a világ is, melyben most, e pillanatban is kommunikálunk egymással, kedves hallgatók, egy tehetséges programozó alkotása csupán, és mi nem is léteünk valójában” (158). Az ideiglenességet nyomatékosítja a visszatérő motívum, miszerint „váróterem ez a világ”.

A stabilitásteremtés minden kísérlete kudarcba fullad. A regényben szobrok ledöntése is szóba kerül. Érdekes külön is megvizsgálni a szoborállítás vonatkozásait. A kelet-közép-európai irodalmi térben a szoborállításnak külön narratívája van, és értelmezhető a térségi szimboli-

kus jelentésteremtés változataként. Miroslav Krleža *Bankett Blitvában* című regényében még biztosan tudják, „az emlékmű maradandó, »örök« és állandóan *látható* anyagban megtestesült tekintélye morális erőt kölcsönöz felállítóinak; másrészt politikai rituális erejük volt és van: egy emlékműhöz rendszeresen elzarándokolnak, ott gyűléseket tarthatnak, és ezzel az emlékmű terét szimbolikus térré változtatják” (Hatos 2010; 181). A Krleža-regényben tudják, hogy kinek kell szobrot emelni: a beszélő nevű Barutanszkinak, a diktátornak. Az „örökkévalóság, dicsőség és diadal” azonban korántsem a történelem hősiességének szól, a lovas szobor a poltron magatartás emlékműve. Barutanszki apoteózisa a lovas szobor leírásának szarkazmusában tetőzik: „mellvértjét gazdagon díszítették a plasztikus ornamensek, kígyók és gyíkok nyüzsögtek azon a lovagi páncélon, szőlőfürtök csüngtek rajta indásan, hogy koszorúkként és apró bőségszarukként vegyék körül az egyes medaillonokat. Ezeket a pazar dekoratív keretben elhelyezett medaillon-domborműveken különféle jelenetek játszódtak le: Barutanszki Légiónak élén bevonul Blitvában, Barutanszki a gazdagon redőzött bíborbaldachin alatt a Regni Blithuaniae Magna Chartát olvassa...” (Krleža 1960; 207). És mindez még csak a pajzs leírása. A szoborállítók azonban tisztában vannak vele, hogy talmi dicsőség az, amiben reménykednek, az uralkodó hatalmas agyagfigurája olyan, „akárcsak a trópusi kígyók valami vidéki állatkertben” (Krleža 1960; 209), a szobrász pedig „szolga” marad, bronzba a gonosztevőt öntik, „hogy aztán bronzban élje túl a századokat” (Krleža 1960; 214).

Grendel Lajos *Nálunk, New Hontban* című regényének szoborállítási gesztusát nem a nyomasztó nagy előd árnyékolja be, hanem ellenkezőleg: a hagyomány hiánya; a tradíciót, ha nincs, meg kell teremteni. Híres szülöttek nélkül „egy város olyan, mint az árva gyerek. Gyámolíthatják ezerfelől, az igazi apa hiánya akkor is égetni fogja” (Grendel 2001; 30). Bárány Pista szobrász végül azért nem tudja elkészíteni az emlékművet, mert a politikai kompromisszum a felállítás térbeli aspektusát is megkérdőjelezi: Kosuth és Stúr nem állhatnak sem egymás mellett, sem egymással szemben, mindkettő politikailag inkorrekt lenne. Az ismét csak beszélő nevű Nehéz Gyuszi expolgármesterről senki sem tudja, hogyan nézett ki, ajánlatos lenne tehát, ha egy bokorból kukkantana ki. Az ironia tetőfokán az eredet megalapozása olyannyira relativizálódik, hogy mindenki alkalmassá válik a szimbolikus jelentéstulajdonításra: a szobrot mindenki megérdemli. „Na persze nem úgy, hogy ezentúl mindenki találkozik majd az utcán a saját kőbe vésett fizimiskájával, hanem más, szerényebb módon. [...] Ezért a polgármester a helyi hangosbeszélőn keresztül felszólította a város lakosait, hogy mindenki, aki halhatatlanságra vágyik, nem túl nagy összeg be-

fizetése ellenében, készíttesse el Bárány Pistával a saját gipsz mellszobrát” (Grendel 2001; 216).

A vajdasági szobor nem a nagy államférfiről készült, de nem is a hétköznapi emberről. Böndör Pál regényében több is van belőlük, ám nem a valós, hanem a virtuális térben: „kidöntött szobrok hevernek szerteszt, a legtöbb szemnek láthatatlanul. Vajdasági prózaírók szobrai például: Szirmai Károlyé, Gion Nándoré” (93). A legnagyobb szoborgyalázás – „ami errefelé, sajnos, mindennapi gyakorlat” (15) – a Verbász–Szenttamás–Temerin háromszögben zajlott le, és a történet szintén a virtuális térbe íródik bele, az abszurditás jeleivel. A szobor monumentális, de ismét csak láthatatlan. Henry Bergson emlékére állították egykor az Elan és a Vital gyár körzetében, a szoborrongálók az „élan vital”-t szüntették tehát meg, az életlendület veszett ki a vidékről.

A szervezett terek idegenségét ellensúlyozza a természetes tér otthonossága, amelyben kinyílik a világ, és az irracionális-csodás eseményekre is sor kerülhet. Eltűnik a határ realitás és képzelet, emlékezet és álomvilág között. A néger története a szappanoperákból kerül elő. A történet intermediális kiterjesztése is segíti ennek az összefüggésnek a szorosra fűzését. Párhuzamba kerül a gyermekkor kinyíló világa, vagyis az emberi fejlődés és a technika előrehaladása: a fejezet elején minden szürke – akár csak a fekete-fehér televízióban egykor –, majd fokozatosan színesedik ki a világ. Egy nap pedig arra ébred, hogy ő is „egyike a piciny emberkének, akik a rádiókészülékben élnek” (86). A tanyavilágban „civilizált, jó bulit” tartottak a bombázások idején: „rosszullétekkel, hányásokkal, ájulásokkal együtt”. A narrátor arra ébredt, hogy egy néger, „az agresszor” issza a sörét. Véletlenül katapultált, és hosszas beszélgetésbe kezd az éppen alkoholmámorából ébredő elbeszélővel. Ebben az élethelyzetben teljesen hitelessé válik az abszurditás materializálódása. Ugyanakkor a leírás hangsúlyosan a mai televíziós szappanoperák ismereti anyagára játszik rá: példák sora teszi hihetővé, hogy hasonlóan mutatnák be a hollywoodi krimik az itteni világot, forgatókönyvként szolgálhatnak azokhoz a krimisorozatokhoz, amelyek hősei között az itteni háborút megjárt katonák is feltűnnek.

A mediális meghatározottság a narrátor én-konstrukcióját is meghatározza: a főhős Bé Péter, túl az ötvenedik életévén, napi munkáját viszont rádiós újságíróként végzi. Általában kiegészített és kimerült. A mélabújának jellegzetes tüneteit produkálja.

A narrátor nem hisz a nagy narratívák létrehozásának lehetőségében, ezért túlnyomórészt a napló és az esszé köztes terében marad. A regény szövegének legnagyobb részét azok a feljegyzések teszik ki, amelyeket a mindenáron írni kell valamit sürgető imperativusa, bénító kényszerhely-

zete hív elő, amikor az agytekervények üresben forognak. Ráadásul mindenről költők és versek jutnak eszébe a narrátornak, Arany János, Petri György, Váradi Szabolcs, Kálnoky László, Nemes Nagy Ágnes, Tandori Dezső soraival vigasztalja magát, amikor semmi sem jut eszébe. Kosztolányi Dezső, Szép Ernő, Szabó Lőrinc, Petőfi Sándor úszik be a gondolatok közé, és felsorolja a rádió irodalmi műsorainak szerkesztőit, egy tucat vajdasági író is. Általában hiába, irodalmi műveltsége és transzcendencia iránti vonzódása csak hátráltatja abban, hogy megoldja a japán válságot vagy a világ fontos problémáit, pedig azokból él, ez lenne a racionális viselkedés, hiszen a „japán válság biztosítja a te mindennapi kenyered”. Nincs témája, a kifejezéssel küszködik. A három perc, amit szerkesztői utasításra ki kell töltenie alkalmi rádiós jegyzeteivel, végtelen gyötrellemmel tölti el.

Közben elmélikedik, ám képzeletben egyetlen problémát jár körül szüntelenül, a szöveg repetitív narrációja egyetlen gondolat körül forog: hogyan írni meg az aznapi rádiós jegyzetet, a kötelező penzumot. A regény a hétköznapi beszédmód stílusjegyeit variálja, töredékek, néha idegesítően repetitív szövegrészek, szó szerinti ismétlődő egységek egymásutánjából építkezik a szöveg, s az utóbbiakat hajlamosak vagyunk elsőre kiiktathatónak gondolni, a szerkesztés – sőt a szerkesztő – gondatlanságának tulajdonítani.

De valójában oralitás a rádiós újságírás hitelessé tételének jelzése. Az elbeszélő folytonosan reflektál a szöveg létrehozásának eljárására, pontosabban létre nem hozásának tényére, a megalkotás abszurd voltára. Képzőművésznek is azért kell lennie, hogy ne tűnjön hivatásos írónak, hitelesebb legyen mindennapos küzdelme az írásért. Az írás szakmáját ugyanis – értelmezésében – nem lehet megtanulni, csak folyamatosan meg lehet szenvedni, akkor is, ha elhivatottságot érez iránta, amely már gyermekkorában elkezdődik. Többször visszatér a fogalmazó kisfiú meséje, aki kezdetben a tintapacáktól tart, majd egy látomásokkal tele-tűzdelt szövegegységben az íráskényszer és a felnőtte válás metamorfózisának valóság és képzelet határán keletkező, lázálmos története is kikerekedik. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy magának az írás aktusának is van racionális jelentése – „a híradó akkor is harmincperces, ha az égvilágon semmi sem történik, a híradó azért van, hogy bemondják: az életnek van értelme” –, felismerhetővé válik, hogy a szövegbe épített számos kisepikai forma, az esszé, a városi folklór történetei, az anekdota, a naplóbejegyzés, a szó szerint ismétlődő, visszatérő – a kristevai idegenségfelfogáshoz is hozzátartozó – fragmentumok hálójában egyetlen történet bontakozik ki: a regény nem más, mint írás az írásról, tematikai és stiláris tekintetben egyaránt.

A közöttiség élethelyzetét artikulálva, annak alakzatait mozgásba hozva a jelen történelmi tapasztalatával a háttérben a narrátor semmivel sem akar, tud azonosulni teljesen, a közöttiség, két állapot közötti oszcillálás gyakran egyszerűen a sem-sem eldöntetlenségébe fullad. Nem állíthatom, hogy Böndör Pál jelentős költői opusa, verseinek szellemessége, izzása, problémaérzékenysége ismeretében regényét pályájának különösen jelentős állomásaként tartjuk majd számon. Szövegét, mellyel az írás módzataira, jellegére, miértjére kérdez rá, azzal a tudásanyaggal egyetemben, melyet mozgósít, és amely a kívülálló, a regionális perspektívával nem rendelkezők számára nehezen hozzáférhető, az alkotó szellem feltétlen kíváncsisága jegyének gondolom, az önmagát szüntelenül újrakonstituálni kényszerülő én reflexív, releváns műfajközi kontextualizálásának (Böndör Pál: *A holdfény árnyékában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2011).

Hivatkozások

- Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban*. Kalligram, Pozsony, 2001
Hatos Pál: Genf mint példa. *Literatura*, 2010/1–2.
Kristeva, Julia: Toccata és fuga az idegennek. = *Önmaga tükrében idegenként*. Fordította Kun János Róbert. Napkút Kiadó, Budapest, 2010
Krljesa, Miroszlav: *Bankett Blitvában*. Fordította Herceg János. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1960
Thomka Beáta: Letöltött idő. = Uő: *Glosszarium*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003

Naplóversek

2011. július 4. hétfő
terra rossa

a gorski kotart átaludta
bár a síksághoz szokott szem
számára kivételes látvány
a hegyek lankák dombok
lejtők nagy tengerszint feletti
magasságon zajló ritmusa
és egyáltalán: fent lenni
érezni hogy tartják magasba
emelik az erős hegyek
benne egy aláereszkedő
felhőben amely látszik ám
belülről nem érzékelhető
s miközben fent egyúttal lent
is hiszen a kerekek a talp
alatt ott a szilárd talaj
a vörös föld a terra rossa
s a belőle kihajtó sok
zsenge szál: még harmatos hegyi
füvek virágok és a fenyők
nyurga törzsének gyantaillata
ezt aludta át a magasság
varázsát s mire délutáni
álmából felriadt mélykék
vízbe csúsztak fiume partjai

2011. július 6. szerda
zuhanás csendje némaság

úgy repültek a vijjogó sirályok
nézte röptük ívét a parton
a kobaltkék zománcú víz felett
soha ily erőszakos madár-
sereget csak vijjogtak a tetők
nyergén kárálva üzentek egymásnak
egyik tetőről kéményről
a másokra át reggelente
hangos sirályvijjogásra
ébredt a pokolba kívánta
a kis tér és az erkély csendjét
felverő lármát hangos csérogást
de hogyha felröppentek s hirtelen
alászálltak leereszkedve a
vízre nem maradt utánuk más
csak a zuhanás csendje s némaság

2011. július 10. vasárnap
szétfoszló utánozhatatlan ízei

mintha filmvásznon vonulna egy
könnyed nyári filmben a sétány
forgatagában fedetlen vállak
s meredek ívű dekoltázsok
között a hullámoktól kotyogó
csónakok s erotikát rejtő
vakítóan fehér jachtok előtt
az egyik fedélzetén népes
társaság bor pezsgő és a tenger
frissen halászott gyümölcssei
jól meg kellett volna jegyezni a
később rendelt sellőszerű hal
és a konoba nevét de csak a
pincérek szolgálatkészsége
s kedvessége dereng fel a lassan

(g. ezt úgy mondja: lassikán) és
módszeresen elköltött vacsora
után az ízek és aromák
a mediterrán esték szétfoszló
utánozhatatlan ízei

2011. július 12. kedd
a testek íze

miként a tenger az éjszakai
parton a testek íze is más
ahogyan suhognak a combok s a
bőrön kicsapódik egy kevés
só kristályló hajlatokban halad
a gyűrűző remegés mintha
nem is most volna hanem majd' negyven
évvel ezelőtt: a hullámok
ekszztatikus ritmusa előhívja
a test régmúlt emlékeit

2011. július 13. szerda
úszótúra tus nadrágcsere

ki ne felejtsem azt a félig
német félig ex-yu házaspárt
akiket tavaly ismertünk meg
s most újra itt vannak velünk
egyazon időben a régi
sziklák között ugyanazon
a helyen a második világ-
háborúban épült bunker
alatt – a feleség beszédét
tökéletesen értettem
biztosan tanárnő gondoltam
de nem: a német számára
ugyanúgy elsajátított
idegen nyelv volt mint nekem

tankönyvszerűen felmondott
idegen hangsúlyok s nyelvjárás
nélküli echte német
a férfi naponta több órás
úszótúrákat tett jó sok
ideig suhant a víz alatt
majd kijött a vízből tusolt
s csak úgy mindenki előtt
leplezetlenül a lehető
legtermészetesebb mozdulattal
fürdőnadrágot cserélt: a csere
testhezálló pamut térdnadrág
volt aminek jó mélyen feltúrte
szárait – naponta ugyanaz
volt a program a parton már vártam
a tankönyvszerűen felmondott
németet az alábukást
az úszást s utolsó poénként
a rutinos nadrágcserét

2011. július 15. péntek
fenyőtűvel és homokkal kevert

ha fúj a szél habzik a tenger
fenyőtűvel és homokkal kevert
víz nyaldossa a partot a sziklás
részeken szétmálló cseppekben
szikrázik a só a kicsapódó
víz páraszerű cseppjei az
arcra tapadnak vékony réteggel
vonják be a kar és a láb
szabadon maradt felületeit
a sirályok hirtelen eltűntek
biztos fedezékből várják hogy a
bóra tombolása után beállt
szélcsendbe beússzon egy hajó

2011. július 16. szombat
győztes háborúk árán

alig hogy kiszállsz a katamaránból
a parton reneszánsz ruhákba
öltözött élő óriásbábok
fogadnak a sóhajok hídja
előtt fehér csipkés legyezőket
és i ♥ venezia feliratú
szuveníreket árulnak az
oroszlános oszlop mögül hegedű
hangja szól a szent márk tér
elmaradhatatlan galambjainak
szárnysuhogását hallod amint
bukórepülésben szállnak le
a márvány padozatra szórt
morzsaszemekért közöttük két
kislány pózol az erős napsütés
s a márványról visszاسugárzó
forróság szétválaszthatatlan
sávjai között harangok kongnak
a napóra épp delet mutat
s az olvadó-csurranó arany máz*
vakító fényében felrémlik:
hiába a reneszánsz függönyök
redői közé szorult árnyék
hűsének nyugalma a bronz szobrok
és a mozaikhomlokzatok
aranya győztes háborúk árán
szerzett drága zsákmány – hadisarc

2011. július 18. hétfő
felvillan-e végre

gyermekkorában a kálvária-
dombon az út építéséhez
oda hordott töméntelen
mennyeségű homok óriás
homokhegy szinte elnyelte
az odasereglett gyerekhadat
pergett a homok meg sem mozdult
a hegy a kis kezek és lábak
munkálkodásától szórták
megmászták fúrták és faragták
alagutat vájtak bele
jut eszébe a jelenbeli
utasnak amíg suhan az
učka több kilométeres ki-
világított alagútján
át a gyorsan pergő óriás
ventilátorok alatt egyre
nyugtalanabbul lesve a
hegy gyomrából hogy az alagút
végén felvillan-e végre a fény

Három becskereki történet

I. Kartonruhák és sorsok

Vortakt (ütemelőző)

A *Rózsától Rózsáig* című szövegem egy részében kávéházi dalokkal foglalkoztam. Nem felfedezés, hogy ezeknek gyakran identitásmutogató/fitogtató szerepük van – miközben más-más lendületek, büszkeségek, előítéletek, önteltségek vagy szorongások kísérik a többség, illetve a kisebbségek nótáinak húzatását. Írtam arról is, hogy gimnazistakoromban a Rózsában milyen magyar, szerb, román nótákat húzattak a társaságomban. Az egyik szövegváltozatomban ott volt még egy nóta, de ezt némi töprengés után kihagytam. Közben megtudtam még valamit erről a nótáról, és most ezzel kezdeném a szöveget:

*Vett a zsidó két libát
– két libát
Egy feketét egy tarkát
– egy tarkát
Baszd meg zsidó a libát
– a libát
Mért nem vettél egyformát
– egyformát.*

E. nevű osztálytársam húzatta ezt a nótát. Büszkén. Nem voltam benne soha egészen biztos, hogy a büszkeséget az ihlette-e, hogy ez egy identitásigenlő nóta, vagy inkább az, hogy ilyen jópofa nótát is tud. Úgy tudom, hogy E. zsidó származású volt – bár ez sohasem került közöttünk szóba.

Amikor különböző kávéházi nótákról írtam, úgy láttam, hogy ez érdekes szint adott volna a szövegnek. Azért haboztam, mert felmerült bennem a kérdés, hogy vajon ez ironikus zsidó nóta-e, vagy pedig valami antiszemita ihletésű rigmus. E. minden valószínűség szerint zsidó nótát

látott benne. Amikor elhúztunk egy magyar, majd egy szerb nótát, megrendelte ezt is, hogy ilyenből is legyen. De tudta-e, hogy mit húzat? Nem sok zsidó kortársam volt. Ezek – mint én is – a világháború alatt vagy alig előtte születtek, de az ő esetükben identitásukat nem hozták tudomásukra, mert ez életveszélyes lehetett volna. Emlékszem, hogy milyen dráma volt otthon, amikor hároméves koromban a szülői tiltások ellenére felmentem a padlásra, és ott láttam valakit. Lejövet megkérdeztem, hogy miért van ez a bácsi a padláson. Egy nagynénem – nem éppen körültekintően – elmagyarázta nekem, hogy ez a bácsi zsidó, a németek nem szeretik a zsidókat, és ezért bújt a padlásra. Az apám egészen elfehéredett, amikor ezt neki is megismételtem. Hónapokig nem engedtek ki az utcára (pedig az apám barátja csak néhány napig rejtőzködött a padlásunkon). Zsidó kortársaimmal szüleik nyilván nem közölték, hogy zsidók; a szülők, rokonok saját identitásukat is rejtegették. Ezek a megrögződések többeknél a veszély elmúltával is folytatódtak. Mit tudhatott E. arról a közösségről, ahonnan származott? Vélhetően keveset. Maradhatott emlékezés szokásokra, maradhattak tárgyak, történetek, melyeket más-más ismerősök többféleképpen magyaráztak. Betemetett identitásból itt-ott kiemelkedő földhátak. Ezek között botolhatott a nótába. Olyasmi volt-e ez, amit a szülei (vagy azok ismerősei) egy közösségtudattal játszadozva dúdoltak, vagy olyasmi került a bucka alá, amit a szülei, rokonai úgy tartottak számon, mint mások (különösebb rosszindulat nélküli) csúfolódását.

Erre nem tudtam a választ gimnazistakoromban és jóval később sem, amikor a *Rózsától Rózsáig* szöveget írtam. Kihagytam, mert nem akartam egy vélhető csúfolódást – ha nem is mérgező – az identitásigenlő nóták közé sorolni. Aztán néhány hónappal a szöveg megjelenése után, egy beszélgetés során Budapesten megkérdeztem Kenedi Jancsit, akit még symposionista koromból ismerek, nem tud-e véletlen valamit erről a nótáról. Nem volt benne biztos, megkért, hogy dúdoljam el, esetleg segít a melódia. Elénekeltem (először egy fél évszázad után), és Jancsi azt mondta, hogy ez valószínűleg egy ironikus haszid nóta. Ezután döntöttem úgy, hogy mégis beveszem a következő szövegembe.

Különös volt összevetni azt a Becskereket, amelyben felnőttem azzal, amely a nagyapám és a szüleim történetei, beszélgetései nyomán körvonalazódott. Ha szóba kerültek a háború előtti rendezvények, összejövetelek, akkor felsejlett egy zsidó közösség és a hozzájuk kapcsolódó ünnepek, események, melyekre más közösségbeli embereket is meghívtak. Tudom (hallottam), hogy 1945-ben, a Becskereken sikeresen elrejtözött (vagy identitásukat sikeresen elrejtő) zsidók, a Magyarországról és máshonnan visszatérő zsidók megalakították a becskerei Zsidó Tanácsot; de aztán

eltűnt a színről. Többen eltávoztak (Izraelbe vagy más országba, esetleg más városba). Persze volt, aki maradt, tudtam például, hogy a Jancsi bácsi – az apám egyik kollégája – és nővére, Iduska néni (aki angoltanárnom volt) zsidók. De úgy tudom, a közösség nem alakult újra. Maradtak emlékek. Többször hallottam a családban Borsodiék (Borsodi Lajos író és fia, Borsodi Ferenc) történetét. Az apámnak az egyetemi évek során Zágrábban szobatársa volt Borsodi Ferenc. Amikor először táborba hurcolták őket, ez már fasiszta jogszabályok alapján történt, de a szabályokon belül még volt valami apró mozgástér, amelyen belül legalább próbálkozni lehetett. (A következő – 11 964 számú – jogeset is ilyen próbálkozást mutat.) Nagyapámnak sikerült valahogy kijogászkodnia Borsodiék szabadon bocsátását. De aztán valamivel később ismét táborba hurcolták őket, és innen már nem volt visszatérés. A Borsodi Ferivel kapcsolatos egyetemi anekdoták gyermekkoromban még részei voltak valamilyen becskereki valóságnak. Ma ez a (virtuális) valóság is eltűnt.

Aztán tanúi lettünk még egy közösség eltűnésének. Kortársaim is, én is – ki többet, ki kevesebbet – de tudtunk még németül. Becskereken három nyelven beszéltek az emberek. Ez volt a természetes. A német identitás a háború utolsó éveiben és a háború utáni első években vált tehetetellé. Mint a zsidók esetében is, itt is létfontosságúvá váltak a hovatartozás mércei, a többféle kötődés elbírálása. Az örület pedáns is igyekszik lenni. 1941. május 22-én a Német Katonai Parancsnokság rendeletsorozatot adott ki, amely a kultúrára vonatkozott egész Szerbia területén. A mozikról szóló rendelet 7. paragrafusában például az állt, hogy nem állhatnak alkalmazásban azok (tehát jegyárosok, jegyszedők, vagy a vendégeket helyükre vezető alkalmazottak sem lehetnek), akik zsidók, cigányok, vagy zsidóval, illetve cigánnyal kötöttek házasságot.¹ Nemcsak az etnikai és faji hovatartozás, hanem a kirekesztett etnikumokkal vagy fajokkal való kapcsolat-tartás is megbélyegzést vont maga után. És aztán, a mindennapi életben újra meg újra felmerült az abszurdum határainak kérdése. Mi van azokkal, akik elváltak? Akik özvegyek? A német csapatok kivonulása/kiűzése után a helyi németek kerültek a jogszabályok és a megbélyegzés célkeresztjébe. Ismét felmerült a határok kérdése is.

Volt egy cseh származású szakácsnőnk. Daruváron született (ott valamikor létezett cseh közösség). Becskereken, néhány hónappal a háború előtt, férjhez ment egy német munkáshoz. A férjét mint németet hamaro-

---

¹ Verordnung über den Betrieb von Lichtspieltheatern und der Verleih von Filmen, Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers in Serbien Belgrad/Uredba o radu bioskopa i iznajmljivanju filmova, List uredaba vojnog zapovednika u Srbiji, No 5, 22. V. 1941.

san besorozták a német hadseregbe, és az orosz frontra került. Ott veszett. Így csak néhány hónapig tartott a házasság. Ez azonban elég volt a besorozáshoz. A nagyapám naplójában olvasom:

„1945. IV. 20. Péntek. Éjfél utáni 1 órakor a folyosóról behallatszott hangos beszélgetésre ébredtem. Józsi, majd utóbb Zorka hangjára is ismertem. Majd hallom, hogy az idegen hang a telefonba beszél. A folyosóra nyitok. Józsi két partizánnal tárgyal, s kérdésekre közli, hogy a partizánok Maska (Marija) szakácsnét elhurcolják; férje, Annau a németeknél mint katona szolgált. Maska cseh származású, mint ilyen kapott is személyi legitimációt, de bejegyezve: »udata za Nemca«. ² A partizánok összeírták a szakácsné – házunkban levő – ingóságát. Két partizán itt aludt. Az első irodaszoba diványán az egyik, a folyosón levő padon a másik, bizonyára arra vigyázva, nehogy az összeírt ingókból az éjjel valami eltűnjék. – A délelőtt folyamán idesereglett panaszosoktól halljuk, hogy az éjjel razziaszerűen végigmentek a városban, s elhurcolták a német nevűeket. Hírlik, hogy a környékbeli német községekből is összeszedik és a városba kísérik a németeket, s innét vagy kitelepítik Ausztria felé, vagy elhurcolják őket Oroszországba. Rémhírek-e ezek? Most még nem állapítható meg. – Déli 1 órakor befordult az udvarra egy hosszú stráfkocsi. Erre felrakták a szerencsétlen szakácsnő egy pár szegényes bútort (ruhaszekrényt, ágyát), ruhaneműit, egy pár cipőt, harisnyákat, zsebkendőket, s elvitték. Végignéztem e szegénységek kocsira rakását. Mélységes szánalmat a szerencsétlenek, mélységes undort éreztem az emberiség ily elfajulása iránt. Ahogy innét a mi udvarunkból hurcolták a szakácsnő egy életen át összekuporgatott kis szegénységét, úgy láttam, amint az utcákon végig mentem a nap folyamán, egyik bútort hurcoló szekeret a másik után.”

A téboly a menekülés ösvényeit is megbélyegzi. Ismét idéznék egy bejegyzést nagyapám naplójából:

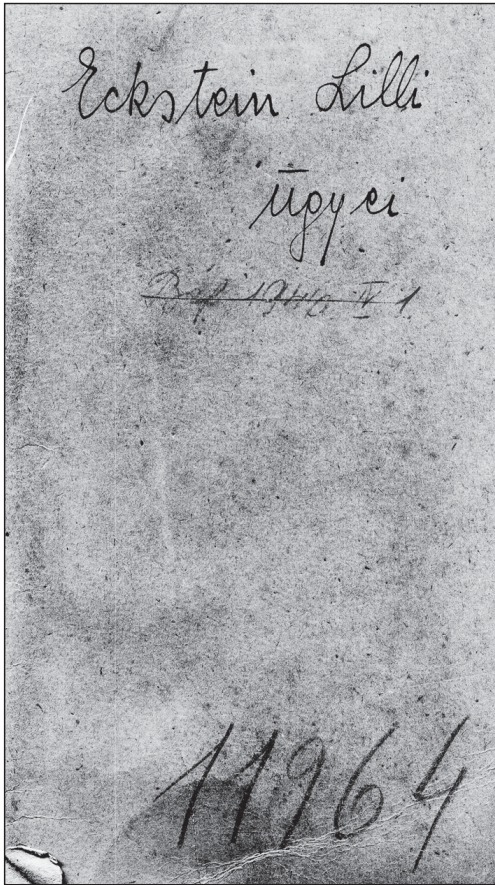
„1944. XII. 9 Az én szobámat már három napja átadtam Pirosnak, Józsinak, akik Ivkovicssal itt fogadják, itt hallgatják a nehéz panaszokat. Itt vetik írásba a részleteket, készítik a kérvényeket. Az utolsó 3 napon át szakadatlan a panaszosok tódulása. Valahogy híre jutott annak, hogy megkönnyebbül sorsa az olyan asszonynak, aki – német – férje ellen valókeresetet ad be. Tódulnak e szerencsétlen asszonyok. Itt szoronganak a folyosón, az én szobámban már reggeli 7 órától az est beálltaig. Íródnak a panaszok; készülnek a valókeresetek. Persze mind szívesség, ingyen munka. Ma, mert pénzt senkitől nem fogadunk el, az egyik, a táborból kimenekült asszony, hálából 10 liter bort vitt a konyhába.”

És hadd tegyem hozzá, hogy a felajzottság korszakaiban, a hevület koordináta-rendszerében és retorikájában talál besorolást a kegyelem is. Ismét egy naplóbejegyzés:

„1945. V. 25. Péntek. [...] – Délben nagy örömmel megjelent a lágerekből Maska szakácsnő, majd nemsokára felkeresett dr. Kleitsné Pupa és Draganné. Tehát a hír valóra vált, a lágerekből kibocsátották a vegyes házasságúakat. Becskereken több száz szabadult. Ma van Tito marsall születésnapja, úgy magyarázzák, hogy ez alkalomból kegyelmi tény a kiszabadulás.”

A Becskerek környéki gyűjtőtáborokban sok német (vagy németként besorolt) életét veszítette. A többség azonban – ellentétben a néhány évvel korábban gyűjtőtáborba hurcolt zsidókkal – túlélte a szenvedéseket, és visszatért. A vagyonukat viszont nemigen sikerült megmenteni. A német megszállók szabályai szerint elkobzásra került minden zsidó és cigány vagyon. Hasonló szabályokat alkotott ezután a németeket kiűző új hatalom. Elkobzásra került minden német vagyon – kivéve olyan németek vagyonát, akik a partizánokhoz szegődtek. Voltak ilyenek is, de nagyon kevesen. Annál többen voltak olyan becskerek német polgárok, akiknek a nevéhez nem fűződtek sem hőstettek, sem gonosztettek. Ezeknek a vagyonát is elkobozták. Sok esetben a hatóságok előtt az vált perdőntő kérdéssé, hogy ki a német. Becskereken nem volt sok olyan család, melyben ne lett volna vegyes házasság is. Így a hovatartozás választás kérdése volt. Most azonban hatósági döntés mondta ki, ki hova tartozik. A német nevű magyarokhoz fűződött a legtöbb vita. Aztán az ötvenes években egyezség született Tito és a német kancellár között. Németország vállalta, hogy a Szerbiában elkobzott német vagyon ellenértékét megtéríti azoknak, akik Németországba emigrálnak. (Ezzel szemben Jugoszlávia feltételezhetően csökkentette hadikárpótlási igényeit.) Ez új utat nyitott meg azok előtt, akiknek azért vették el a vagyonukat, mert németek voltak (vagy mert nem sikerült bizonyítaniuk, hogy nem németek). Emlékszem, hogyan fogytak a gimnáziumi évek során a német nevű osztálytársak. A zsidó közösség után eltűnt Becskerekről a német közösség is.

Három ügyiratot találtam a nagyapám/apám ügyvédi levéltárában, melyekben ez – azt hiszem – nyomon követhető. Az első részben az Eckstein-aktáról írnék.

1. A 11964 számú ügyirat – az Eckstein-akta

1937 februárjában, a becskerekeli *Tükör* hetilapban a következő hír jelent meg: „A zsidók örömnepet ülnek. Talán furcsán hangzik ez ma, amikor ez a nép a legdurvább és legembertelenebb üldözéseknek van kitéve. De ez az örömnep mégis aktuálisabb mint valaha, mert reményt ad ennek a népnek, hogy az új Hamanok is ugyanúgy elpusztulnak mint Ahasverus idején. És ez ma nemcsak a zsidó nép kívánsága, hanem az emberiség legnagyobb része is örömmel várja azt a napot, amikor az új Hamanok véres kardja a feledésbe merül.

*

Eckstein Lilit, Eckstein János bőrgyáros leányát, február 21-én vezette oltár elé Budapesten nemes Molnár Károly. A fiatal párt tömegesen keresték fel szerencsekívánatokkal.”

A zsidók örömnepét

ülnek. Talán furcsán hangzik ez ma, amikor ez a nép a legdurvább és legembertelemebb üldözéseknek van kitéve. De ez az örömnep mégis aktuálisabb mint valaha, mert reményt ad ennek a népnek, hogy az új Hamaok is ugyanugy elpusztulnak mint Ahasverus idején. És ez ma nemcsak a zsidó nép kívánsága, hanem az emberiség legnagyobb része is örömmel várja azt a napot, amikor az új Hamaok véres kardja a feledésbe merül.

Eckstein Lilit, Eckstein János bőrgyáros leányát, február 21-én vezette oltár elé Budapesten nemes Molnár Károly. A fiatal párt tömegesen keresték fel szerencsekivánatokkal.

A *Tükör* tulajdonosa és felelős szerkesztője László B. Jenő volt. Vékony Náci írói álneven verseket is írt, leginkább bökverseket. Nagyon ismert (manapság azt mondanánk „kultikus”) könyv volt az „Ákom-Bákom Irka-Firka, s Mindezt Vékony Náci Írta”. Véletlen bukkantam rá évtizedekkel ezelőtt a családi könyvtárban. Többször is elolvastam. Egy pár sort meg is jegyeztem, például azokat, amelyek egy becskerekai labdarúgóhóst dicsérnek, akinek a neve Kamenkó, és aki „úgy lőtt, mint egy tüzes menykő”.

De más szövegeket is írt Vékony Náci. Nagy Ivánnal vitatkozva (akit szélsőséges bácskai magyar politikusként sorolt be a történelem), László B. Jenő ezt írja: „Az »A Nép« cikke azzal tisztel meg engem, hogy valószínűleg a vallásomra célozva megállapítja, hogy nem érthetem meg a magyarság küzdelmeit. Megnyugtathatom az »A Nép« érdemes sanda mészáros szerkesztőjét (aki máshová céloz és máshová üt), hogy alighanem jobban megértem és átérzem, mint ők! Nekem már a nagyapám mint

48-as honvéd vérzett egy eszméért – már akkor amikor az érdekes »A Nép« szerkesztő gárdájának és fullajtárjainak az ősei még a Kamarilla hívei voltak. Én nem szoktam rojtos gatyát felhúzni, hogy magyaroskodjam, de az vagyok ha rossz idő is jár rám és ezt a tényt a világ semmiféle törvénye nem változtathatja meg. Ellentétben azokkal, akik kiválasztják maguknak mindig a jó időt.»³

Preplata: na ¼ g. 45 – din. Primerak 4 – din. Poštarina plaćena u gotovom
Izlazni svake subote. Petrovgrad, 1937 február 27. X. ÉVF. 9. SZ.

TÜKÖR

László B. Jenő riportlapja

**Ma este a cionisták nagyarányu
PURIMBÁLJA** Dungyerszki palota.
„Parisien” kávéház
összes termeiben.

Tombola! Bar! Tánc!
Jazz! Jelmezesek felvonulása!
Kezdeté 9 órakor

Egy év múlva már nincsen *Tükör*. Eckstein Lili Budapesten van a férjénél (amint az aktákból kiderül, a IV. kerületben laknak, a Petőfi utca 7. szám alatt). Becskereken német megszállás van. A megszállók új jogrendet alkotnak. Megszületik egy rendelet, mely szerint elkobzásra kerül minden zsidó és cigány vagyona. Már jogász voltam, amikor a papírok között kotorászva kezembe került a Rendeletár (Verordnungsblatt/Listá uredaba) 1941. május 22-i száma (5. szám). (Ebben volt a mozikról szóló rendelet is, amelyet az előző sorokban már említettem.) A Rendeletár 1941/5. számában volt egy rendelet a sajtóról, egy másik a színházakról, a harmadik

a mozikról, a negyedik a kabarékról és varietékről szól. Mindegyik rendeletben többször is ott van, hogy pontosan mit nem végezhetnek zsidók, cigányok, vagy akik zsidókkal, illetve cigányokkal kötöttek házasságot. Vannak árnyalatok is. A kabarékról és varietékről szóló rendelet 1. és 3. paragrafusában ott áll, hogy aki kabarét vagy varietét akar működtetni, annak be kell szereznie a Katonai Parancsnokság engedélyét, ehhez pedig szükség van bizonyítékra arról, hogy mekkora a forgatótőke, és van-e benne zsidó tőke (cigány tőkéről nem történik említés, és – a szabály betűje szerint – a zsidó tőke jelenléte is csak az értesítés kötelezettségét vonja maga után). Táncosnők nem lehettek sem zsidók, sem cigányok, sem azok, akik zsidóknál vagy cigányoknál vannak férjnél (5. paragrafus). A 4. szakasz azt pontosította, hogy nem kerülhetnek bemutatásra zsidó szerzők vagy zeneszerzők művei (itt nem voltak kizárva a cigányok, és azok sem, akik zsidókkal éltek házasságban). A 4. paragrafus azt is meghatározta, hogy kabarékban és varietékben tilos a konferansz.

Hogy juthatott idő ilyen aprólékosan okoskodó előítélet-hímezgetésre 1941 májusában?! Kik írtak ilyen szabályokat? A téboly lépésről lépésre haladását lejegyezve írja Victor Klemperer, hogy egy darabig Németországban a zsidóknak szabad volt parkokban sétálni, de nem volt szabad padokra leülni. Rudolf Schlesinger, aki müncheni jogászként kezdte, majd a fasizmus elől menekülve Amerikában lett az összehasonlító jog egyik legnevesebb tanára, emlékezéseiben pontosan leírja, hogyan történt a mindennapok során a normalitás dekonstrukciója, hogyan haladt centiről centire az örület.⁴ Írja, hogy 1933-ban egy németországi „reform”⁵ kimondta, hogy zsidók nem doktorálhatnak. De az alakuló tébolyszabályok egy ideig még a normális időkre és környezetekre jellemző felvezetéssel alakulnak. Egy határidőhöz volt kötve az életbelépés. Schlesingert 1933 májusában felhívja Mueller-Erzbach nevű tanára, elmondja, hogy készül az új szabály, de a nyári szemeszter végéig még doktorálhatnak zsidók. Támogatja őt még egy nem-zsidó tanára, akit Kischnek hívnak. Schlesinger megbecsüléssel ír mindkettőjükéről. A doktorálást eredetileg az év végére tervezte, de most felgyorsítja a munkát. Nem végez el mindent úgy, ahogy eredetileg tervezte, de összejön a disszertáció és a szóbeli vizsgák is a nyári szemeszter végéig. Az eredmény summa cum laude. Ezután a család és az ismerősök körében nagy kerti vacsora következik. Leírja, milyen jólesik neki, hogy

---

⁴ Rudolf B. Schlesinger, *Memories*, Universita degli studi di Trento kiadása, 2000

⁵ Gondolkozom, hogy idézőjelbe kell-e tenni a reform-ot. Az idézőjel olyasmit jelez, hogy lám, ezt reformnak nevezték, pedig... Viszont annyi mindent neveztek már reformnak, hogy elkopott minden előjel. Talán nem kell már idézőjel akkor sem, ha náci reformokról van szó.

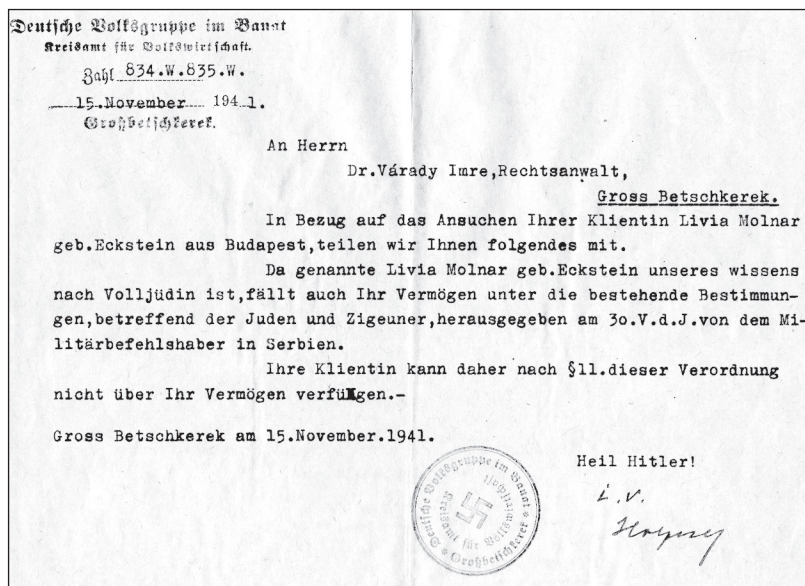
ezentúl Herr Doktornak szólíthatják. Aztán egy szabály szerint nem-árják nem lehetnek az ügyvédi kamara tagjai; de kivételesen kamaratagok maradhatnak azok a zsidók, akiket huszonöt évvel ezelőtt vettek fel, vagy akik katonaként szolgáltak az első világháborúban. Így Schlesinger apja ügyvéd maradhatott, de ő maga már nem nyerhetett felvételt az ügyvédi kamarába. Viszont dolgozhatott jogtanácsosként egy bankban, részt vehetett bírósági tárgyalásokon, de nem mondhatott perbeszédet.

Nem könnyű ezt perspektívába helyezni. A fasizmus szempontjából, szükséges lépcsők voltak ezek? Egy bizonyos civilizációs szintről már csak fokozatosan lehet az embertelenségig jutni? Ezeket a lépcsőfokokat jelzik tragikomikus pedánszággal az alakuló szabályok? Bizarrságra van szükség ahhoz, hogy le lehessen bontani a normalitást? És hogyan nézzünk azokra, akik e szabályokat alkották? E szabályok fogalmazói ma már öszszemosódnak azokkal, akik a „sétálás igen, de padra ülés nem” normát gázkamrákba tereléssel folytatták. Vajon voltak-e a sértő, a diszkriminatív (de egy darabig inkább groteszk mint véres) szabályok fogalmazói között olyanok is, akik megálltak (vagy megálltak volna) ott, hogy zsidók sétálhatnak, de nem ülhetnek le parkokban, hogy lehetnek jogtanácsosok, de nem lehetnek az ügyvédi kamara tagjai, vagy hogy zsidók, cigányok és azok házastársai nem lehetnek mozikban jegyszedők?

De hadd térjek vissza Eckstein Lilire, akinek a házasságkötését a becskereki zsidók örömmünnepeként jegyezte fel a *Tükör* 1937-ben. Eckstein Lili apja bőrgyáros volt, és amint az Eckstein-aktából látom, nem kevés per fűződött hozzá – és nem kevés vagyont szerzett. Lili – a szüleim meséi szerint – csinos volt, kedves, rokonszenves. Huszonhét éves korában kötött házasságot. Az iratok között ott van egy 1941. augusztus 14-én keltezett kézzel írott levél, melyet Eckstein Lili küldött Budapestről a nagyapámnak, Kedves Imre bácsi megszólítással. (Eckstein Lili szüleim kortársa volt.) A levélben többek között ezt írja: „Kérem, hogy szíveskedjen a német hatóságoknál eljárni, hogy a tulajdonomat képező Kraljica Marija 2 ház bérjövödelmét [...] visszamenőleg egészen a megszállás óta kifizessék. A bérjövödelemből legyen jó Imre bácsi a fennálló összes tartozásaimat rendezni, és a fennmaradó tiszta jövedelmet a magyar diákok segélyezésére fordítani.” Látom, hogy volt legalább még egy elintézendő ügy. (A felkérő levél nincs meg, de a beadvány igen.) Ebben arról volt szó, hogy az Eckstein-cégben Lilinek 600 000 dináros vagyონrészese dése volt, és erre 1937. február 11-étől 8%-os kamat járt. A beadványban a nagyapám ennek a kifizetését kéri a hatóságoktól. A papírok szerint ez a 600 000 dinár Lili kölcsöne volt az Eckstein-cégnek. (Sokkal valószínűbb, hogy valamilyen adóme g g d o l o s t követve lett ez annak idején kölcsönnek minősítve. Fel-

tehetően nem arról lehetett igazában szó, hogy a lány kölcsönt ad a gyártulajdonos apának, hanem inkább arról, hogy az apa 600 000 dinárt és annak járulékait átengedte a lányának.)

1941 augusztusában, amikor a levél íródott, a Kraljica Marija utcai házat és az Eckstein-céget is már elkobozták zsidó vagyongként. Nagyapám a hatóságokhoz fordult Eckstein Lili kérelmével. Látom, hogy meglehetősen részletes a beadvány. Német nyelven van írva, a címzett a Deutsche Volksgruppe im Banat, Kreisamt für Volkswirtschaft – Juden Abteilung (azaz: Bánáti Német Népcsoport, Népgazdasági Körzeti Iroda – Zsidó Osztály). A válasz 1941. november 15-én íródik, és meglehetősen szűkszavú. Arról értesítik a nagyapámat, hogy a kliense „tudomásunk szerint tiszta zsidó [Volljüdin]”, és így a vagyonnal a zsidó és cigány vagyont illető rendelet értelmében többé nem rendelkezhet. Heil Hitlerrel végződik a levél.

Ezt követi aztán egy másik próbálkozás. Látom, hogy itt a nagyapám a nemzetközi magánjog területére sodródik. (Újvidéken évtizedekig nemzetközi magánjogot tanítottam. Az akta nemrégiben került a kezembe, s eddig nem tudtam, hogy a nagyapámnak is volt tapasztalata ezen a területen.) Az érvelés egyik támasza egy székesfehérvári bizonylat, mely igazolja, hogy nemes Molnár Károly (Eckstein Lili férje) evangélikus vallású. Egy másik igazolás azt mutatja, hogy Molnár Károlyné sz. Eckstein Livia magyar állampolgár. Nagyapám 1942. február 9-i német nyelvű beadványa azt magyarazza, hogy Molnár Livia magyar állampolgár, és eszerint nem

vonatkoznak rá a Szerbiai [német] Katonai Parancsnokság rendeletei. Magyarországon pedig akkor nem voltak zsidó és cigány vagyon elkobzásáról szóló rendeletek. Tehát ha a magyar jog alkalmazandó, Molnár Károlyné továbbra is jogos tulajdonos. A beadvány szerint az állampolgárság és nem a vagyon fekvési helye döntő abban a kérdésben, hogy melyik jog alkalmazandó. Majd eggyel feljebb lépve a retorikai lépcsőfokokon: „Az élő személy és nem a holt vagyon a döntő momentum.” (Vonakodva, de meg kell jegyezmem, hogy ezt nem egészen így tanítottam. Ha ingatlanról van szó, a nemzetközi magánjogban uralkodó álláspont szerint fontosabb az ingatlan fekvési helye, mint a tulajdonos állampolgársága. De hát más ügyvéd is használt már olyan érveket, melyek nem a jogtudományban uralkodó álláspontokat tükrözik.)

A döntés valószínűleg nem a nemzetközi magánjogon múltott. Visszatartó végzés nincs az iratok között, de a levelezésből kiderül, hogy sikertelen volt a kísérlet. Ott van az iratokban egy 1942. február 28-án keltezett levél is, melyben felszólítják a nagyapámat, hogy Molnár Livia ügyében jelenjen meg egy Pamer nevű Obersturmführer előtt a Biztonsági Szolgálatban, Sokolski kej 8. Ez a levél is Heil Hitlerrel zárul. Nem tudom, mi történt ezen a meghallgatáson (vagy kihallgatáson).

Aztán a lezárt ügyet újra megnyitja a hatalomváltás. Eckstein Lili túléli a háború borzalmait, de a házassága nem marad fenn. 1945-ben visszatér Nagybecskerekre. Ügyeit most az apám veszi át. Eckstein Lili leveleiben a Kedves Imre bácsi megszólítást a Kedves Jóska váltja fel. A meghatalmazáson az aláírás „Livija Ekštajn”, méghozzá cirill betűvel (hogy ezen már ne múljon). A célpont ugyanaz marad (Eckstein Lili vagyona), de más a nyelv (most szerb), és más hevültségeket kell kerülni. A címzettek is megváltoznak. A valamikori egyszerű „polgármesteri hivatal”-t (magyarul vagy szerbül) előbb a „Bánáti Német Népcsoport” váltotta fel. Aztán folytatódik a hosszú, kioktató elnevezések időszaka. A következő címzett a Gradski narodno-oslobodilački odbor (azaz Városi Népfelszabadító Bizottság). Marad a lelkes zárószavak négy évvel korábban indult megrögződése is, csak a Heil Hitler!-t most a Smrt fašizmu, sloboda narodu! (Halál a fasizmusra, szabadság a népnek) váltja fel. Egy továbblépés is történik, nemcsak a hivatal, hanem a hivatalhoz forduló egyén is így zárja a szöveget. (Esetleg egy kicsit visszafogottabban, csak rövidítéssel: S. F. – S. N.) Eckstein Lili is S. F. – S. N.-nel zárja a Népfelszabadító Bizottságnak intézett folyamodványait – ami számára mégiscsak könnyebb lehetett, mint a Heil Hitler.

A megmaradt iratokból, levelekből nem egészen világos, hogy milyen alapon tartotta távol a vagyontól Eckstein Lilit az új hatalom. Hallottam

olyan történeteket, hogy a német név vagyontól megfosztó új groteszk besorolást hozott. A zsidóknak, akiknek német vezetéknevük volt, és akiket nem öltek meg a német megszállók, azt kellett bizonygatniuk, hogy nem németek. Ezt pedig az nehezítette, hogy az identitásrejtegetés idején az emberek igyekeztek megszabadulni a (zsidó) identitásra utaló papíroktól is. Apámnak volt olyan ügye, aki bizonyítékként bemutatta a Népfelszabadító Bizottságnak a Bánáti Német Népcsoport, Népgazdasági Körzeti Iroda – Zsidó Osztály végzését, mely szerint valakinek a vagyont mint zsidó vagyont kobozták el. (Az apám és ügyfele ezzel persze azt akarták bizonyítani, hogy az illető nem német, tehát nem vonatkozhatnak rá az új vagyonekobozási rendeletek.) A büszke lakonikus válasz azonban az volt, hogy „mi nem vehetünk figyelembe fasiszta dokumentumokat”.

The image shows two pages of a membership form for the New Zionist Organisation. The left page is in French and the right page is in Hebrew. Both pages contain handwritten information about Jovan Eckstein, including his name, family name, age, address, and town. The right page also includes a photograph of Jovan Eckstein and a signature.

Left Page (French):

ההסתדרות הציונית החדשה
 NEW ZIONIST ORGANISATION
 NOUVELLE ORGANISATION SIONISTE
IGERET EZRACH-ZIONI

Name Prénom *Jovan*
 Family name Nom *Eckstein*
 Age *41 god.*
 Address Adresse *Kv. Aleksandra*
 Town/Ville *Petrovgrad*
 Country/Pays *Jugoslavija*

Right Page (Hebrew):

ההסתדרות הציונית החדשה

השם והמשפחה *יובאן אקשטין*
 נולד בשנת *77* בעיר *קוז'אקוב*
 המקצוע *מורה* המצב המשפחתי *נשוי*
 מדרגת השכלה *א*
 מארגן ב *ב. ב. ב.*
 ממלא תפקיד של *ב. ב. ב.*
 הכתובת *ב. ב. ב.*

האגודה *ב. ב. ב.*
 חבר *ב. ב. ב.*
 חסות *ב. ב. ב.*

Jovan Eckstein
 הילמת האגודה הציונית

Az iratokban annak nem látom határozott nyomát, hogy az Eckstein-vagyont német vagyonként tartotta volna birtokában az új hatalom. Találgatásra ad okot, hogy ott van Lili apjának, Eckstein Jánosnak cionista igazolványa. Nem látok dátumot, de ott áll, hogy Eckstein Jovan/János hetvenegy éves (mivel 1866-ban született, 1937-ben állíthatták ki az igazolványt). Az Új Cionista Szervezetről van szó, melynek alapcélkitűzései szerb, héber, angol és francia nyelven vannak leírva az igazolványban. Igazolni kellett, hogy az Ecksteinék zsidók és nem németek, hogy nem működtek együtt a fasisztákkal? Most már nincs kit megkérdezniem. Elgondolkodtató a bőrgyár igazgatójának 1951. június 4-én írt levele is. A levél tárgya Lipedat Livia követelése (Eckstein Lili újra férjhez ment, új férjének neve Lipedat Dušan). Az Eckstein-bőrgyárról van szó, de ennek a neve most már Fabrika Kože Svetozar Marković-Toza, Zrenjanin. A le-

vél arról értesít, hogy változott a minősítés. Eredetileg – 1950. március 1-jén – elkobozták (konfiskálták) a gyárat, mostantól pedig államosítás (nacionalizáció) jogcímen van állami kézben. A konfiskáció elsősorban azoknak a vagyonát érintette, akik „együttműködtek a megszállókkal”. Ezt az együttműködést Becskereken (és nem csak Becskereken) meglehetősen szélesen értelmezték. A Bencze-bútorgyárat is azért vették el, mert a bútorgyár „együttműködött a fasiszta megszállókkal”. Az ítélet pontosan meg is határozza, miből állt az együttműködés: abból, hogy a bútorgyár nemcsak a becskerei polgároknak, hanem a fasiszta megszállóknak készített és árusított bútort. Ennyi.

Eckstein Jánost, a bőrgyár tulajdonosát (nagyapám gimnáziumi osztálytársát) 1942-ben Belgrádba hurcolták, és ott ölték meg. Többször hallottam, hogy a Becskerekről (és valószínűleg más városokból) odaszállított zsidókat kamionokban utaztatták Belgrádban, az utasok közé gázt engedtek, és így vesztették életüket. Nem vagyok benne biztos, de úgy tudom, hogy a bőrgyár üzemeltetését nem vették át közvetlenül a német megszállók. Akárhogy is történt, a bőrgyár minden valószínűség szerint annak adott el bőrt, aki vásárolni akart és volt pénze (vagy annak, aki pénz nélkül is elvehette, amit akart), tehát juttatott bőrt a fasiszta megszállóknak is. Lehet, hogy így minősítették az Eckstein-bőrgyárat is, mely konfiskációhoz vezetett. A megbélyegzést sikerült levetkőzni, de az államosítás maradt, ezzel a háttérrel kellett kárpótlási követeléssel próbálkozni a Svetozar Marković-Toza bőrgyár ellen.

Voltak más problémák is, melyek megoldására Eckstein Lili ügyvédi segítséget kért. Az új meghatalmazás 1945 májusában íródik, és az apámat mint petrovgradi ügyvédet említi (tehát nem volt már Grossbetschkerek, nem is Nagybecskerek, és még nem Zrenjanin). Az első kérvény (1945. május 10.) arra irányul, hogy a becskerei Eckstein Livia letelepedhessen

Becskeréken. Ehhez azonban szükség volt egy politikai és erkölcsi magatartást igazoló bizonylatra (Uverenje o političkom i moralnom vladanju), melynek kiadásakor különös figyelemmel vizsgálták a megszállóhoz való viszonyulást. (Nem tudom, a véletlen hozta-e azt a kis nyelvi mozgást, melynek eredményeképp a magyarban és a szerbben is, a „politikai és erkölcsi” kifejezésben módosult a sorrend, és „erkölcsi-politikai” [moralno-političko] lépett a helyébe.) A bizonylatot kérve Eckstein Lili többek között ezt írja:

„...zsidó nemzetiségű vagyok, és ilyenként szöktem a német megszálló hatóságok elől.

Petrogradban születtem 1910. III. 12-én, apám Jovan [János], anyám Polák Gizella, akiket a fasiszta megszállók kivégeztek.

[...]

Mint zsidó nem is kompromittálhattam magam a megszállók oldalán, tehát politikailag megfelelő magatartású vagyok.”

Az utolsó mondatban a sorok mögött valami ingerültséget is érzek.

A beadvány hátlapján egy irodai tisztviselő megjegyzése van ceruzával feljegyezve. „A bizonylat néhány napon belül ki lesz adva.” Ki is adták.

<p>GRADSKOM NARODNO (SLOBODILAČKOM ODBORU /Odeljak za snabdevanje/ Petrovgrad</p>
<p>Predmet: Molba EKŠTAJN LIVIJE, domačice iz Petrovgrada /~~XXXXXXXXXXXXXX~~ Kr. Marije ulica 2/, radi izdavanja dozvole za kupovanje jedne letnje ženske cicane haljine.</p>
<p>U proleće 1941 godine izbegla sam iz Petrovgrada ispred nemačke okupacije u Madjarsku. 8. maja 1945 god. vratila sam se natrag svojoj kući. Osim jedne zimske haljine nemam druge. Molim da mi se izda dozvola za kupovanje materijala za jednu letnju haljinu, i to materijal takav koji se može prati. PETROVGRAD, 11. V. 1945</p>
<p>S.F. - S.N. !</p>

Az erkölcsi-politikai bizonylatot igénylő beadvány után egy nappal (1945. május 11.) egy másik folyamodvány is íródik. Ezt a Városi Népfel-szabadító Bizottság Ellátási Osztályához intézték. Az elején fel van tüntetve a folyamodvány tárgya: „ECKSTEIN LÍVIA petrovgrádi háziasz-szony (Kr. Marije u. 2.) aziránti kérelme, hogy kiadatassék egy engedély egy nyári női kartonruha megvásárlására.” (Eredetiben, Predmet: Molba EKŠTAJN LIVIJE, domačice iz Petrovgrada [Kr. Marije ulica 2], radi izdavanja dozvole za kupovanje jedne letnje ženske cicane haljine). Ebben Eckstein Lili a következőket írja (szerb nyelven): „...Petrovgrádból a német megszállás elől Magyarországra szöktem.

1945. május 8-án tértem haza.

Egy téli ruhán kívül másom nincsen.

Kérem, engedélyezzék, hogy egy nyári ruhára való anyagot vegyek, és-
pedig olyan anyagot, mely mosható.

Petrovgrad, 11. V. 1945.

S. F. – S. N.”

Válasz nincs az iratokban, de mivel a megfelelő politikai-erkölcsi magatartás bizonyítást nyert, feltételezem, hogy a kartonruha beszerzése is lehetségessé vált. Egyébként nem emlékszem már biztosan, hogy ki mesélte, de úgy hallottam, hogy a kérvénybe Eckstein Lili azt is be akarta írni, hogy azért is kell a ruha, mert most már a korzón is meg szeretne jelenni. Az apám lebeszélte róla, hogy ezt is beírja. Becskereken a korzó körülbelül ugyanolyan fontos volt, mint amilyennek Márai minősíti az *Egy polgár vallomásaiban*. A korzó Becskereken is a Fő utcán volt (ezt a nevet használtuk, és használjuk sok névváltoztatás után is). Hallottam, hogy a korzó nem szűnt meg teljesen a fasizmus alatt sem, s különbség volt az utca két oldala között. Márai szerint volt egy úri oldal, és a másik oldalon a „cselédek, bakák és a társadalom szerényebb tagjai” sétáltak. Nem tudom, hogy ez pontosan így volt-e valamikor Becskereken, de különbség létezett. Én az ötvenes évek derekán kezdtem korzózni, és ekkor ez megkerülhetetlen tényezője volt a város társadalmi életének. Megmaradt valami különbség is a korzó bal és jobb oldala között. Nem mondhatnám, hogy ez osztályalapú különbség lett volna, de mindnyájan tudtuk, hogy a korzó bal oldala (ha a városháza és a katolikus templom felől indulunk) a főszínpad. A jobb oldalon sétáltak a vidéki diákok, akik még nem kapcsolódtak be a város életébe és a szerelmespárok is, akik egymással akartak lenni, kerülve a sok köszönést, megállást, szóváltást az ismerősökkel. Voltak olyanok is, akik mindkét oldalon sétáltak.

1951 májusában egy komolyabb eredmény is születik az Eckstein-ügyekben. Olvasom a jegyzőkönyvet, amelyet Nikola Preradović, az Álami Épületek Osztályának főnöke, Milorad Popović, a Városi Vagyoni Vállalat igazgatója és az apám, mint Lepadat Lívia, született Eckstein ügyvédje írnak alá 1951. május 31-én. A jegyzőkönyv szerint Lepadat Líviának átadják a Makedonska utca 13. alatti házat és telket teljes egészében, valamint a Balkanska utca 12. alatti házat és a telek felét. Az ingatlant a meglévő állapotban adják és veszik át a felek megjegyzés nélkül. (Az nem derül ki a papírokból, hogy itt korábban elvett ingatlan visszaadásáról van-e szó, vagy más ingatlant adtak a korábban elkobzott helyett.)

Ezután még két Mariborból küldött levelet idéznék. Lepadat Duško kikindai volt, egy ideig Kikindán élt a házaspár. Lehet, hogy nyári szabadságon íródtak a Mariborból küldött levelek, de az is lehet, hogy a Lepadat

házaspár Mariborba költözött. Ez utóbbi lehetőségre utal nagyapám naplója, melyben feljegyzi, kik jöttek el, vagy kik küldtek levelet, sürgönyt a születés- vagy névnapjára. Rendszeresen megjelenik az Eckstein és Lepadat név is. Az utolsó ilyen bejegyzés dátuma 1956. március 1. Látom, hogy nagyapám 89. születésnapjára táviratot küldött többek között „Eckstein Lilly, Dusko, Maribor”.

Az 1951-ben küldött két levél egyikét Lepadat Duško írja az apámnak szerb nyelven, és mondja, hogy örülnek a házzal kapcsolatos sikernek, és gratulálnak. A másikat Lepadat/Eckstein Lili írja, szintén Mariborból az apámnak, 1951. június 15-én, magyarul. Azt írja, hogy jól érzik magukat Mariborban, és hozzáteszi: „Nagyon szépen kérem, tegyen meg mindent, hátha mégis sikerül a pénzt a börtörtől megkapni. [...] Itt [Mariborról van szó] tényleg nagyon szépen és kellemesen lehet élni, mindent kapni, csak ha az embernek meglenne hozzá a pénze is.”

Az államosított vagyon utáni kárpótlás kérdése elhúzódott. 2011-ben hozta meg a Szerb Parlament a vagyon-visszaszármaztatási törvényt. Azt hiszem, ennek alapján a becskereki börtörtel kapcsolatban is lehetne pénzt kérni. Csak azt nem tudom, maradt-e valaki, aki kérhetné.

Belátom

Belátom, nem lesz mondat majd,
amelyet ruhaként ráadhatok, ezért marad megnevezetlen.
Lehetett volna kézben tartott rózsa,
amelynek napja körül, illat foglyaként zümmögő darázs,
bolygók és arcok keringenek, belerévülve a körforgásba,
a rózsa, amelyet sosem adnak senkinek át.
Lehetett volna az, aki a szál virágra vár, és ezért
olvassa az érkező vonatok hol fényes,
a távolság szennyével hol teleírt ablaklapjait,
amelyek mögött utasok derengnek.
Avagy éppen röpke és szürke folt, nevenincs madár,
amely az állomáscsarnok vastraverzei között cikáz,
magával ragadva a várakozás kopott mítoszát,
mintha angyal, amely megcsömörlött az örökléttől.
Vagy fénykép, amelynek a másik oldalát senki nem ismeri.
Költő, aki régimódú könyveket ír,
és kinek oly illatos egyik-másik verse, mint a rózsabor.
Belátom, nem, nem lehet soha megnevezve.

Elmondhatom

Elmondhatom, hogyan állt a telt kékhold az égen,
amit, mint hús az ólomlövedéket, befoglalt az éj,
mellette, mintha nem is számítana, édes illat volt,
amelyet édeninek mondanak. Azóta tudom,
halálom időpontján kívül nincs egyéb időm.
A tökéletességtől megfosztva,
bár rímes hexameterben, múltak a percek, középkori latinon,
azaz a hársfa árnyékában kapkodva mozognak
a fűszálak konok és aranyzöld árnyai, mielőtt
megfelelkeznek a testet adó fényről,
mielőtt átadják magukat az univerzum matematikai rendjének,
a csökkenő világ nem lett valahogyan kevesebb.
Azóta tudom, a nyelv lexikonjába zárva
milyen képek foglyaként érkeznek az éjjel, amelyben rálelek a névre,
mely, vasfűként a lakatot, lepattintja a titok zárát.
Ismerem, ebben a középkorban hogyan derengenek fel
a kódexek himnuszai és idilljei élén a méregzöld kezdőbetűk,
lopakodik a barbár férfi a gyönyör erdejében,
midőn az elemi világ a cikkanó holdfényben megdermed,
hogyan sóvárog pompás csípőd után a kezem.

Esetlen ének

Ha már egyszer
úgy esett,
hogy a balhé
megegett,
majd a kép is
leesett –
felvágjuk
a vegyestet.

Máskor viszont
– ki látott még
ily viszonyt –
nem esett
és
nem esett!
Lett is belőle
nagy talány,
beütött a
vad aszály.

És megint csak
megegett,
hogy esegetett,
esegetett,
majd
éveken át
csepp se esett.

Hát így esett
nagy
baleset.

Bezzeg annak idején,
rég
es
rég
gyakrabban esett.

Tegnap ismét
egész nap esett.
Nem nagy eset,
hát így esett.

És lám csak
velem is megesett,
hogym verselkedek!

Ülök s hallgatom,
ahogy künn csöpörög,
esik.
Ily eset is
meg-megesik
velem.

Csak ennyi volt.
Gyakran megesett,
hogym túl sok esett.
Szép volt.
Mégis szép volt.

S vajh, mit szólnának
mindehhez
a lányok,
az elesettek?
a MEGESETTEK!

Új Vidék, 2012. I. 30.

Lélekboncolás másnapon

Már lefekvés előtt émelygett, a sörsátrak mellett süített kolbászok nem mindig voltak frissek, no meg az utolsó két-három rövid sem esett a legjobban, de Drubek Ottónak muszáj volt innia. Álmában ismerős helyeken járt, régen látott arcokkal találkozott, leülepedett emlékek bolydultak fel benne. Reggel széttúrt, verejtéktől nyirkos ágyban ébredt, s miközben lefejtette magáról a rácsavarodott lepedőt, elfojthatatlan hányinger tört rá. Szerencsére még elért a fürdőszobáig, ahol hosszas öklendezés után a véécésészébe okádta egykori dadáját.

Az öregasszony fejfel érkezett a vécébe. Drubek Ottó elnézte a hálóba csomagolt sonkákat idéző lábakat, ahogy vaskosságukat meghazudtolva fűrgén kalimpálnak, és eszébe jutott az úrrakéta, amit még egészen kiskorában hozott neki az apja. Legérdekesebb játéka addig egy gumibohóc volt, amit nagyobb testvéreitől örökölt; a bohócnak csak a formája volt a régi – már ahol nem őrizte kibújó fogak nyomát –, a színek rég lekoptak róla a sok fogdosástól, csak helyenként maradt meg egy-egy festékszigetecske hírmondóul. Ezért is szerette volna annyira kézbe venni a rakétát, melynek égőpiros, fénylő bádogtestén hívogatóan szikrázott a leghaloványabb lámpafény is, és ha megcsavarták az oldalából kiálló kulcsot, felbúgott a törzsébe rejtett motor, fűvókáiból pedig szikrák lövelltek ki. De szülei nem adták oda, ez nem akármilyen játék, magyarázták, majd ha nagyobb lesz. A dada volt az, aki kijátszotta a kisfiú vágyakozását: amikor nem voltak otthon a szülők, a kiságy melletti asztalkára állította a rakétát, és azzal hitegette Drubek Ottót, hogy ha jó gyerek lesz, és nem pisil be és nem zajong és ügyesen eszik és nem kakál oda és nem tépi a szivacsot, és még szépen is kéri, akkor odakaphatja egy kis időre a játékot. De bármilyen elkeseredetten próbálkozott, sosem sikerült teljesítenie az összes feltételt, izgalmában egyfolytában összecsinálta magát. A dada ilyenkor önelégült mosollyal bontotta ki a pelenkát, és úgy fektette a kisfiút, hogy miközben tisztába teszi, jól rálásson a tűzpiros törzs-

re, amiben bármelyik pillanatban beindulhat a hajtómű, láng csaphat ki a farrészből, elérhetetlen messzeségekbe, a csillagok közé röpitve a rakétát. Csak évek múltán, kisiskolásan vehette végre kézbe, és akkor sem játszhatott vele többet napi fél óránál, de ez már nem keserítette el: a bádog fényét az évek során mintha elkoptatták volna a sóvár tekintetek, a motor sem zúgott már olyan észbontóan, csak valami hamis vinnyogást hallatott, és az egész rakéta valahogy kicsinek, gyerekesnek tűnt, különösen a hajtóműből kirajzó szikrák miatt, melyeknek semmi közük nem volt a valódi tűzhöz, csak villanásnyi életű, jelentéktelen fénydarabkák voltak.

Drubek Ottó lenyomta a tartály öblítőbillentyűjét, de jóformán még el sem halt a dada rikoltozása a falban futó csövekben, amikor gyomra ismét lázadozni kezdett. Bátyja is fejjel érkezett a végébe, akárcsak a dada, ugyanakkor sokkal vadabbul rúgkapált nála. Mindig is harcias volt, könnyen felülkerekedett nála nem sokkal fiatalabb öccsén, különösen abban a játékban, amit szinte kamaszkorukig játszottak napi rendszerességgel. A legegyszerűbb szórakozás volt ez, amivel unatkozó fiúk múlathatták az időt, nem kellett hozzá egyéb, csak a pusztá kéz, amin az előre meredő mutató- meg középsőujj jelképezte a pisztoly csövét, a hüvelyk pedig a kakast. Ketten a lakás két különböző szegletébe vonultak, hogy ötvenig számoljanak, mielőtt egymás becserkészésére indulnak. Drubek Ottó meg volt győződve, bátyja lerövidíti a számolást, mert valahogy mindig lépéselőnyben volt vele szemben; megesett az is, hogy el sem fordult a faltól, máris golyót kapott a hátába. Jobbik esetben maradt annyi ideje, hogy fedezéket keressen, és onnan kikémlelve mérje fel a terepet, és találgasson, vajon honnan közelít ellenfele, ő pedig merre induljon, hogy észrevétlenül rajtaüthessen. Torkában dobogó szívvel haladt széktől szélig, átugrott a kanapé hátán, kúszva közelítette meg a fikusz cserepét, felkapaszkodott a fűtőtest csövére, és a magasban várta, hogy feltűnjön bátyja, ő meg egy jól célzott lövéssel elintézte. De bármilyen egyértelmű volt is a találat, bátyja sosem rogyott össze, hanem megpördült a sarkán, ezzel egy időben pedig tüzelt is, szanaszét röpködtek lövedékei a szobában, de ő mégis azt kiabálta, hogy meghaltál, te haltál meg, Drubek Ottó pedig sírva rohant szüleihez, ők azonban nem bíraskodhattak, mert nem voltak jelen a tűzpárbajnál. Azzal vigasztalták kisebbik fiukat, hogy legközelebb biztosan győz, ő pedig el is hitte, mert el akarta hinni, és várt, mindig csak várt, mígnem bátyja többé nem volt hajlandó lövöldözőst játszani, dedós dolog, mondta. Hamarosan Drubek Ottónál is beköszöntött a kamaszkor, de néha, ha senki sem látta, még felemelte fegyverét, és hangtalanul golyót röpitett mit sem sejtő bátyja fejébe. Végre megvagy, gondolta olyankor, hangosan viszont csak most mondta ki, amint egyetlen határozott mozdulattal lehúzta a végét.

Köpött néhányat, majd amikor úgy érezte, hogy már nem kell hánynia, megpróbált föltápáskodni, de azonnal térdre kényszerítette egy újabb görcs. Torkában furcsa szúrást érzett, szájából valami vékony, hosszúkás tárgy bukkant elő, első pillantásra nem is ismerte fel leggyűlöltebb tanárának pálcáját. A tanár nem hullt azonnal alá, hanem megtámaszkodott a vécékagyló peremén, ahogyan egykor a katedrán, hogy még félelmetesebben magasodjék az osztály fölé. Diákjainak még hosszú évek múltán is végigborsódzott a háta, ha eszükbe jutott számonkérési módszere, amelyben leginkább a megfelelő pillanatban felnyújtott kéz játszotta a kulcsszerepet, semmint a tárgyi tudás. Sosem lapozgatta az osztálykönyvet, nála nem létezett a tábla előtt habogó diák – ő a saját útját járta: minden óra első tíz percében kérdéseket tett fel az egész félévi anyagból, de csak a jelentkezőket szólította fel, s noha a padban kushadókat látszólag észre sem vette, előbbutóbb mindannyiuktól ellenőrzőt kért, hogy beírja az osztálykönyvbe már bevezetett elégtelent. De a jelentkezés sem volt jobb módszer, mert ha kiderült, hogy valaki csak azért nyújtotta a kezét, mert nem akart szemet szűrni lapításával, szintén elégtelent kapott. Az órát megelőző szünetben csönddel tapétázták ki az osztályt, mindannyian a padban gunnyasztottak, előttük könyv, füzet, de csak néhányan lapoztak, futtatták szemüket a sorokon, a többiek üres tekintettel meredtek a vészesen közeli jövőbe, amikor föltétlenül állást kell foglalni, hogy a jelentkezőkhöz akar-e tartozni az ember, vagy inkább a lapítást választja. Drubek Ottó a fölére tapasztotta a tenyerét, lehunyta a szemét, fejét a padra hajtotta; más világban járt, réges-rég véget ért az óra, sőt, a tanév is, már gimnazista, és tanárai mind emberségesek, és sosem hagyja el hangos szó a szájukat, és a naplót sem csapják úgy a katedrához, mint ez a vaddisznó, aki most lépett be. Hátralökött széktámlák vágódnak a padokhoz, neki is fel kéne állnia, de még egy pillanatot, semmivel sem többet, el szeretne tölteni a gimnáziumban, erőt kell merítenie, hogy szembenézhesen az elkövetkező háromnegyed órával, és már épp felállna, amikor hirtelen leül az egész osztály. Tekintete találkozik a tanáréval, miért nem néz már másfelé, miközben felteszi első kérdését? Hiába, muszáj lesz jelentkezni, buzgón, őszintén, neki nem eshet baja, nem szólíthatják fel, ő sérthetetlen és láthatatlan – nem is érti, térdei miért emelik fel a székről, felelni kéne. Hogy időt nyerjen, jó volna megisméltetni a kérdést, de ekkor nevetés ömlik szét a teremben; nem érti, min kell kacagni, de ez nem fontos, ő is teli szájjal hahotázik, és csak amikor elragadtatásában odacsapja kezét a nadrágszárához, veszi észre, hogy az nedves, és hogy alatta szép kis tócsa gyűlt össze a padlón.

Lefejtette a tanár ujjait a vécékagyló pereméről, keze máris a tartály billentyűjén, az örvény egykettőre eltüntetett mindent, csak a pálcá hegye

állt ki a vízből, mint egy süllyedő hajó árboca, aztán az is elmerült. Drubek Ottó felállt, megeresztette a csapot, ivott, de már az első kortyoktól vissza kellett vándorognia a vécékagylóhoz. Jó ideje kínlódott, amikor megpillantotta a lányt, ahogy szétomló hajjal, lobogó ruhával zuhan alá a vécébe, kecsesen, mintha szikla tetejéről vetette volna le magát. Kora ősz volt, és még elég meleg ahhoz, hogy a diákok tízpercben ne a folyosón, hanem a belső udvaron gyűljenek össze. Árnyékos, kockakővel burkolt tér volt, három oldalról ódon, penészfoltos falak, szemből pedig sűrű faszorította be a nyirkos félhomályt, mely rideggé, szögletessé faragta az arcokat; egyedül az övé őrizte meg a színét, és a hajára sem tudott rátelepedni az árnyék, úgy csillogott, mintha egy, csak erre a célra teremtetett nap kölcsönöznék neki a fényt. Egyedül a mosolya volt halovány, de soha nem nevette el magát, miközben barátnőivel az udvar egyik távoli sarkában beszélgetett. Drubek Ottó elhatározta, mihamarabb a közelébe kell kerülnie, bátorsága azonban jócskán alulmaradt vonzalmához képest, meg aztán kínos is lett volna, ha csak úgy odasétál egymagában, ezért meggyőzte barátait, hogy minden egyes szünetben közelítsenek vele két-három kockakőnyit a lány és barátnői felé. Hetekbe telt, míg észrevétlen helyváltoztatásukkal hallótávolságon belül kerültek, és az udvar zsongása mögül meghallotta a hangját. Mély volt, szinte férfias, Drubek Ottónak összeszorult a gyomra a gyönyörűségtől, ha arra gondolt, hogy ez a hang hozzá, csakis őhozzá fog beszélni. Pár nap múlva annyira közel kerültek, hogy a lány egyik barátnője megszólította őket, aztán néhány végigcsevegett szünet után össze is forrt a két csoport. Sikerült úgy helyezkednie, hogy a lány mellett állhasson; sokat beszélt, csendes, szinte alázatos hangon, de a lány csak akkor bökött ki egy-egy egyszavas választ, ha kérdezte. Azon a napon kivételesen nem beszélt hozzá, és a lány is mintha kerülte volna a tekintetét, biztosan izgul, gondolta Drubek Ottó. Becsengetéskor intett neki, hogy maradjanak hátra. A következő szünetben ismét külön, egymástól távol állt a két csoport. A lány karba tett kézzel meredt maga elé, biztosan csak megijedt, és most szeretne mindent helyrehozni, gondolta Drubek Ottó, miközben a vécéablakból figyelte az udvart. Aztán behúzódott egyik fülkébe, elfojtotta sírhatnékját, helyette inkább vizelt, majd megrántotta a tartályról alálógó zsinórt, de a lányt csak most nyelte el az örvénylő víz.

Hosszasan merengett a vécé előtt, dereka-térde sajgása csak később ébresztette rá, hogy fel kéne állnia. Megeresztette a csapot, de csak nézte a vízsugarat, a száját sem öblítette ki. Gépiesen térdelt vissza a vécékagyló elé, amikor elfogta a hányinger, öklendezni kezdett, majd rácsukta a fedőt a hisztérikusan rugdalózó kiképzőtisztre. Már az első napon kipécézte magának Drubek Ottót; még abba is képes volt belekötni, hogy vigyázzálláskor

nem csattant elég hangosan a bakancsa, nem is beszélve a szalutálásról: hol túl lassan kapta kezét a homlokához, hol ujjai tartása nem volt elég egyenes, hol a karlendítés íve volt keskeny. Külön gyakorlatokat dolgozott ki a szakasz balfácánjának: amikor a többiek földutakon futottak, Drubek Ottó sárban szortyogó bakancscsal küszködött az árokban; egész kiképzése alatt alig fogott fegyvert, mert míg társai a különböző mordályokkal barátkoztak, ő fekvőtámasszal, felüléssel töltötte az időt. De idővel a tiszt kifogyott az ötletekből, és attól fogva a legkisebb kihágásért is a társait büntette Drubek Ottó helyett, neki pedig pihenj-állásban kellett végignéznie, ahogy a többiek a zubbonyukkal itatják fel a gyakorlótér tócsáit, vagy a menza padlóját fényesítik fogkefével. Érzed-e a seggszagot, üvöltötte a tiszt, miattad izzadnak, mert csak arra vagy jó, hogy a faszodat verd, na, mutasd, hogyan csinálod, mutassad, hadd lássa mindenki! Kénytelen volt az ágyéka elé emelni összezárt öklét, ráznia viszont nem kellett, remegett az magától. Éjszakánként alig aludt, várta, hogy mozgolódás támadjon a hálóteremben, és ágyról ágyra terjedve elérjen hozzá. Hova menjek, kérdezte, vagy azt akarjátok, hogy ellenkezzem, az úgy jobb nektek? A zuhanyzóba, mondta valaki. És most, kérdezte már a hideg csempén toporogva. Olyan sokan voltak, hogy nem is látta, kik emelték fel, mint valami könnyű játékszert, és fordították fejjel lefelé, hogy aztán szétfeszítsék a lábait. Ájulásából arra eszmélt, hogy még mindig víz ömlik végig a testén, és ahogy felemelte a fejét, lábai között egy zuhanycsapot pillantott meg, amiről hiányzott a fej, de a tömör vízszugár így sem zuboghatott szabadon, pontosan az ő ágyéka állta útját. Nem csoda hát, hogy másnap olyan nehézkesen mozgott, ki is szúrta egyből a tiszt. Árkot ásatott a társaival, akik fanyalogva fújogatják kipirosodott, felhólyagzott tenyerüket, pedig volt még erő bőven azokban a kezekben.

Megszabadult a vécében vergődő tisztól, aztán megmosakodott. Hosszasan vizsgálta a tükörben az arcát, többször végighúzta rajta a tenyerét, de semmi sem változott. Gargarizált, ivott, majd kiment a fürdőszobából, és ledőlt az ágyra. Meg sem próbált aludni, a szemét sem hunyta le, összekulcsolta kezét a hasán, valahol a gyomra fölött, és várt. Az utolsó roham jobban megkínozta, mint az eddigiek együttléve: Drubek Ottó hol összegörnyedt, hol megfeszült a fájdalomtól, a földre rúgta az ágyneműt, mindeközben hiába hadonászott kétségbeesetten, senki sem volt ott, hogy megfogja a kezét. Most az egyszer tudta, ki fog előbújni belőle, kancsalítva meredt maga elé, homlokáról izzadság patakzott a szemébe, de ő még csak nem is pislogott, feszülten figyelt, tudta, egyetlen esélye van csupán, hogy idejében összezárja fogait a nyakán. Nem is engedte el, míg meg nem győződött, hogy teljesen átharapta a torkát, majd saját véérének ízével a szájában megkönnyebbülten elnyúlt az ágyon.

Az árulók vacsorája

Részlet *A negyvenesek pavilonja* című regényből

Lajhárok, nem tudnátok gyorsabban készülődni, kiabált be a zuhanyzóba Irma nővér, sok a dolgunk, ma nem délelőtt mentek iskolába, hanem délután, csipkedjétek magatokat. A mosakodásra engedélyezett időt csak a törülközés rovására tudtuk kurtítani, így nem volt más megoldás, mint félmeztelenül, többé-kevésbé még nedvesen, a törülközőt magunk köré tekerve loholni át az udvaron. A két épület közti távolság kicsi, de október végén itt a Bakonyban a reggelek már csipősek, úgyhogy ellilult szájjal, vacogva estünk be a pavilonba. és Irma nővér ott is udő nrm sürget, mibtascfaky, d4bosszankodva rikácsolt, a sírba tesztek ezzel a pizmogással, mindenki abban jön, ami épp rajta van, reggeli után úgyis vissza kell bújnotok az ágyba. a kórtermet rég át kellett volna adnunk, hogy kitakarítsák, de megéri sietnetek, mert ma különleges reggelit kaptok.

Az étkezőben valóban meglepetés várt ránk: kalács tejeskávéval, és bár Giduska fintorogva megjegyezte, hogy amit iszunk, csak pótkávé, ócska cikória, mi úgy éreztük, a kedvünkben akartak járni, s bár nem tudjuk, milyen ünnep van, de ha a reggeli ilyxen volt, az ebéd se lesz akármilyen. Mindannyiunkat furdalt a kíváncsiság, hogy minek köszönhetjük a különleges kínálatot, tessék szíves megmondani, faggattuk a darázscsípte arcú, pufók konyhás lányt, aki asszonykorú társainál szelídebbnek látszott, milyen ünnep van ma, és fejünkkel a kalács felé böktünk, a lány pedig, mintha ebből eszmélne rá, hogy mást hordott ki, mint szokott, eltátotta a száját, jé, tényleg, nem is tudom, Magyarok Nagyasszonya már elmúlt, a Szent Teréz is, hallgass, te eszement, sziszegett rá a másik, aki épp elment a háta mögött. Satya volt az egyetlen, aki ahelyett, hogy örült volna, méltatlankodva kiabált, kenyér meg miért nincs, ezzel az izével nem lehet jóllakni! A kalácsból nem voltak számolatlanul kirakva a szeletek, mint a kenyérből, s a helyzetet számára az is rontotta, hogy ezt az *izét* én is megettem, így nem volt mit maga elé kotornia.

A pavilonba visszafelé menet Giduska mellém ügyeskedte magát, te Nesztor, ha érdekel, miért van ekkora felhajtás, suttogeta, én megmondhatom, és várta, hogy faggatni kezdjem, de a barátkozásnak még a látszatát is kerülni akartam, a jólétesültségére meg füttyülök, mégsem sokáig bírt szótlannul kullogni mellettem, hiszen a kivételezett helyzete csak akkor ért valamit, ha érezhette, hogy amit ő tud, mások nem tudják, úgyhogy kérdés nélkül is kibökte, vendég jön Pestről, még iskolába is azért megyünk délután, hogy a nagy ember ágyban lásson minket. Mivel erre se mondtam semmit, tovább fitogtatta a beavatottságát, a miniszteriumból jön és ezek szörnyen félnek tőle, Irma nővér is izgul, nehogy rosszak legyünk, mert miattunk le is válthatják, ami nekünk se lenne jó, ugye, szerintem akárki jönne helyette, mi csak rosszabbul járnánk. Főleg te, néztem rá a pillantásomban sűrítve minden megvetést, de hangosan nem mondtam ki, mert egy ideje arra gyanakodtam, hogy minden, amit Giduska hall, a nővér fülében végzi.

A pavilonra alig ismertünk rá, olyan megdöbbenő volt a látvány, paplanhuzat volt minden lópokrócon, a vánkosaink elszürkült huzatát fehérre cserélték, a linoleumpadlót valami illatos szerrel mosták fel, amitől finom tisztaságszag töltötte be a termet, eltűntek a mennyezetről a pókhálók, Irma nővér kisasztalára mintás terítő került, s a teremben sokkal világosabb volt, mint amihez szokva voltunk, mert a falra szerelt üvegbúráról is lemosták a port, és erősebb körtét csavartak bele, a villanyt pedig, noha csak délelőtt volt, nem oltották le, amiért is sosem látott fényárban úszott a pavilon. Az éjjeliszekrényekről az oda nem illőnek ítélt holmikat eltávolítottak, mindegyikre tettek viszont vizeskancsót, két pohárral.

Amikor kicsodálkoztuk magunkat, Irma nővér eligazítást tartott, mihez tartás végett mondom, hogy mi a dolgok, fekvé csöndben lenni. Főleg csendben és főleg a vendég előtt. Amig itt van, kérdés nélkül senki nem beszél, próbálgatok úgy viselkedni, mintha nem az én életemet akarnátok megkéséríteni, hanem gyógyulni szeretnétek. Akit megkérdeznek, hogy érzi itt magát, röviden válaszol, és nem muszáj ám panaszkodni, főleg nem egy idegennek, de biztosíthatlak titeket, azt Jancsucskó igazgató-főorvos sem szívesen hallaná, tudniillik a vizitet ma ő tartja. Remélem, nem az derül ki, hogy ez a pavilon a szanatórium szégyene. Várt egy keveset, hogy a mondottaknak legyen idejük elhatolni a tudatunkig, aztán lágyabban, szinte kérlelő modorban folytatta, ha a látogatók elmentek, nekem bármit elmondhattok, eddig is tartottam értetek a hátam, eztán se lesz másképp, eddig is kedveztem nektek, ezentúl is számíthatok rám. Cserébe csak azt kérem, hogy ezt a délelőttöt bírjátok ki cirkuszok nélkül!

Jancsucskó eljövedele nagyobb szenzáció volt számomra, mint a vendég érkezése, hiszen öt hete voltunk itt, de még a színét se láttuk, azzal viszont folyamatosan riogattak minket, hogy addig jó, míg a gyalázatos viselkedésünkről nem tud más, mint a nővérek, mert ha Jancsucskónak is a tudomására jutna, annak vészes következményei volnának. A fenyegető hangsúlyból ítélve a vészes következmény testi fenytést jelenthet, nem is akármilyet, talán egy földühített óriás ütlegeit, aki úgy aránylik hozzánk, mint a palackból kieresztett dzsinn Aladdinhoz, nyilván vérben forognak a szemei, és érvekkel nem lehet hatni rá, de szájalom sincs a szívében, tartani sem tart senkitől, mert közel s távolon nincs nála erősebb, vele szemben tehát egy esélyünk marad, ha észre sem vesz bennünket. Abból ítélve, ahogy a nővérek emlegették, ők sem féltek tőle kevésbé, vagyis Jancsucskó gyerekek és felnőttek számára egyaránt félelmetes. Nem tudtuk, milyen lehet valójában, bár a harminchetesek pavilonjában, úgy hírlett, egyszer már járt, de őket nem kérdezhettük ki, mert a legnagyobbak lévén velünk szóba se szoktak állni, mások szerint Jancsucskó rendszeresen megfordul a nálunk kisebbeknél is, akikkel viszont mi nem állhattunk szóba tekintélyvesztés nélkül. A főorvost övező titokzatosságot csak fokozta, hogy emlékezhettem rá, amikor Ordasgyepűre érkeztünk, a neki szóló ajánlólevelünk ellenére a szülők sem tudtak elébe kerülni, megközelíthetetlen fantom maradt, s a főnővér úgy viselkedett, mintha a szanatórium fölött láthatatlanul lebegő Jancsucskó földi helytartója lenne. Az itt töltött hetek során magam is folyton ezzel a megközelíthetelenséggel szembesültem, minden rendelkezést az igazgató nevében hirdettek ki, de őt magát sosem láttuk, az indoklást sosem tőle magától hallhattuk. Ha a rendelőbe mentünk, vizsgálatra, azt hittük, ott majd találkozunk vele, de erre sem került sor, s egy idő után már azt is el tudtam képzelni, hogy Jancsucskó tulajdonképp nem létezik, csak hivatkoznak rá, de az is lehetséges, hogy a rossz, amit mesélnek róla, csak a fékentartásunkra kieszelt legenda, ügyelnek rá, hogy senki se lássa, mert még kiderülne, hogy nem is kell annyira félni tőle. Magamban inkább ezt a változatot fogadtam el, ezt támasztotta alá Farkas doktoré is a Tüdőgondozóból, csak hogy amit ő mondott, szóbeszédnél az sem volt több. Mivel megjegyezhető arc nem kapcsolódott a hiedelmekhez, épp olyan nehéz volt fizikai valóságában magam elé képzelnem, mint kisgyerekként a Jóistent, akinek sem arcát, sem termetét nem ábrázolták az imakönyvekben, a szentképeken, vagy a katekizmusokban, mintha szándékosan óvakodtak volna attól, hogy megrajzolják. Azt, hogy félnem kell-e tőle, vagy bízhatok benne, kizárólag abból tudtam megítélni, hogy miféle ember az, aki beszél róla, olyan-e, aki maga is kedves, tehát hihetek neki, s akihez fohászokdik, szintén az, vagy a saját tulajdonságai-

val éppen rossz hírért kelti a mindenhatónak? Farkas doktor, amikor el akarta oszlatni anyám kételyeit, hogy jó kezekbe kerülök-e Ordasgyepűn, valósággal áradozott Jancsucskóról, nemcsak mint orvosról, de azt is érzékeltette, hogy más tekintetben sem áll távol tőlünk, készséggel hittem neki. Nézze, Nesztorné elvtársnő, győzködte anyámat, Ordasgyepű ma az ország legdemokratikusabb egészségügyi intézménye, és Jancsucskó professzor harcolta ki, hogy az legyen. Késhegyig menő vitákban dőlt el, hogy a régi közkórház helyén luxusklinika létesüljön-e, méregdrága nyugati műszerekre költsék-e a pénzt, vagy a dolgozók gyerekei részesüljenek szerény, de kielégítő ellátásban, és bízzák a gyógyulást a messze földön híres szubalpin klímára, ami szinte magától, ráfordítás nélkül gyógyít. A késhegyig menő viták fordulat megragadta a képzeletemet, láttam magam előtt Jancsucskót, amint nyitott bugylibicskák között tör előre, mert csak akkor győz a gyerekszanatórium ügye, ha a kések közt sikerül sértetlenül megtennie az útát. Farkas doktor úgy mesélte el az álláspontok harcát, mintha váltig amiatt kéne izgulni, hogy ki kerekedik felül? Ettől néhány pillanatra el is felejtettem, hogy én magam nem akarnék Ordasgyepűre kerülni, és nem jutott eszembe, hogy amikor Jancsucskónak szurkolok, magam ellen szurkolok, csak az foglalkoztatott, hogy igazságtalanság volna, ha nem ő győzne. Szerencsére odafent belátták, hogy mi a helyes, lelkendezett Farkas doktor, nagyrészt persze azért, mert a mi Jancsucskónk Izjumszkij professzor legjobb magyar tanítványa, s én például boldogan itthagynám ezt a rendelőt, ha Ordasgyepűn őmellette dolgozhatnék!

A lehetőség, hogy szemtől szemben láthatom a főorvost, olyan vára-kozással töltött el, mintha ez már magában is a kiszolgáltatottság végét jelentené, hiszen eddig, ha elviselhetetlennek éreztem Ordasgyepűt, mély-séges csüggedés is társult ehhez az érzéshez, reménytelennek tűnt, hogy a helyzetemen változtassak, hiszen a szüleim messze voltak, megszökni sem tudok, és nincs senki, akitől azt várhatnám, hogy amikor bántanak, mel-lém áll. Szükségem lett volna rá, hogy valakiben bízhasak, de az, hogy a mindannyiunk felett álló Jancsucskó lehetne ez az ésszel belátható dolgo-kon túli valaki, meg se fordult a fejemben, hiszen ő mostanáig arctalan és megközelíthetetlen volt. Attól, hogy ma találkozunk vele, minden megvál-tozott, de közben lehűteni is megpróbáltam magam, hiszen értelmetlenség olyan valakitől várnom a sorsom jobbra fordulását, aki öt hét alatt arra sem szánt időt, hogy személyesen megvizsgáljon, velünk kizárólag al- és segéd-orvosok, adjunktusok és asszisztensek foglalkoztak, mint Kapeller doktor, akinek hiába próbáltam elmesélni, mi történt velem Ordasgyepű előtt, ami befolyásolhatja az állapotomat, például a négy évesen kapott vérátömlesz-tés, ő semmire nem volt kíváncsi, nem hagyott hozzájárulni a kórismém

kiegészítéséhez, csak rámförmedt, odakint még százhusz gyerek vár, mit képzelsz, mikorra végzek velük, ha mindenki mesedélután tart? A vérsüllyedésem hétről-hétre rosszabb eredményét is úgy fogta fel, mintha az ő bosszantása végett produkálnám, és hétről-hétre azzal bocsátott utamra, hogy több túra a jó levegőn, kevesebb nyafogás, egyél több főzeléket, mondta, s olyankor kedvem lett volna visszakérdezni, maga evett-e már belőle, mert ha egyszer megkóstolná, többé nem mondana ilyet.

Tíz óra után pár perccel fehérköpenyesek hada tódult be az ajtón. Legtöbbjüket ismertem már a laborból, vagy a futó vizitekről. Kapeller is itt volt, de csak mint egyike a statisztáknak, akik Ortolánia főnövérrel és a többiekkel együtt sorfalba rendeződtek, hogy a főszereplőt fogadják. A betódulás azonban a küszöbön megtorpant, mert egy tömzsi alacsony, meg egy magas, vékony férfi szinte beszorult az ajtónyílásba, ahol épp az előzékeny előretessékelés csatáját vívták. Egymás dereka mögé nyúlva próbálták maguk elé tuszkolni a másikat, s hogy ez az udvariasságon kívül másról is szól, azt (a szüleim munkahelyén szerzett tapasztalatok alapján) még én is felfogtam, a *ki van itthon, ki a jövevény*-t játszottak, s bár az lett volna magától értetődő, hogy a pesti kiküldött legyen Ordasgyepűn csak vendég, neki azt diktálta az ösztöne, hogy leereszkedően, házigazdaként viselkedjen, hiszen Jancsucskót ő, vagyis a minisztérium látja vendégül a szanatóriumvezetői poszton. Végül a hátrébb álló, a hórihorgas győzött, róla pedig a homlokára felhajtott gégetükör elárulta, hogy ő Jancsucskó. Egy szempillantás alatt nevetségessé váltak a külsejét illető képzelődéseim, mert a cserzett bőr, a horpadt arc, a meghökkentően mély szemgödör inkább Unkaszt, az utolsó mohikán törzsfőnököt juttatta eszembe, s még a tolldísz is könnyű volt a fejére képzelni, meg a tomahawkot az övébe, de azt is rögtön megértettem, hogy mi kelti ennek a szikár, pengeéles arcú, egyébként csenevész embernek mégis félelmetes hírét: nem a testi ereje elrettentő, hanem az ádáz elszántság a tekintetében, ami azt sugallja, hogy egy scalp megszerzéséért semmit swem tartana túl nagy árnak. Mellette szinte megmosolyogtató volt a vendég. akire a forma kedvéért szintén fehér köpenyt adtak, de nem a köpcös testére illőt, így begombolni se tudta, kerek pirospozsgás képe sem illett ebbe a közegbe, s ő ennek tudatában, huszonöt kíváncsi gyerek vizslató tekintetének kitéve feszengőn téblábolt. Nem figyelmeztethettük, hogy a tüntető érdeklődés nem neki szól, hiszen ő nemsokára úgyis elmegy, számunkra Jancsucskó az érdekes, akit először látunk, s abból. ahogy most viselkedik, talán kiolvashatjuk, hogy később mire számíthatunk. A jövevény járásának darabos esetlensége, a félszeg mosoly az arcán arról árulkodott, hogy a hódoló fogadtatás még szokatlan a számára. Vastag virsluujjaival folyamatosan gyúrte az arcát, és eltitkolni

se bírta, hogy a kórterem látványát lehangolónak találja. Magamban azt kérdeztem, és mit szólnál volna, ha tegnap látod?

Jancsucskó egy ablakmélyedésbe húzódva magyarázott neki, a köréjük gyűlt többi orvos bólogatott, és néha az ágyak felé fordulva megmutatták a vendégnek valamelyikünket, mint egy-egy kóreset példáját. Túl sok idő telhetett el a halk duruzsolással, mert Ortolánia a háttérből, a maga parancsoláshoz szokott hangján egyszercsak felcsattant, és bár a felszólítás nekünk szólt, az orvosok is érthettek belőle, elég a báméskodásból, ez egy nagyvizit, miért van rajtatok még mindig pizsama, tessék mindenkinek derékig levetkőzni, és ne kelljen ezt kétszer mondanom! Megrettenve kezdtünk kapkodni, és Jancsucskó úgy érezte, mentegetődzéssel tartozik a katonás modor miatt, ne higgye, Gernye elvtárs, hogy nálunk ez a szokásos hangnem! A vendég füléhez hajolva folytatta, mintha szigorúan bizalmas értesülést árulna el, az a helyzet, elvtársam, hogy kényszerhelyzetben voltunk, mikor létrehoztuk a szanatóriumot, sürgetett az idő, és politikailag megbízható ápolószemélyzet nem állt rendelkezésre, muszáj volt az apácákkal belevágnunk, akik itt dolgoztak a kórházban, mert ha nem ezt tesszük, máig sem sikerült volna elkezdni a munkát. Azóta is próbáljuk átnevelni őket, de ez lassan megy, például a mi Ortolániánk is jót akart az előbb, csak a túlbuzgóságtól néha nem lát tovább az orránál.

A főnővér arcrándulás nélkül hallgatta Jancsucskó rá vonatkozó szavait, inkább azon lepődött meg, hogy a vendég szolgáltat neki elégtételt, bocsánat, hogy vitatkozom, mondta Gernye elvtárs, de szerintem Ortola elvtársnőnek volt igaza, ha maguknál ez a vizit ideje, akkor miattam se maradjon el, hiszen én nem azért jöttem, hogy fölartsam magukat. Föltartásról szó sincs, bizonygatta Jancsucskó, magam is azt mondom, gyérünk, lássunk neki. Mára amolyan kikérdezős vizitet terveztem, amihez elkelne némi segítség. Elhallgatott, mint aki nem tudja, szabad-e megpendítenie egy ötletet, Gernye elvtársnak esetleg volna kedve beszállni? A vendég előbb meglepődött, aztán meghatódott, s nemigen tudta leplezni, hogy a kérés örömmel tölti el, szeretne igent mondani, de túl mohón sem akar lecsapni a lehetőségre. Olyanfajta motyogásba kezdett, mint akitől elvárják a tipródást, nézzék csak, igazság szerint, végzettségemet tekintve felcser a hivatásom, tőlem nem áll túlságosan távol ez a terület, de az élet messzire sodort. nem is olyan messzire, szólt közbe Jancsucskó, épp csak, szerencsénkre, a szakminisztériumba. Gernye méltányolta, hogy bíztatják, akkor talán, ha annyi idő után is, de meghallgatnék egy-két gyereket, ugye, azzal még nem ártok senkinek? Jancsucskó a meghallgatás szót úgy értelmezte, mintha eleve is sztetoszkópos meghallgatásra gondolt volna, és már készült levenni a saját készülékét, amikor Kapeller doktor egy

csukafejesszerű ugrással megelőzte. Egyikük sem láthatta, hogy Irma nővér mit próbál kétségbeesetten jelezni, a világért se azt a fiút vizsgáltassák meg a vendéggel, akinek az ágyánál állnak, ne azt a rohadt, tetves, girhes lázmérőpusztítót, azt a kis varangyot, s a pillantásból, amit Satyára vetett, szinte áradt, hogy ezt gondolja róla. Gernye elvtárs azonban se tőle, se mástól nem kérdezte, kivel kezdjék, hanem magától értetődően lehuppant Satya ágyára. Az ő kóros soványságának látványa nekünk már megszokott dolog volt. de Gernyére felzaklatóan hatott, a szava is elállt tőle. Jancsucskó a tekintetét követve megsejtette, mi következhet, s az ellátást firtató kérdéseknek egy hatalmas, mélyről felszakadó sóhajjal vágott elébe, értem is, látom is, mire gondol Gernye elvtárs, de higgye el, a mi szívünk is valósággal összeszorul, ahányszor rájuk nézünk, és naponta ennek az iszonyú terhével végezzük a munkánkat. Sokat töprengtünk, és messzire vezetne felderíteni, hogy miért itt a legrosszabb a helyzet, de a kilencszáznegyvenes korosztállyal boldogulunk a legnehezebben. Ez a harminc kis szerencsétlen, akit itt helyeztünk el, huszonöt, vágott a szavába Ortolánia. Jancsucskó tüntetően csodálkozva hallgatott el, ő pedig szárazon megismételte, huszonöt, nem harminc. A főorvos okvetetlenkedésnek minősítette a pontosítást, és folytatta, ezeknek a fiuknak a kiálló bordáiban a történelem bűnei öltének testet, de nekünk az a dolgunk, hogy rendületlenül bízzunk a szubalpin klíma páratlan hatásában, meg persze abban, amit első helyen kellett volna említenem, a népi demokrácia gondoskodásában, Csak hát a helyzet nehéz, nagyon, nagyon nehéz. Annyira lesujtottnak látszott, hogy Gernye elvtárs szabadkozni kezdett, eszem ágában se volt önöket hibáztatni, de megértheti, hogy amit látok, felkavart, ez a gyerek csont és bőr, pont mint azok, akik a légerekből kerültek elő, de akkor negyvenötöt írtunk, és örülhettünk, hogy egyáltalán élünk, az viszont még sincs rendjén, hogy a gyerekeink ezerkilencszáznegyvenkilencben így nézzenek ki! Biztos, hogy eléggé tápláló kosztot kapnak? Jancsucskó úgy emelte fel a hangját, mint akit szíven üt ez a bizalmatlanság, biztosíthatom, hogy a szükséges kalóriát minden nap megkapják, de csodát ilyen rövid idő alatt nem tehattunk, hiszen mindössze négy hete vannak itt. őt, szólt közbe Ortolánia, s a főorvos arcán árnyék suhant át, négy vagy öt, a lényegen nem változtat. A konyhát egyébként Ortolánia főnövér felügyeli, akinek diétásnövéri vizsgája van, egyébként pedig szakította felbe önmagát, miért én mondjak véleményt, kérdezzük meg a gyerekeket, s azzal odafordult Satyához, akinek a nevét az ágy végére erősített kórlapról olvasta le, Czibulás fiam, mi volt a mai reggeli?

Meglepetésünkre a terem tulsó végéből, Giduska hangján jött a válasz, tejeskávé kaláccsal! Gernye elvtárs örvendezve fordult a hang felé, tejeskávé kaláccsal, az remek, én mind a tíz ujjamat megnyalnám, ha a

feleségem ilyenekkel tartana jól! A nevetés már azóta kikiváncozott belőlünk, hogy leortolázta a főnövért, és most végre ki is robbanhatott, hiszen a vendég vastag nyaka, húsos képe nem épp mostoha otthoni bánásmódra vallott. Gernye elvtársról lerítt a megkönnyebbülés, ha ilyen reggelit kaptok. dűnnyögte, akkor nincs akkora baj, mint gondoltam. Megbékélve illesztette Satya hátához a sztetoszkópot, de nem azt mondta, amit ilyenkor mondani szoktak, hogy *és most tartsd vissza egy kicsit a lélegzeted*, hanem újabb kérdést tett fel, és mondd csak, megeszel mindent rendesen, mert a külsődből ítélve elég válogatós lehetsz! Ez a mondat mind a huszonötünkéből (a Czibulásnak nevezett Satyát is beleértve), fergetes röhögést váltott ki, ő egy zabálógép, rikoltotta Mikulecz, a maradékunkat is megeszi! Gernye elvtárs széles mosollyal nyugtázta a választ, és nem titkolta, hogy valóságos malomkő gördült le a szívéről. A következő kérdést már úgy tette fel, mint aki előre tudja s ezért bátran sugallja a választ, szóval alapjában véve elégedett vagy a kosztal? Én az, vágta rá Satya. És semmire sincs panaszod, ezt inkább leszögezte, mint kérdezte a vendég, semmi sem hiányzik?

A válasz egy lehetnyit késett, semmi, felelte Satya, de elbizonytalanodva főnnhagyta a hangsúlyt, csak a repeta, tette hozzá, s mint aki ráharapott a nyelvére, el is hallgatott. Gernye elvtárs nem hitte, hogy a megkönnyebbülését teszi kockára azzal, ha befejezteni a félbehagyott mondatot, ki vele, mi a probléma a repetával? Azzal nincs semmi, mondta Satya, és csak mi tudtuk, hogy amennyire talányos, annyira pontos is, ami nem létezik, azzal probléma sincs. De valami gond van vele, ha szóbahoztad, erősködött Gernye, halljam, mi a baj? Becsszóra semmi, mondta Satya, és látszott, hogy többet harapófogóval se lehet kihúzni belőle. Akkor valaki más, fordult felénk Gernye, mi azonban lesütött szemmel néztük a padlót, nincs-e ott lent valami, ami érdekesebb, A makacs hallgatásunk azonban azt jelezte, hogy olyasmibe botlott, amit firtatni érdemes. Ne kéressétek magatokat, tudni akarom, mi van a repetával!

A kínosan hosszúra nyúlt csöndben azt gondoltam, ha megszólalok, önzéssel nem vádolhatnak, hiszen én nemhogy repetát nem szoktam kérni, de az ételt is ritkán eszem meg, érdekem nem fűződik hozzá, hogy beszéljek, de a pavilon becsületét mentem meg vele. Reszelős torokkal, kelleetlenül, de kimondtam, repeta nincs, eleinte volt, de most már nincs. Nesztor! A nevem, Irma nővér gyilkos pillantásának kíséretében, mint egy kilőtt, mérgezett nyílvevő, süvített át a termen, és eszembe juttatta, hogy épp azt a szabályt szegtem meg, aminek a betartását a legjobban kérte. Tudtam, hogy amint a vendég elment, meg fogja torolni, de meglepett, hogy már most, kapásból olyanfajta hülyének akart beállítani, akinek fogalma sincs róla, mit beszél. Dehogy sincs repeta, kiabálta Gernyének, el

ne tessék hinni, amit ez mond, egész nap zabálnak, már bocsánat a kifejezésért, észre se veszik, meddig tartott a rendes adag, és mikortól eszik a repetát. Hirtelen hangzavar támadt, s az összevissza üvöltözésnek a magából kikelt Jancsucskó vetett véget, mindenki fogja be a száját, ez a viselkedés méltatlan az intézmény jóhíréhez, Ortolánia nővér, magától akarom hallani, hogy mi a helyzet a repetával. A főnővér felelni készült, de Jancsucskó magánál tartotta a szót, úgy tudom, lenne miből repetát adni. a konyháról nap mint nap több hordónyi moslékot szállítanak el. Főnővér kérem, megtudhatnám, hogy az ordasgyepűi szanatóriumban miért nincs és mióta nincs repeta? És én, mint igazgató miért nem tudok erről?

Szóval nem tud róla! Ez a közlés boldoggá tett, mert igazolta a reményemet, hogy ami rossz, azért és addig rossz, amíg Jancsucskó tudomást nem szerez róla. Ő maga kezdte sorolni és rögtön nevetségessé is tenni a lehetséges válaszokat. Azért nincs repeta, mert a konyha a kelletnél kevesebbet főz? Talán nem futja az ellátmányból? Valaki talán rosszul gazdálkodik vele? Szeptember óta az élelmiszereket már nem is jegyre adják, Ráadásul a konyhai dolgozóktól önköltségi áron kapjuk a húst, a tejet, a tojást, a krumplit, bőségnak kéne lennie, s akkor egyszer csak kiderül, hogy nincs repeta? Jancsucskó úgy hallgatott el, mintha eddig egyfolytában a választ várta volna, tessék, nővér, szólaljon már meg végre, vagy nincs semmi mondanivalója?

Ortolánia eddig a nővérek gyűrűjében állt, akik Jancsucskó ingerültségét érzékelve kissé távolabb húzódtak tőle, de a főnővér magányos átszellemültsége inkább tiszteletet, mint sajnálatot ébresztett, vakítóan fehér köpenyében onnan, ahonnan én néztem, olyan volt, mint egy embernagyságú templomi óriásgyertya, amit az indulatokkal teli szeme fog kanócként lángra lobbantani. Az első mondatának kifejezetten örültem, mert engem igazolt, repeta tényleg nincs, jelentette ki magabiztosan, és nem vette tudomásul, hogy meghunyászkodó magyarázkodást, a történetek másra kenését, vagy a tényállás magamentegető szépítését várják el tőle. Igen, jelentette ki, a repetát beszüntettük, mert csak baj volt belőle, azazhogy *én* beszüntettem. Kérem, fordult egyenesen Gernyéhez, engem azzal bíztak meg, hogy csináljak rendet, és én rendet csináltam! Amíg volt repeta, a konyhások semmivel nem tudtak időben elkészülni, már a reggeli elhúzódtott miatta, a tanárok panaszkodtak, hogy a gyerekek folyton elkésnek az óráról, és ha megkérdezik, miért, a válasz az, hogy repetáztunk. Az ebéd sem ért véget időben. mert egyesek folyton csak kértek és újra kértek, és persze, amíg ők ettek, a többieket sem engedhettük ki, mert ki felügvelt volna rájuk? A nővérek nem tudták őket behajtani csendes pihenőre, uzsonna után megint ott kuncsorogtak az átadó ablaknál, mert ezeknek abból se volt elég egy

adag, a repeta miatt a vacsorák is a végtelenségig kitolódtak, nem lehetett betartatni a lefekvés, a villanyoltás idejét, a mosogatók meg azzal fenyegetőztek, hogy felmondanak, mert nem kötelesek késő estig itt robotolni, csak mert néhány gyerek órákig nyámmog az asztalnál, és gyártja a piszkos edényt, viszont azt is tudom, hogyha ezek a mostaniak, akik a faluban laknak, itthagynak minket, nem talállok helyettük mást, akkor meg azért lennék kárhozható, hogy nincs elég ember a konyhai munkára. De azt is megmondom nyíltan, hogy nemcsak ezért döntöttem a repeta beszüntetése mellett. Nem volt rá szükség, a napi négy étkezés tökéletesen elegendő. beteg gyerekeknek nem kell reggeltől estig csak enniük és enniük!

Szinte szenvtelenül kezdte, s amikor elhallgatott, egy hitvallástevő erős felindultsága érződött a hangján, sápadt arcán piros foltok égtek, és azt lehetett hinni, mindjárt elsírja magát. Jancsucskó rosszállóan összenézett Gernyével, majd a zord számonkérés hangján folytatta, ez mind szép, de nem válasz a kérdésre, miért nincs repeta? Ha a konyhán keletkezik főlősleg, akkor örüljünk, hogy ez a főlősleg a gyerekek gyomrában tűnik el! Nem értem, mi ütött magába, aki a kezdetektől itt van, úgyszólván mint a jobkhezem. Tudnia kellene, mi a fontos: ha ezek szépen kigömbölyödnek, az a mi terápiánkat, személy szerint az én teóriámat igazolja, miszerint a szubalpin klímának igenis mindent pótló, étvágycsináló hatása van, s akkor maga a konyhások sírámaival trajtál minket? Jancsucskó hangja minden átmenet nélkül parancsolóan magasba szárnyalt, azt akarom, hogy a beutaltak ismét kapjanak repetát.

Satyára kacsintottam, látod, hála neki, ehetsz megint, amennyi beléd fér, Szinte elégedettebb voltam, mint ő, hiszen ezzel megkaptam, amire azóta vágytam, hogy itt vagyok, A repeta, mint evési lehetőség, nem érdekelt, de Jancsucskó bebizonyította, hogy tőle olyankor is a dolgok jobbra fordulását várhatom, amikor éppen rosszul mennek.

Mondja, megértette, hogy mit kérek, kérdezte Jancsucskó, és Ortolániára szögezte a tekintetét, hallani szeretném! Megértettem. És mit gondol, mikortól lehetséges a repeta visszaállítása, mától, holnaptól, holnaputántól? A főnővér fojtott hangon felelt, muszáj ezt előttük? Muszáj, vágta rá a főorvos, de már érzékelhetően az engesztelés szándékával folytatta, nézze, ez magának igazán nem okozhat problémát, mind tudjuk, hogy nagyobb gondokkal is könnyedén elbánt. Tehát mikortól? Ortolánia arcát megint a fölény páncélja fedte, megmondtam, hogy intézkedem, legyen elég ennyi, a részletek nem tartoznak illetéktelenekre. A szemével felénk vágott, nehogy Gernye vagy az orvosok ezt magukra értsék, lesz repeta, de hogy mikor, kinek és mennyi, ahhoz semmi közük.

Az összes nővért az irodába rendelték, mesélte Giduska ebéd közben, nem tudom, miről van szó, tette hozzá, de az igaznak bizonyult, hogy a behívás mindenkire vonatkozik, Irmát sem egy másik nővér helyettesítette, mint a szabadnapjain, hanem egy Mráz nevű szemüveges fickó a harminchetesek pavilonjából, akinek – mint hozzánk képest mégiscsak felnőttek – arra kellett felügyelnie, hogy csendespihenőt alatt ki ne szálljunk az ágyból, s legfőképp ne beszélgessünk. Irma ezt könnyen elérte, mert miközben vastag májfoltos karjai közt látszólag teljes odaadással jártak a kötőtűk, valójában minket tartott szemmel, és az engedetlenség legkisebb jelére kiszabta a büntetést, mindenkinek olyat, ami a legjobban fájhatott, volt, aki uzsonnamegvonást kapott, volt, akinek a padlót kellett felmosnia, nekem az olvasást tiltotta meg. Alkalmi pesztránktól távol állt a szándék is, hogy a szó *irmai* értelmében vigyázzon ránk, amikor beállított, már az ajtóból ránk mordult, hogy felőle bármit csinálhatunk, csak ne csapjunk lármát, mert ha valaki mégis ellenőrizni találná, őt is megbüntetik. Amennyire tőlünk telt, halkán találgattuk, vajon itt van-e még a pesti vendég? Hogy ebédkor itt lehetett, azt éreztük a diósnudlihoz kapott, a szokásosnál nagyobb adag lekvárból, de azon, hogy marad-e estig is, a vacsoránk minősége múlt. Fejtörést okozott továbbá, hogy mit jelenthet a nővérek váratlan tanácskozhatnékja, csakis olyan valamit, aminek ma kellett történnie, különben előre gondoskodtak volna a megfelelő őrizetünkről. Mráz se tudta, mi rejlik amögött, hogy beültették hozzánk, és csak a vállát vonogatta, mikor azt kérdeztük, mi lesz az iskolába menéssel, nem fogjuk pótolni a délelőtt elmaradt órákat? Mi van, stréberek, kérdezte kajánul, hiányzik a sulis? Ne tojzatok be, ma is mentek, még hozzá délután, szabadfoglalkozás helyett.

Mráz ott ült, ahol Irma nővér kötni szokott, s amikor elfogytak a kérdéseink, kiderült, hogy miért nincs türelme hozzánk, egy vaskos könyvbe temetkezett, aminek mód felett megörültem, és erős kísértést éreztem, hogy szóba elegyedjek vele. Úgy éreztem, meg kell értenünk egymást, még ha idősebb is, hiszen olvas, de előbb megkérdezem, mi a könyvének a címe, aztán megmutatnám, hogy nekem mim van itt, és felajánlanám, hogy cseréljünk, elvégre Ordasgyepűn nagy kincs az olvasnivaló, új könyvhöz jutni szinte lehetetlen, amikor Irma nővér legutóbb kimenőre ment Veszprémbe, megkérdezte, hozzon-e nekem is valamit, ahogy Giduskának szokott, én meg a *Csuk és Gek* című regényt kértem, mert arra már Pesten is fáj a fogam, ő pedig ezen annyira megütközött, hogy szinte kikérte magának, ólomkatonát, mézeskalácsot, luftbalmot szívesen hozok, de nem fogom a drága időm ilyesmire pazarolni. A Mrázzal való barátkozásból mégsem lett semmi, pedig amikor felé ódalogtam, a borítójával kifelé magam elé

tartottam a *Röntgen regényes életét*, hogy lássa, nem valami dedósoknak való könyvvel próbálok becserkészni, de erre sor sem került, mert mesziről rámförmedt, mars vissza az ágyadba, tökmag, s még a székét is tüntetően úgy fordította, hogy olvasás közben ne lásson minket, és mi is csak a hátát nézhessük.

A csendespihenőnek vége lett, de Irma nővér akkorra sem jött vissza. A tanácskozás hosszúságát igencsak furcsálltuk, hiszen Ortolánia máskor is összetrombitálta a személyzetet, kihirdetett valami rendelkezést, de azután ki-ki mehetett a dolgára, nem kérték ki senki véleményét, mert fontosabb volt, hogy a gépezet működésében fennakadás ne legyen. Most órák óta odabent voltak, idekint meg szinte megállt az élet. Mihez kell ennyi idő, ha csak nem ahhoz, hogy fenekestől felforgassák a szanatóriumot, például mindannyiunkat más pavilonba költöztessenek? Mráz négy óraker sorakozót vezényelt, és közölte velünk, az iskolába magatok is eltaláltok, nekünk csak a csendespihenő végéig kellett vigyáznunk rátok, úgyhogy a magam részéről befejeztem, indulás! Alig hittük el, hogy felügyelet nélkül tehetjük meg az utat, mégsem mertünk jobbra-balra elköszálni, mert ki tudja, nem csapda-e a nagy szabadság, hátha titokban megfigyelik, hogyan élünk vele, és ha kiderül, hogy tettünk egy nem engedélyezett kitérőt, azt fogják mondani, méltatlanná váltunk a bizalomra.

Az iskolában aztán kiderült, hogy a vendég kedvéért kizárólag a negyvenesek beosztását forgatták fel, a többieknek épp úgy délelőtt tartották meg az órákat, mint máskor. A vacsoráig hátralévő idő arra kevés lett volna, hogy egy teljes tanítási napot bepótoljunk, de arra épp elég, jelentette ki Jutka néni, a két főből álló tanári karnak a hat és tíz év közöttiekkel foglalkozó tagja, hogy egy vadonatúj tantárggyal megismerkedjünk. A rémület kiülhetett az arcunkra, mi az, hogy új tantárgy, épp elég a régi is, de ahogy ránéztünk Jutka nénire, a kedvéért készek voltunk eltérni ezt is. Csendespihenőkön, amikor az ember kényszerűen nem tehet mást, mint nézi a plafont és ábrándozik, mindannyiunknak sok fejtörést okozott, hogy Jutka néni mennyire másképp szőke, mint például Ortolánia, szinte nagyobb köztük a különbség, mint egy jegénye meg egy barackfa között. A főnővér hüvösséget árasztóan arany haja olyanformán vakított, mintha egy zúzmarás ablakon csillogna a fény, s ha éppen nem viselt fityulát, akkor sem fordult elő, hogy akár egyetlen tincse is a homlokába szabadult volna – egyebek közt emiatt nem jutott eszünkbe soha arról képzelegni, hogy milyen tapintása lehet a hajának. Jutka nénié egy árnyalattal sötétebb, inkább gesztenyeszőke volt, kunkori fürtjei időről-időre rakoncátlanul önálló életet éltek, és úgy viselkedtek, mintha a szél fujta volna őket szét. Amikor tollbamondás közben oda-odahajolt hozzánk, hogy megnéz-

ze, azt írtuk-e le, amit diktált, a haja néha megcsiklandozta a bőrünket, s ez olyanfajta érzés volt, mint amikor nyáron, a hűvösből hirtelen kilépünk a szabadba és a napsugár melege elkezd átjárni minket. Mostantól minden gyereknek meg kell tanulnia oroszul, magyarázta, hogy mi az új tantárgy, és édesen gyöngyöző nevetéssel tette hozzá, tudom, hogy félték egy kicsit, de én is félek, mert én épp úgy most kezdem az orosz, mint ti. csak hat leckével járok előttetek. Attól, hogy ezt bevallja, a szájam is tátva maradt, és rögtön úgy éreztem, talán mégse lesz olyan rémes az egédz, mint első pillanatban hittem. A tanárnő sejtelmes mosollyal felmutatott egy könyvet, nézzétek, ez az, amit ezt nem volna szabad nektek elárulnom, dehát ugyanebből, vagyis a *Potapovából* fogtok tanulni, csak sajnos, a tiétek még nem érkezett meg, de addig is nézegessétek, adjátok körbe, teli van mesékkel meg képekkel.

Különleges érzés volt, hogy közös titkunk van a tanárunkkal, s ebben a helyzetben magától értetődött, hogy a bizalmát viszonzunk kell, mégpedig azzal, hogy megpróbálunk az általa tanított tárggyal barátságot kötni. Hogy az együtt töltött időt ne tanítási órának, hanem egy bensőséges beszélgetés folytatásának érezzük, Jutka néni fel sem ment a katedrára, hanem velünk szemközt az első pad tetejére telepedett, s a szoknyáját olyan szemérmesen huzogatta rá a térdére, mintha mi nem kilenc és tíz évesek, hanem meglelt férfiak volnánk, akiket egy nő bája le is fegyverezhet, de vérszemet is kaphatnak tőle. Csillogó szemmel figyeltük őt, ő pedig kipirult arccal árult el további titkokat, a tanárotok vagyok, de otthon nekem is van tanítóbácsim, aki naponta kikérdez a leckéből. Ne nézzetek rám olyan bambán, Pali bácsi az, ismeritek a földrajzórákról, ő az én párom, de ezt már biztosan tudtátok, kizárt dolog, hogy a szanatóriumi pletykagép ne működött volna! Ez a megjegyzése is jólesett, mert azzal, hogy ilyen mer mondani előttünk, azt is értésünkre adja, hogy ő sincs oda ezért az intézményért, a mondat folytatásából pedig az is kihallatszott, hogy képes dacolni az itteni közfelfogással, szerintem nincs abban semmi titkolni-, vagy szégyellnivaló. hogy együtt élünk, Pali bácsi négy évet töltött hadifogságban, egyebek közt azért tud oroszul, én meg hűségesen vártam rá, és mondjon a sok szentfazék, amit akar, ez is ér annyit, mint egy jeggyűrű. Hüledezve néztünk össze, mert nem lehetett kétségünk afelől, hogy Jutka néni felnőttként kezel bennünket, feltételezi, hogy ezekről a dolgokról ugyanúgy gondolkodunk, mint ő, és eszébe sem jut, hogy amit hallunk, vissza is mondhatnánk a szentfazekaknak. Így az ember nem viselkedik azokkal, akiket kényre-kedvre kiszolgáltató tanítványainak tekint, inkább vagyunk kedves ismerősei, sőt barátai, akiknek még a rokonszenve is fontos a számára. Mintha eleve eltökélten azt akarná elérni, hogy ne

muszájból jöjjünk az iskolába, hanem várjuk türelmetlenül és kíváncsian a legközelebb vele tölthető órát.

Hogy az érdeklődésünk egy percre se lankadjon, újabb meglepetéssel állt elő, az oroszról félnek már csak azért se kell, mert biztos vagyok benne, hogy sok mindent máris tudtok. A hosszú csöndből, ami a kijelentését követte, egyértelmű lett számára, hogy bármennyire meghódított minket, ebben azért kételkedünk, de ő még ránk is kacsintott és azt kérdezte, akartok velem fogadni? Mondok néhány orosz szót, és akármibe lefogadom, hogy mindegyik ismerős. Ha nem az, mondjátok azt, hogy *nyet*, de ha igen, azt, hogy *da*. Rendben, de miben fogadunk, kérdezte a Boga nevű tripoliszi, olyan hangon, mintha nem is tanárral beszélne, s egy pillanatilag tartottam tőle, hogy ezt már Jutka néni is sokallni fogja, de nem, komolyan vette a kérdést, igazad is van, nem árt ezt előre tisztázni, ha ti nyertek, a mai órán már nem csinálunk mást, csak beszélgetünk. De ha én nyerek, a következő órára már hoztok füzetet meg ceruzát, mert úgy látom, nincs nálatok semmi. Arról az Irma nővér tehet, kiabálta Mikulecz, ő volt, aki nem mondta meg, hogy mit hozzunk. Giduska harciasan vitába szállt vele, és mégis, mikor mondta volna, hiszen őt is berángatták az irodába, ahogy mindenkit! Jutka nénihez fordulva mafgyászta tivább, hiszen tetszik tudni, dél óta tart a nagy tanácskozás, odarendeltek mindenkit. Ő maga is megdöbbenve hallgatott el, mert valami most vált mindannyiunk számára világossá, azok mind ott vannak, akiktől félni szoktunk, de Jutka néni, aki sose bánt minket, nem hívták meg. Boga hangosan meg is kérdezte, hogy ez hogy lehet, de Giduska kapásból megfelelt rá, mintha az ő feladata volna megvédeni a vezetőséget, nem hívták, mert ő nem nővér!

Na, fiókáim, ragadta vissza szót Jutka néni, ha kivitakoztatok magatokat, beszéljünk újra a fogadásról. Állítom, hogy legalább egy orosz szót mindannyian tudtok. Méltatlankodó morgás kezdett dagadni és terebélyesdni a terem vége felől, honnét tudnánk, nem vagyunk ruszkek, s úgy berzenkedtünk már a feltételezéstől is, mintha abból valami ránk nézve rossz dolog sülnetne ki. Márpedig tudtok, erősködött Jutka néni, és a tekintében volt valami gyanút keltően csúfondáros, itt van mindjárt az a szó, hogy *csaszi*. Merjétek azt mondani, hogy nem ismerős! Mikulecz felhördült, mint akit becsaptak, ez nem ér, nsná, hogy ezt mindenki tudja! Dehát erről beszélek, nevetett Jutka néni. és már folytatta is, *igyi szudá!* Boga felkelt a helyéről és elindult feléje. Jutka megrázta a fejét, ugye, hogy értetted? De maradj a helyeden, ez csak példa volt. Ha tudtok, magatoktól is mondhattok ilyeneket, Az is jó, hogy *davaj?* És a *kaput?* Jutka néni mindannyiszor lelkesen rávágta, hogy *da!* Már mindenfelől záporoztak a szavak, *málenkij robot, tovaris, sztari papa, zadržtutyi, karasó*. Na, ugye

megmondtam, diadalmaskodott Jutka néni, van köztük, amit az oroszok másképp mondanak, a *harasót* például há-val. a zdrásztutyi meg valójában *zdrásztvujtye*, de nem számít. Én a ruszkiktól igenis így hallottam, duzzogott Mikulecz. Szerintem magyaroktól hallhattad, de annyi baj legyen, lesz idő a kiejtést is megtanulni. És fiókáim, van még egy szó, amit biztosan ismertek, csak most nem jutott eszetekbe, annyit segíthetek, hogy egy fontos ennivalónak a neve.

Mintha szikra gyúlt volna az agyamban, felordítottam, *kleba?* Jutka néni rámragyogtatta a szemét, én meg fölötti örömben azt is mondani kezdtem, hogy honnét tudom, amikor feljöttünk a pincéből, és már majd éhen haltunk, az orosz katonáktól kaptunk klebát, de úgy tessék elképzelni, hogy szinte fekete volt, és nekem még kockacukrot is adtak, de annak a nevét elfelejtettem. Talán nem te felejtetted el, hanem csak úgy adták. Oroszul én is tudok, visított fel Satya, *joffjematy*, és mintha tudná, hogy ebből baj lehet, rögtön behúzta a fejét, de Jutka néni ezt csak annyiból fogadta másképp, hogy nem mondta rá a *da*-t, ehelyett felemelt az asztalról egy nagy piros almát, és megkérdezte, tudjátok-e, hogy ez micsoda? Nem várta meg, hogy mind a huszonöten elbődüljünk, hanem megmondta ő maga. oroszul, *eta jáblovó*. Vagyis: ez alma. Aki utánam mondja, annak rögtön oda is adom. Tehát micsoda ez? Oroszul úgy kell kérdezni, hogy *cto eto*. Akkor halljam, fiókáim, *cto eto?* Az egy *ctoeto* alma, kiabálta möhön Satya. és a nyála is majd kicsordult, ahogy a gyümölcsöt nézte. Majdnem jó. *Eta jáblovó*. Akkor az enyém? Satya már oda is rohant az asztalhoz és kinyujtpta a markát. A tiéd, mondta Jutka néni, de vigyázz, mert a következő órán megkérdezem, hogy hívták, amit ettél!

A vacsorához már Irma nővér vezetett minket. Az étkező egyik sarkában ott állt Ortolánia karbafont kézzel, mozdulatlanul, és feszülten figyelt, mint egy ragadozómadár, mielőtt a kiszemelt áldozatra lecsap. Feltűnt nekem, hogy a más pavilonokból érkezettekkel nem sokat törődik, csak a mi viselkedésünket tartja szemmel, mintha biztosra venné, hogy valamit el fogunk követni, túl hangosak leszünk, dobáljuk egymást galacsinokkal, felborítjuk a vizeskancsót, vagy nekiállunk kézzel hajlítani a bádogból készült evőeszközt, hogy erőművészetet játsszunk. Most azonban semmi efféléhez nem volt kedvünk, fintorogva turkáltunk a finomfőzeléknek nevezett, zavaros kutyvaszban, kiemeltük belőle, majd visszajettünk a fehér rántáscomókat, és ha a sötétzöld, gyanús gezemice alól sikerült kihálászni egy húscsapatot, az is a tányér szélére kotorva végezte, mert bűdös faggyúíze volt. Satya volt az egyetlen, aki ezt is megette az utolsó cseppig. Épp készült maga elé húzni a körülötte ülők adagját, amikor Irma nővér a nevünket kiabálta, Nesztor, Czibulás, ti ketten mától, de hogy mi lesz

mától, még nem tudtuk meg, Ortolánia a szemével Satyát mutatta neki, hadd egye meg azt is, mondta és elmosolyodott, én pedig ebből a meglepő türelemből arra következtettem, hogy szégyellhetem magam, mert egész nap attól reszkettünk, mit süthettek ki ellenünk a nővérek, közben pedig épp arról tanácskoztak, hogy nem jó, ahogy eddig bántak velünk, s mint a példa mutatja, türelmesebbek akarnak lenni. Lám, Irma és Ortolánia nem emlegetik szemrehányóan a napirendet, sőt, a főnővér még emlékezteti is Irmát, tudja, csak ahogy megbeszéltük. A tálaló ajtajában ugrásra készen álló felszolgálónak is intettek, várjon egy csöppet. Amikor Satya jóllakot- tan és elégedetten felnézett, akkor hirdette ki Irma nővér a megkezdett határozatot, Nesztor és Czibulás mától repetát kap! Döbbenet néztünk össze, hogyhogy mi ketten, miért csak mi, ez valami tévedés lesz, de a felszolgáló már tette is élénk az újabb tányér finomfőzeléket. Visszatoltam, köszönöm szépen, én nem kérek, a hangom suttogó és illedelmes volt, de Irma nővére félélmatosan vijjogott, olyan nincs, hogy nem kéred, panaszkodtatok, hogy nincs repeta, hát most itt van, meg fogjátok enni, mert belétek tömöm! De én nem panaszkodtam, próbáltam vitatkozni, csak amikor kérdezték, megmondtam, hogy nincs, és akkor nem is volt! Elhallgass, mindenki tudja, mit műveltetek ti ketten, a többi tudta tartani a pofáját, csak nektek muszáj mindig szájalni, még véletlenül se csinálnátok azt, amire az ember megkér, hát itt a jutalmad, wezt vagy megeszed, vagy nem állok jót magamért, és a következő tányért is megeszed, meg az az- utánit is, ha kell, éjfélig itt ülünk! De nem bírom, kiabáltam vissza, rosszul vagyok a szagától is. Az engem nem érdekel, vágta rá Irma, megeszed, ha beledöglesz is!

Láttam rajta, hogy hiába mondanám el, mi lehet abból, ha erőlteti, az evés pusztá gondolatára elindult és rohamosan emelkedett a gyomorszá- jamtól a torkomig az undor, ha még egy kanálnyit lekell nyelnem, leoká- dom az asztalt, akkor eggyel több okuk lenne haragudni rám, de talán épp azt akarják. hiszen az se lehet véletlen, hogy akkor van repeta, amikor ilyesmit főztek. Úgy éreztem, ha egy pillanatra felegyenesedhetnék, csil- lapulna a fojtogató émelygésem, de Irma vasmarokkal nyomott le, s az arcom szinte beleért a tányérba. Egyél, hallod, egyél, lihegte a fejem fölött, én meg kétségbeesve kapálódzva arra gondoltam, ha Ortolánia észreven- né, hogy mit csinál velem, megmenekülnék, hiszen Jancsucskó jobbkeze sosem folyamodna ilyen eszközökhöz, Sikerült oldalt fordítanom a fejem, és azt láttam, hogy Ortolánia Satya tarkóján nyugtatja a kezét, és ha a fiú lassít az evés tempóján, a kiterpesztett karmait belemélyeszi a fejbőrébe, mint az egerészölyv, ha azt hiszi, szabadulni próbál a zsákmánya. No- szogatásképp néha szorított is rajta egyet, s a szabad kezében lévő kanál

tartalmát belelöttyintette a kitátott szájba. Nővérke, ne bántson, hiszen eszem, méltatlankodott Satya, csak ezt a kicsit hadd hagyjam már meg, nem kérek többet, holnap becsszóra megeszem, de könyörgök, hadd hagyjam abba! A szeme kidülledt, patakokban ömlött róla a víz, nincs holnap. most eszed meg, kiabálta Ortolánia, és szemlátomást kéjes élvezettel hallotta a rimánkodását, megeszed, te szemét, megeszed, megeszed! De hát nem bírom, nyöszörögte Satya, nem hazudok, igazán nem bírom. A vendég előtt hátbatámadni bezzeg bírtál, akkor ezt is kibírod, te kis szemét, innen el nem mész, amíg mind meg nem eszed! Satya megpróbálta lefejtetni a kobakjáról a főnövér körmeit, ez fáj, kiabálta, és mit gondolsz, nekem nem fáj, hogy tönkre akartátok tenni, amit a kedvetekért, éjt nappallá téve felépítettünk? Ezt úgy hívják, fiam, hogy árulás, összesküvés a szanatórium ellen! Az a legkevesebb, hogy megeszed a repetát, nektek főzettem, mert még egyszer nem fogjátok azt mondani, hogy Ordasgyepűn éheztek a negyveneseket!

Hirtelen megszűnt Satya visítozása, és olyan kísérteties csend támadt, hogy Irma nővér meglepődve elengedte a vállamat. Satya mint egy rongybaba csuklott össze, tehetetlenné vált teste feldöntötte a székét, nekiesett az asztalnak, csörömpölve hullottak alá a főzelékes tányérok, ő pedig kicsavarodott végtagokkal hevert a padlón, Irma felsikoltott, jesszusom, de a szájára csapott, jaj, mit mondtam, vizet kérek, mit álltok ott, meg kell itatni, szóljon valaki Kapeller doktornak. de úgy döntött, az a legjobb, ha ő maga megy érte, csakhogy Ortolánia megálljt intett neki, annyira azért nem sürgős. és Fennhangon magyarázni kezdett, s érthettük, hogy ez minden ittlévőnek szól, a szanatórium vezetése ilyesmit még egyszer nem tűr el! Számomra világos volt, hogy *ilyesmi* alatt nem azt érti, amit ők műveltek Irmával, de a más pavilonokból érkezettek azt hitték, miránk gondol. Folytatni is akarta, de egy pillanatra le kellett ülnie, mert már zihálva vette a levegőt, csak nincs maga is rosszul, sápitozott Irma, de a főnövér leintette, *nekem sincs* semmi bajom. Amint fölkel, és fölénk magasodott, rögtön látszott rajta az elszántság, hogy lesz, ami lesz, leszüreteli az eset tanulságait, Czibulás és Nesztor ügyéből megtanulhatjátok, hogy aki orvul a szanatóriumra támad, az megfizet érte! Most mindenki visszamegy a pavilonjába és elgondolkozik ezen, de előbb még szeretném hallani, van-e, aki ezek után is igényt tart repetára? Senki, zúgott majdnem százhusz torokból, csak az eszméletlen Satya meg én hallgattunk. Ez biztos? Biztos, zúgott a válasz. Kapjon büntetést a két áruló? Kapjon! Ortolánia arcán ekkor a megkönnyebbülés mosolya terült szét és akkorát sóhajtott, mint akinek a hitét adták vissza, tudtam én, hogy a többség nem olyan, mint ez a két szemét, értetek érdemes dolgoznia annak, aki,

de hogy kinek érdemes, azt már nem tudtuk meg, mert Kapeller doktor berontott egy ápoló kíséretében, Satyát a hordágyra dobták, a doktor föléje hajolt, pulzus van, jelentette, viszont biztos, ami biztos, visszük Veszprémbe. Ortolánia vállat vont, szerintem csak ki akar bújni a büntetés alól. A kis mocskok.

Engem Irma nővér úgy ragadott karon, mintha a szökésemtől kéne tartania. Kissé lemaradtunk a többiektől, s azt hittem, szándékosan rendezte úgy, hogy a többiek ne halljanak minket, és itt, az étkező meg a pavilon között felúton neki sem kell Ortolániától tartania, nyugodtan beszélgethetünk, s talán jobb belátásra bírhatom. hiszen ő nem olyan elvakult, mint a volt apácák, talán csak úgy kellett tennie, mintha elhinné, hogy vétkesek vagyunk, de amikor Satya rosszul lett, őszintén megijedt, s ez jó jel, igazából nem akar nekünk rosszat. És ha magam mellé állítani nem tudom, már az is nagy szó lenne, hogy felbőszült fúriából változzon vissza azzá az Irmává, akinek megismertük, aki csak azt nézi, hogy miből van haszna, és miből nincs, a mi gyöttrésünkből haszna nem származik, miattunk kára nem lett, még a negyvenesek felügyelőjének posztjáról sem váltották le. Kedves Irma nővér, próbálkoztam a lehető legfelnőttebb hangütéssel, hátha az hat rá, ugye tudja, hogy nem mondtam semmi olyat, amiért haragudnia kéne rám, nem árulkodtam, csak feleltem egy kérdésre, ártatlan vagyok, ugye, tudja? Hát nem tudom, vágta rá, én csak azt tudom, hogy elárultál minket, semmi mást nem tudok. Amint a sötétben lopva ránéztem, a józanságába meg a kapzsiságába vetett minden reményem elszállt, a délután elég volt, hogy meggyőzze magát, és most tényleg nem tud, nem is akar tudni semmi másról.

„Kerubok sehol, a kapuk szélesre tárva...”

Erdélyiség-kép a rendszerváltás utáni erdélyi költészetben

A magyar irodalom egységessége vagy a trianoni határok mentén szerződő regionális megosztottsága egyike azon máig is lezáratlan kérdéseknek, amelyek nagymértékben meghatározták a rendszerváltás utáni irodalomtörténeti viták alakulását. Létezik-e egyáltalán határon túli irodalom, vagy a magyar kultúra földrajzi, ideológiai megosztottsága véget ér(t) a kommunista diktatúrák bukásával és az Európai Unió bővülésével? Egyáltalán melyek azok a kritériumok, amelyek alapján regionálisnak tekinthető egy alkotó, egy alkotói attitűd vagy egy adott műalkotás? Nem áll szándékunkban a feltett kérdések megválaszolása, mint ahogy nyilvánvalóan nem is lehet egyértelmű választ adni ezekre a kérdésekre. Rövid összefoglalónkban – egyfajta klasszikus irodalomtörténeti álláspontból indulva – elsősorban annak a szemléltetésére vállalkozunk, hogy a transzszilvanizmus hagyományához vagy a hetvenes–nyolcvanas évek alkotói pozícióihoz viszonyítva miként változott az erdélyi líra erdélyiség-képe, és hogy mindez hogyan hozható kapcsolatba egy módosult esztétikai-poétikai irányultsággal, valamint a társadalmi kontextus átalakulásával.

1. Az elmúlt száz esztendő líra törekvéseire tekintve az „erdélyiség” (irodalmi) beszédmódjában több olyan egymásnak ellentmondó nézőpontot is egyértelműen megkülönböztethetünk egymástól, amelyek alapján napjaink költészete némiképpen el-határolhatóvá válik például a húszas–harmincas évek poétikai irányultságától. Hiszen a transzszilvanista hagyomány értékhorizontjának – a „szükségből erény” formáló esztétikai attitűd érvényességének – megkérdőjelezésére a rendszerváltás előtti időszak költészetében is számos példát találhatunk, másrészt viszont az utóbbi év(tized)ek lírai irányultságában fokozott mértékben tetten érhető a hetvenes–nyolcvanas évek alkotói gesztusainak a felülír(ód)ása is. S bár napjaink recepciója többnyire jogosan szembesül azzal az igénnyel, hogy –

amennyiben ez egyáltalán lehetséges – törekednie kell egy adott művészi alkotás esztétikai-poétikai identitásának a szerzői intenciótól vagy az életrajzi vonatkozások öncélú vizsgálatától való elkülönítésére, azoknak a főbb irányvonalaknak a meghatározása folyamán, amelyek a mai líra érdek- és értékpozícióinak kialakulásában érvényesülni látszanak, szükségképpen utalnunk kell a mögöttünk lévő időszak társadalmi kontextusának, esztétörténeti tendenciáinak fontosabb jellemzőire.

A két világháború közötti időszak kontextusában a transzszilvanizmus jórészt három különálló eszmei irányultságból tevődött össze: 1. az itthon maradás mint erkölcsi kötelesség gondolatának előtérbe állításából, 2. az „erdélyi lélek” specifikumának hangsúlyozásából és 3. a nemzetiségi tudat történeti háttérének megteremtéséből.¹ Ezek az (érték)horizontok azonban a későbbiek folyamán jelentős módosulásokat szenvedtek. Az itthon maradás követelménye a negyvenes évek után a (kommunista) hatalom társadalmi-politikai céljaihoz való alkalmazkodás vagy az asszimilációs törekvésekkel, a cenzúrával és a kisebbségi intézmények megszüntetésével szemben megfogalmazódó tiltakozás különböző stratégiáiban fogalmazódott újra. Az együtt élő nemzetiségek érték- és érdekközösségének gondolatát és a különböző kultúrák egymásra utaltságának, összefonódásának történetivé tágítását pedig egyre inkább felváltotta az anyanyelvhez, valamint Magyarországhoz fűződő (érzelmi) kötődés és a nemzeti identitás hangsúlyozásának igénye, annál is inkább, mivel a hivatalos fórumok – főként a hetvenes évek végének, nyolcvanas évek elejének regnáló diskurzustípusaira tekintve – ezt egyre kevésbé tették lehetővé az erdélyi magyar értelmiség számára. A transzszilvanizmus tehát – bár e koncepció létrejöttétől kezdődően többszörös jelentésváltozáson ment át –, alapjaiban mindvégig megmaradt egy kisebbségi közösség léthelyzetében megfogalmazott erkölcsi eszmének. „Az erdélyi gondolat az érdekegyesítés gyümölcse volt s valóban az irodalmi csatározások »nyugvópontja« lett. [...] A Helikon írói őszinte hittel beszéltek róla, meghatározniok viszont sosem sikerült.” – szögezi le a trianoni békediktátum után kialakuló transzszilvanizmus kérdéskörének a magyarországi recepcióban talán első átfogó elemzésére vállalkozó Pomogáts Béla.² És tulajdonképpen ez az esztétikai-ideológiai irányultság, az „erdélyiség” koncepciójának effajta

¹ Vö. Szávai Géza: „Kisebbségi egyparancsolat.” A transzszilvanizmus. In: *Torzmagyar*. Pont Kiadó, Budapest, 2004, 166–179.

² Vö. Pomogáts Béla: A transzszilvánista ideológia. Irodalomtörténeti Közlemények 1979/1.; újraközölve: Pomogáts Béla: A transzszilvánista ideológia. In: *Erdélyi tetőn*. Irodalomtörténeti Tanulmányok. Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004, 81–107.

(meg)határoz(hat)atlansága vezetett ahhoz a paradoxonhoz, hogy maga a fogalom és az ehhez társuló eszmei horizont – a többszöri megtagadás és (át)értékelődés ellenére – különböző alakokban és olvasásmódokban, megkérdőjelezhetetlen hagyományként vagy egyfajta ellendiskurzusként mind a mai napig jelentős szerepet tölt be az irodalmi és irodalomtörténeti megnyilatkozásokban egyaránt.³

Anélkül viszont, hogy bármilyen elhamarkodott következtetést vagy értékítéletet fogalmaznánk meg, arra itt mindenképpen rá kell mutatnunk, hogy ez az eszmei hagyományozódás lényegében az erdélyi líra társadalmi beágyazódottságából, a nyelv és az alkotó szerepének túldimenzionáltságából, a költészet sajátos értékpozíciójának következményeként alakulhattott ki. Abban a társadalmi kontextusban, amelyben a kisebbségi lét és az identitáskeresés minden megnyilvánulása – nemcsak a nyilvános vitákban és a publicisztikai vagy tudományos beszédmód különböző formáiban, de a mindennapi kommunikáció szintjén is – szigorú korlátozásoknak volt alávetve, az irodalom lehetett az egyetlen olyan közeg, ahol az egyik vagy másik kérdéskörhöz kapcsolódó alternatív állásfoglalás lehetősége adott volt. A közélet, politikum és művészet összekapcsolódásának hetvenes, nyolcvanas évekbeli kényszerűségére Ágoston Vilmos így emlékszik vissza: „A párizsi Magyar Műhelyt nem azért tiltották Romániában, mert avantgárd volt, hanem azért nem engedték be, mert magyar. [...] Ahhoz, hogy a mi saját véleményünket kimondjuk arról a sajátos helyzetről, amelyben éltünk, nekünk meg kellett kerülnünk a direkt konfrontáció lehetőségét, hogy egyáltalán megjelenjen, mert ha azt írtam volna, hogy ni, itt a magyarokat elnyomják, ez egy mondat, egy általános kijelentés, de az biztos, hogy nem jelent volna meg.”⁴ S bár bizonyos nézőpontból az effajta önéletírás csupán fikcióként, a negyven év kommunizmus „nagy elbeszélésének” részeként értékelhető, az mégiscsak ténykérdés – jóllehet nem tartozik a szűken vett irodalomtudomány tárgykörébe –, hogy Románia ebben az időszakban Kelet-Közép-Európa legszörnyűbb totalitarista diktatúrájának színhelye volt. A mérhetetlen módon elhatalmasodó személyi kultusz, az ideológiai terror és a burkolt vagy nyilvános asszimilációs törekvések

³ Természetesen, a két világháború közötti erdélyi líra nem csupán a transzszilvanista ideológiában, hanem az ezzel gyökeresen más alappozícióból induló baloldali, avantgárd törekvésekben is megnyilvánult. Ez a fajta lírai attitűd azonban, a negyvenes évek utáni időszakban – paradox módon – éppen azáltal fosztotta meg önmagát a húszas-harmincas években elnyert retorikai pozícióitól, hogy többnyire a kommunista hatalom feltétlen támogatásában részesülhetett.

⁴ Ágoston Vilmos: „Ez a nemzedék nem akarta becsapni magát.” In: Martos Gábor: *Marsallbot a hátizsákban – a Forrás harmadik nemzedéke*. Erdélyi Híradó, Kolozsvár, 1994, 12–17.

ezekben az évtizedekben többszörös teherként nehezedtek a kisebbségben élő erdélyi magyarságra. „Már megszokta ez a társadalom – mutat rá Balla Zsófia találóan a Ceaușescu-korszak egyik jellegzetes aspektusára –, hogy állandóan pártfeladatokat adtak a lakosoknak, az íróknak, hogy hogyan legyenek erkölcsösek és hogyan írjanak.”⁵ Ez a történelmi-társadalmi kontextus pedig annyiban talán mégis befolyásol(hat)ta az erdélyi magyar irodalmi kánon, vagy a lírai művek kritikusi és befogadói recepciójának irányultságát, amennyiben köztudott dolog volt a közélet szereplőinek mindegyike számára, hogy a hatalom különféle megnyilvánulási formáival – akár a véleménynyilvánítás szintjén – szembehelyezkedő attitűd, egyet jelentett az „ellenálló” kirekesztésével, elhallgattatásával vagy akár a fizikai értelemben vett megsemmisítésével is.

Az alkotó, az olvasóközönség vagy a kritikusi irányultság szempontjából tehát nem lehet közömbös annak a többszörösen egymásba fonódó viszonyrendszernek a természete, amely egy műalkotás megírását, megjelen(t)ését és recepcióját szabályozza. Hiszen korántsem mindegy, hogy egy adott költemény, szerzői életmű vagy stilisztikai tendencia – Selyem Zsuzsa találó kategorizálására utalva – egy „szerző-szöveg-cenzor-olvasó” vagy „szerző-szöveg-menedzser-olvasó”⁶ kapcsolat hátterében kerül értékelésre.⁷ Mint ahogy hermeneutikai szempontból annak a kétféle befogadói (vagy alkotói) irányultságnak az eredménye is némiképpen különbözik egymástól, amely egyik oldalról egy külső, politikai hatalomnak a kijátszása érdekében a sorok közötti értelmezés stratégiáját kénytelen követni, egy olyan szöveginterpretációval szemben, amely nem kényszerül (effajta) kompromisszumok megkötésére.

Az viszont más kérdés – és lényegében ennek a vizsgálatára vállalkozunk a továbbiak folyamán –, hogy mennyiben változik ez a poétikai magatartás a rendszerváltás utáni lírában, vagyis miképpen alakult a transzszilvanizmus attitűdje az erdélyi magyar költészet hetvenes–nyolcvanas éveket követő horizontjában. Hiszen egy ilyen radikális kontextusvált(oz)ásban nyilvánvalóan átértékelhetővé válik minden olyan álláspont, amelyben a költészet mint feltétlen politikai szerepvállalás, vagy mint az egyetlen lehetséges (ellen)diskurzus érvényesülhetett. Nem beszélve arról, hogy

⁵ Balla Zsófia: „Egy kicsit mindenkől kimaradt ez a társaság.” In: Martos Gábor: *Marsallbot a hátizsákban – a Forrás harmadik nemzedéke*. I. m. 22.

⁶ Vö. Selyem Zsuzsa: Az „erdélyi magyar irodalom”-beszédmódok egyik utópiája. Disztransz. In: *Valami helyet*. Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2003, 63–96.

⁷ Nem tagadva, hogy legtöbb esetben a szerző-szöveg-menedzser-olvasó viszony is az alá-, fölérendeltség különféle alakzataiban reprezentálódhat.

ezen a korábbi kényszerpályán többnyire az adott műalkotás esztétikai-poétikai funkciója, az alkotói szabadság és kreativitás is szükségszerűen háttérbe szorult. A rendszerváltás előtti lírai alkotások ugyanis, általában „egy olyan erkölcsi értékrendet sugallnak, amelyben nem annyira a kezdeményező lendületesség, mint inkább a kötelességszerű helytállás eszménye körvonalazódik”.⁸ Ettől a sajátosságtól pedig – tehetnénk hozzá – az erdélyi költészetben talán legnagyobb mértékben azok a „művészi” törekvések váltak meg, amelyek a fennálló hatalom céljainak szolgálatára születtek (néhány esetben ugyanazon szerzők tollából, akik az előbbi hagyományt is képviselték).

Amennyiben tehát elfogadjuk azt a kijelentést, mely szerint „a műalkotás maga is egy sor manipuláció [...] az alkotó – vagy a bonyolult közös konvenciókkal rendelkező alkotók – és a társadalmi intézmények és szokások közötti egyezkedés eredménye”,⁹ akkor talán az sem tagadható, hogy a mindenkori társadalmi valóság – akár a textuális hagyomány részeként – legalább olyan szereppel bírhat egy irodalmi szöveg referenciális utalásainak a megképződésében és érvényesítésében, mint a szerzői, vagy a különböző olvasói érdek- és elváráshorizontok, amelyek létrehozzák és fenntartják azt.

2. „Aki egy korszakforduló realitásáról beszél – állapítja meg Hans Blumenberg –, bizonyítani kényszerül, hogy valami végleg eldőlt. Megmutathatónak kell lennie annak, hogy van ott valami, ami már többé nem tüntethető el a világból, hogy valami visszafordíthatatlanná vált.”¹⁰ De vajon beszélhetünk-e valamiféle korszakfordulóról a huszadik század utolsó évtizedének erdélyi irodalmára tekintve? A meghatározás klasszikus értelmében aligha. Hiszen egy szigorúan vett korszakhatár az előtte volt és utána keletkezett irodalmi alkotások stilisztikai-poétikai tendenciáinak egy olyan radikális elkülöníthetőségét jeleznél, amely szakítana vagy legalábbis (át)értelmezni kényszerülne a múlt értékirányultságának minden vetületét. Ha azonban megpróbáljuk egy kicsit körültekintőbben felvázolni azokat a különbségeket, amelyek a kortárs lírai alkotások stilisztikai-poétikai tendenciáit egy korábbi irányultság (érték)pozícióitól megkülönböztetik, kétségkívül meg kell állapítanunk, hogy a kortárs erdélyi líra egy-egy újabban létrejövő értékalakzata mellett a korábbi ideológiáknak is mindig akadtak követői, és nem is kizárólagosan csak az idősebb alkotói generáció körében.

---

⁸ Cs. Gyimesi Éva: Helyzettudat és esztétikum. In: *Kritikai mozaik*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 1999, 10.

⁹ Stephen Greenblatt: A kultúra poétikája. *Helikon*, 1998/1–2., 56.

¹⁰ Hans Blumenberg: A korszakfogalom korszakai. *Helikon*, 2000/3., 313.

2.1. A rendszerváltás utáni erdélyi magyar irodalom helyzettudatában bekövetkező változások elsősorban azoknak a stilisztikai-poétikai sajátosságoknak a megjelenésében diagnosztizálhatók, amelyekben az erdélyiségről, az irodalom társadalmi szerepéről, az író felelősségéről szóló hagyományos diskurzus már nem érvényesül egyeduralgó beszédmódként többé. A transzszilvanizmus klasszikussá vált ideológiai pozícióit, ebben a megújult viszonyrendszerben, többé-kevésbé felváltja egy – lényegében posztmodernnek tekinthető – nézőpont és versépítkezés, amely egyértelműen kapcsolatot talál a kortárs anyaországi líra törekvéseivel. A századvég erdélyi költészetében létrejövő poétikai tendenciák nyitottsága ugyanakkor lehetővé tette a kortárs alkotó számára a textuális hagyománnyal folytatott kritikai-hermeneutikai párbeszéd felerősítését is.

Az erdélyiség diskurzusának egy ilyen újabb stilisztikai-poétikai vonulata jelenik meg rögtön a rendszerváltás után, melynek lényegi sajátosságai közé tartozik a hetvenes–nyolcvanas években megalapozott költői pozíció(k) tragikus-patetikus viszonyrendszerének átírása, újraértékelése. A kivándorlás és a vendégmunkás-lét válik ennek az értékhorizontnak a jellemző motívumává, érzékeltetve azt a radikális szembenállást, amely a korábbi évtizedek ideológiai-poétikai álláspontja, a „szükségből erényt” formáló kényszerű kisebbségi helyzet idealizálása és a fogyasztói társadalom kihívásai által teremtett mindennapi valóság között létrejött. A fiatalabb költőgeneráció tagjai közül Lövétei Lázár László 2002-ben megjelenő lírai riportjait (*Vikend, Saláta Moszkva-tér*), ilyen értelemben akár az emblematikus Szócs Géza-vers: *A szegény erdei rokon*¹¹ huszonegyedik századi (újra)írásának is tekinthetjük. Az erdélyiség fogalmát a három költemény (el)beszélője a vendégmunkás-lét aspektusából ábrázolja, egy olyan diskurzus részeként, amelynek elkerülhetetlen kontextusába tartozik az identitás- és hagyományvesztés, valamint a létformává vált hontalanság: „»A Népstadiontól a Moszkva térig / a piros metróval csak négy megálló.« Még nem kizárt, hogy ott fog állni délig, / de van ott éppen elég talponálló.” A társadalmon kívüliség jellegzetes budapesti színterei: a Népstadion, a Moszkva tér, az olcsó talponállók és a hipermarket válnak ennek a korlátozott (érték)horizontnak az állandó alakzataivá, a mindennapi robotmunka és a megaláztatások okozta kisebbségi érzés pedig még a kicsinyes lázadás és az elégedetlenség szerepjátékszerű megnyilvánulásaiban is a „trendi” fogyasztói filozófiához és ezáltal egy idegen közösséghez való alkalmazkodás kényszerét juttatja kifejezésre:

¹¹ A költemény közvetlenül a rendszerváltás előtt, Szócs Géza 1989-es kötetében, a *Sírálybőr cipőben* címűben jelent meg.

*Csak üldögélt a véres hús fölött,
s nem tudta semmi étvágyát növelni.
„Miért nincs saláta a menü között?
Mindennap le kell majd a kertbe menni?...”
S hogy mibe került volna a tulajnak
közölni ezt rögtön az elején?
„Nem vagyok én afféle jövevény,
szerves gané az ősmagyar talajnak...”*

*Nem passzióból költözött ide:
„Naponta hetvenöt raklap Tide
éppen elég, hogy este kilegyek!
A minimum, hogy amikor eszek,
ne piszkáljanak, és legyen saláta
a rohadt húsuk mellett...*

Ugye látta,

*hogy mi ellen kell itten védekezniem?...
Egy csomó mindent eltűrök, de ezt nem –
még nem vagyok vedzsi, nem is utálok
a húst, de legyen saláta a tálon...”*

(Saláta)

„...ez lesz az út, / amelyen kihátrálunk a Kertből. / Kerubok sehol, a kapuk szélesre tárva” – jelzik a *Milyen nyomokat követek* című Lövetei-költemény sorai azt a radikális fordulatot, amely a határok közé zárt-ság és a kényszerűségből vállalt helytállás állapotának megszüntével emblematikusan akár az Erdély-tündérbert mítoszával való leszámolás szükségességére is vonatkoztatható.

És lényegében a *Szegény erdei rokon* vagy a *Vikend; Saláta; Moszkvater* helyzetképe jellemző Demény Péter 2011-es *Haza-szvit* című költeményére is¹², egy újabb, immár a kétezres évek második évtizedének dimenziójából szemlélődő, aktualizált erdélyi–magyarországi párbeszédet – vagy legalábbis ennek egy ironikus változatát – felidézve. A határon túliság sztereotípiái ugyanúgy megjelennek ebben a versben, mint a magyarországi szleng vagy a budapesti gondolkodásmód karikírozott jelen-

¹² Demény Péter: *Visszaforgatás* című családregejényének és a *Haza-szvit* szövegének kiváló összevetését végzi el Bányai Éva tanulmánya. Vö. Bányai Éva: Bumeráng. Egy családregejény visszaütése – Demény Péter *Visszaforgatása* kapcsán. *Híd*, 2007/10., 49–55.

ségei, de az egyes szám első személyű beszédmód (ön)ironikus tükörben látatja az Erdélyben éppen divatos, sírva-parádézó, hagyománynak álcázott felszínes hazafiságot is: „Magyar lennék, de rommagyar vagyok, / ha megvágom magam véletlenül, / emléktáblák ömlenek belőlem, / szobortalapzatok és felavatások, / wassalbert en gros, reményik dögivel, / csabakirályficsillagösvényen”. Szerepeink határoznak meg minket, olyanok lettünk, amilyeneknek látszani akartunk, vagy talán addig mondták nekünk, hogy ezek vagyunk, amíg tényleg azonosultunk a ránk aggatott giccses közhelyekkel. Végső soron ezt a kérdést veti fel Demény Péter költeménye a XXI. századi erdélyiség (ön)identifikációjának kontextusában. Az úton levés és az örökös visszatérés metaforái, az azonos hangnemre írt, de gyorsuló-lassuló, különböző párbeszéd- és monológreszleteket ütköztető szvitszerű szerkezet stilsztikai-poétikai szempontból is alátámasztja ezt az ellentmondásos öndefiníció-kísérletet, az azonosságtudat és távolságtartás alakzataiból teremtett identitásprojekciót, melyben a neveltségesség a tragikummal, az otthontalanság személyes tapasztalata pedig az illúziókkal való végleges leszámolás büszkeségével párosul:

*Hogy hazám lenne, azt mégsem azonban,
s most már a gőg miatt sem, elmerült.
Hazajövők, hol szintén nincs hazám,
engem ez, sajnos, végleg elkerült,
nem mondhatnám, hogy zizzenő dzsoging,
mert annyi zizz tán nincs is a világon,
amennyi nekem kellene, hogy lazán
végigtekinthessek a hazámon,
kattog a vonat, ez itt már Ladány,
ez Várad, Hunyad és végre Kolozsvár,
annyiszor kellett becsapnom magam,
hogy többször nem csapom be most már.*

Talán egyfajta megerősítéseként szolgál ennek az otthontalanság élményében való végső megállapodásnak a *Haza-szvit* szövegénél későbbi keletkezésű *Vírusos hexameterek* című Demény-vers is, melyben a köznapi beszédben egyre elterjedtebbé váló internetzsargon és a lírai hagyomány tragikus-patetikus regisztereinek a keveredése, a klasszikus ritmus ünnepléysége és a virtuális világ nyelvhasználatának igénytelensége egyszerre teszi rezignálttá és ironikusan távolságtartóvá a hazához fűződő viszony ábrázolását: „Homályt pirkadok, szívem postafiókja / nem fogad többé falánk, demagóg spameket, / haza kukac hu címre nem küldök lettereket

már. / Eltűnt a horizont, elhalt bennem a lüktetés, / szívemet fájdalom táplálja s pusztá magány. / Virtuális vagy már, hazám, vagy, de mégse lehetnél, / valahol létezel, akár egy unsent message.”

A fiatalabb költőgeneráció mellett egy hasonló ideológiai-poétikai fordulat jelenik meg az erdélyi líra néhány idősebb képviselőjének alkotásában is. Gondolhatunk itt többek között a Kányádi-életmű azon törekvéseire, amelyet elsőként talán az 1987-es keltezésű *Négy félbarna sor* képviselt, újabban pedig a *Körömvversek* haikuszerű darabjaira¹³ vagy az 1993-as *Tó-jáshéj-főlirat* szövegére jellemző:

*kezdem szégyellni a nevem
mert mint a balál kitakar
még elsuttogni sem merem
mennyre ősi és magyar*

*még fenekükön a kakukk-
tojáshéj de már turulok
magyar uraim én maguk
között lenni már nem tudok*

De ugyanígy beszélhetünk akár Lászlóffy Aladár kilencvenes évek utáni verseiről is. Hiszen az 1990. decemberi keltezésű *Vándor idő balladája* például, egyszerre képes az erdélyi fogalomkörnek egy újabb (posztmodern) kontextusban való érvényesítésére és a Trianon-effektus tragikomikus aktualitásának a felmutatására: „Decemberben, gyalog, hintón, batáron, / népvándorok kelnek át egy határon, / két kezükben valuta és útlevel, / míg a világ: aki él, az visszaél.” A gazdasági turizmus és a segélycsomag-osztás humoros, ironikus megjelenítését az alkalmi politikai költészet sablonjait eszünkbe juttató beszédmód, az igénytelen rímkezelés és a rigmusszerűen ismétlődő refrén teszi érzékletessé:

*A rádió napok óta mondja itt:
Ágnes asszony osztja, osztja rongyait;
mire mindent boldogan elfeled ő,
talán össze-, visszaáll a lepedő.
Jóra fordul, mára fordul életünk,
televízió, de nyaralunk, de televízió!*

¹³ „mégis magyarnak / számkivetve – vigyázat / öcsi úgy maradsz” (*Hazám*); „isten istenem / magyarok istene hát / mindenkié vagy?!” (*Csalódás*); „gyönyörű szarvas- / ünnö riaszt föl ordas / éjszakáimon” (*Mitológia*) stb.

A *Vándor idők balladájánál* néhány évvel későbbi, 1994-es keltezésű *A sorfál* című Lászlóffy-költemény pedig egy kicsit pesszimistább iróniával mutat rá a posztmodern erdélyi jelen(lét) dimenzióinak egy olyanfajta átalakulására, amely a rendszerváltozást követően még távolról sem volt előre látható az európai értékrend megújításában bízó humán értelmiségi számára, de amely a kilencvenes évek közepének valóságában mindenkit többé-kevésbé rádöbentett a globalizált világ és a technikai kultúra forradalmi kiteljesedésének igazi veszélyeire: az érdek- és piacorientáltság kizárólagosságára, az identitás- és hagyományvesztés újabb formáinak megjelenésére, a szellemi tevékenységek kényszerű prostituálódására:

*Ez hát a Gutenberg-galaxis.
Ha netán 2000-ben laksz is,
reád borul az este szépen
a hipertechnika jegyében –*

[..]

*Öntetek betűt a világnak,
adatok agyrém helyett könyvet,
jóllehet varázsolni könnyebb
a kilogrammból hologramot,
agyból trösztöt, kolhozból bankot,
békés némából veszett kántort,
mártírból szellemi agitátort –*

És lényegében ugyanez a hangvétel jellemző Király László néhány versére is, melyek *A Csomolungma bár* című, 2000-es kiadású kötetben jelentek meg. Ezekben a lírai szövegekben a rendszerváltást követő kezdeti időszak illúzióival való ironikus leszámolás együtt kerül ábrázolásra a román nacionalizmus abszurd drámába illő elemeinek és a balkanizálódás egyre erőteljesebb jeleinek felmutatásával, egy olyan kontextusban, amelyben a beszélő (látszólag) játékos távolságtartással, egyszerű szemlélőként van jelen az események sodrásában. A rímtechnika slágerszövegekre emlékeztető egyszerűsége a bulvármédia nyelvhasználatát, híradók és reklámok hangulatát idézi fel, érzékletesen kiemelve a felmutatott valóság giccses sokszínűségét, a jelenvalólét igénytelenségét:

*A piros-sárga-kék padon
itt lenn a sétatéren
a szemétdomb zenét hallgatom
félíg álmomban ébren
Valaki csurdén távozott
Vagy ruhát rabolt vélem
Erőszakolt és átkozott
Nyáron volt ez vagy télen
A piros-sárga-kék padon
itt lenn a sétatéren*

(A sétatéri rém)

Nem idegen ettől a szemlélődő magatartástól az erdélyi lét és az erdélyi költészet alaptoposzaira, sztereotípiáira rámutató humoros-önironikus beszédmód, a közvetlen, baráti hanghordozás, a szándékosan teremtett képzavar és a nyelvi játék:

*nagyfene lelkünk az maradt
vigyázz össze ne szöld magad
ne ríjátok hogy rossz lovunk ráment
rikkantsatok trikolór áment*

(Réztányér)

A Csomolungma bár című kötet idézett szövegeihez hasonló játékos, (ön)ironikus gesztussal formálják meg a tíz évvel későbbi *Hátra arc*, vagy a 2011-es *Al Nyezvanov: Újév* című Király László-versek egy olyan fiktív erdélyi élettér premisszáit, amelyben az emberek közötti kapcsolatok az őszinteségre alapozódnak, a költészet valóban szabaddá tehető mindenféle külső hatalmi befolyás alól, sőt netán – az igazságosság jegyében – a múlt és jelen bűnei is kompenzálhatóvá válnak, ha nem másként, az anyanyelvi kultúra megfogyatkozott napszamosainak megbecsülésében vagy a kommunista és posztkommunista represszió képviselőinek leleplezésében: „Főtérünk déli traktusán, lám, / rendes alkonyi sétájukat végzik / ünnepelt színészeink és a / soros beosztott belügyi dolgozók, / nem sejtve: ablakból, kapualj-homályból, / baljós civilként lesünk rájuk, / kibiztosított tekintettel” (*Hátra arc*).

2.2. Nem minden lírai alkotás rendelhető alá azonban ennek a művészi intenciónak. Akár a huszadik század kilencvenes éveinek, akár a huszonegyedik század első évtizedének erdélyi magyar költészetére tekintünk, egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a transzszilvanizmus, valamint a

hetvenes–nyolcvanas évek „szükségből-erényt” formálni akaró esztétikai-poétikai ideológiáját, vagy a rendszerváltás utáni erdélyi lét abszurditását és anomáliáit játékos (ön)íroniával ábrázoló lírai attitűd mellett továbbra is jelen van a kisebbségi helyzet sajátosságait és a helytállás szükségességét hirdető tragikus–patetikus hang, akár ugyanazoknál az alkotóknál, akik néhány esetben ironikus távolságtartással szemlélik ezt az értékirányultságot. Az erdélyiségről folytatott esztétikai-poétikai dialógusnak egy ilyen máig is töretlenül érvényes alaphelyzete a rendszerváltás utáni lírában a kommunizmus időszakára való emlékezés, vagy a nemzeti-nemzetiségi problémák egy szűkebb vagy tágabb történeti kontextusban való elhelyezése. Bogdán László versei például többnyire napjainkban is egy olyan beszédmód érvényesülésére mutatnak, amely fokozott mértékben rokonítható a hetvenes–nyolcvanas évek (érték)pozícióival. A 2002-es keltezésű *Az erdélyi madonna* című költemény – de idézhetnénk itt akár a 2001-ben megjelenő *Argentín szárnyasok* kötet néhány hasonló darabját is –, elsősorban a totalitarista hatalom és az egyén viszonyának tragikus ábrázolására irányul: „Ellobbant a mennyei málnás. / Káromkodó harmadik férje / meredt a lilára vert égre / és jött a kollektivizálás.” És bár a madonna szándékosan profanizált alakjában némiképpen a mitikus Erdély-képpel való leszámolás is tetten érhető, a második világháború utáni eseményekre utalás itt a kilátástalanság és a helytállás diskurzusának rendelődik alá: „s már nem számolta az éveket / tudta József sem jöhet vissza! / Csak a mennyei kukoricásból / integet, keresheti bárhol, / poharát ő már ki nem issza...” Hasonló poétikai attitűd érvényesül a múlt eseményeinek, szereplőinek és hőseinek narratív felvonultatására építő *A szélmalom* című 2004-es költeményben is:

*A román elvtársak bírálták az elvtelen magyar egységet.
Budai Nagy Antal eltűnt a csatában. Váradit és Bartalist kivégezték.
Vértesek dúlták a vidéket. Folyt a kollektivizálás.
Ágyúzták Madéfalvát. Tüzes vastrónusra ültették Dózsa Györgyöt.
Tilos volt leírni a helységneveket magyarul.*

Amúgy ezek a Bogdán-szövegek – a szerző által is bevallottan – nagyon közel állnak az epikához. Elek Tibor szavaival: „Néha az lehet az olvasó érzése, hogy egy-egy epikai megformálást érdemlő téma került – talán nem is mindig indokoltan – különböző versformák (legyen az bár szabad versforma) és rímrendszerek kalodájába.”¹⁴

¹⁴ Elek Tibor: „Szövegek közötti térben” – Bogdán László újabb verseiről. In: *Magartartások és formák*. Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008, 157.

Bogdán László verseinél kevésbé patetikus hangvételi, de lényegében ugyanolyan értékirányultság – vagyis a múlt történéseinek felidőzésből merítő lírai (ön)reflexió – jellemző Király László az előbbieken már idézett *A Csomolungma bár* című kötetének néhány darabjára: a *Sárga Róza*, a *Vásárhely-Parajd* című verseire vagy a *Sókeri ablakok* ciklusra (I. *A sánta könyv*; II. *Jó reggelt Uraim*, III. *Tovább. Vistai harangláb*; IV. *az ajtó*). Ezekben a szövegekben a magyar történelem viharos évszázadai (orosz-, török-, tatárdúlás), a történelmi Marosszék falvait összekötő kis nyomtávú vasút megszüntetése, vagy a kommunista és posztkommunista titkosrendőrség módszerei (lehallgatás, házkutatás) szolgálnak apropóként a szubjektum helyzetelemzéséhez, de az illúziókkal való leszámolásnak, az örök ellenzéki ségnek, vagy a hatalom és a hatalomhoz dörgölőzők természetének ábrázolásához is:

*van a teremtésben nyertes csak nem én
tudom ki fényt vet árnyékot arat
s láttam lábam nyomán ó te én szegény
miként nyalják az eszmehű sarat*

*őrzi azóta minden szép szavunk
lehallgató/hallgató készülékek
mikor nem vagyunk s mikor elhagyunk
pir-fehér-zöldet s pir-sárga-kéket
(Sárga Róza)*

A *Sárga Róza* szövegéhez hasonlóan a kommunista diktatúra brutális arcát, a zsarolás és fenyegetés mindennapos romániai valóságát jeleníti meg a 2010-es keltezésű *Azt kérdezték* című Király László-költemény is. A múlt egy konkrét eseményét epigrammatikus tömörséggel felelevenítő helyzetkép a köznapi beszéd egyszerűségével, látszólag könnyed, humoros hangnemben – valójában azonban a megélt rettenet mélységes tragikumát érzékeltetve –, mutat rá az erdélyi értelmiségi lét 60-as évekbeli attribútumaira, a teljes kiszolgáltatottság állapotára, a hősszerep kényszerű felvállalásának következményeire, a hatalommal való szembeszegülés vagy a cinkos együttműködés dilemmájára: „azt kérdezték tőlem egy épületben / mit szólnék hozzá / ha ott rothadnának el a csontjaim // huszonkét évesen / efféle laza kérdésekre / nem egyszerű választ találni”. Egy ilyen brutális „problémafelvetésre” a túlélés érdekében ironikus módon csak egyetlen lehetséges válasz lehet: a hallgatás, vagyis az ártatlanság, az őszinteség, a kérdés igényének feladása, a „szépség, hűség [...] igazság” megtagadása

sa. Ezzel a végkövetkeztetéssel a költemény befejező sorai sikeresen idézik meg azt az értékhorizontot, amely Kányádi Sándor 1978-as *Szürküllet* kötetének néhány lényeges darabját (pl. *Epigrammák; A ház előtt egész éjszaka; Az első ütés után; Ostinato*), vagy Farkas Árpád egy évvel későbbi *Alagutak a hóban* kötetének verseit jellemezte:

*annyit hallgatunk ilyenkor
beforr a szánk*

*huszonkét évesen
amikor odakint
remek kérdések buknak föl szűzen
a hétköznapok agyagszín vizéből*

*szépségről
hűségről
s mondjuk – az igazságról*

A kommunizmus szörnyűségeire való emlékezés mellett a rendszerváltás utáni erdélyi líra hagyományos toposzaként tekinthetünk arra a poétikai tendenciára is, amelyben az aktuális nemzeti-nemzetiségi problémák ábrázolása egy tágabb történeti kontextushoz kapcsolódik. Ez a sajátosság Lászlóffy Aladár költészetében már a hetvenes–nyolcvanas években megjelenik, és töretlenül jelen van az 1989-es események után keletkezett lírai alkotásokban is. Az alig két hónappal a rendszerváltás után publikált *Ó iskoláim, drága iskolák!* című Lászlóffy-vers kiválóan szemlélteti ezt a lírai irányultságot, hiszen a múlt eseményeinek és személyiségeinek a felidézését, a történelmi tapasztalat szelektív érvényesítését használja fel az erdélyi magyarság jövőjébe vetett bizalom megteremtésének legfőbb argumentumként. Az ódai szárnyalású költemény – a transzszilvanizmus eszmeiségéhez híven – a kulturális és társadalmi értékek nemzetek fölötti összetartó erejét hirdeti, az iskolaalapítók tudós-tanítók alakjában megidézve azt az örökséget, amely a többnemzetiségű Erdélyben európai színvonalú oktatást teremtett a belviszályok és a külső ellenséggel vívott háborúk ellenére:

*Magyar, román, német szó, mint örök
fellegvár, mikor támad a török.
Ógörög, héber, latin szövegek
a kuruc-labanc háborúk felett –
a lelket ébrentartó lármafák:
Ó, iskoláim, drága iskolák!*

A barbár pusztítások után is mindig újrakezdeni kész, élni és dolgozni, tanulni és tanítani akaró személyiségek példájához, vagyis a „paraszt magiszterek”, „jobbágy-papok”, „főurak”: báthoriak, bethlenek, párizferencek, bodpéterek, bolyaik alkotta történelmi tablóhoz kapcsolódva a Lászlóffy-költemény utolsó sorai jelzik azt a bizakodást, amit a kommunizmus bukása kapcsán minden erdélyi értelmiségi átérezhetett az 1990-es esztendő első hónapjaiban. Ez a „semmitől teremtett új világ” azonban – éppen a megidézett történelmi tapasztalatok okán – a reménykedő verszárlatban is csak lehetőségként van jelen, tétova kérdésként, amelyre a választ már többé-kevésbé a költemény keletkezése óta eltelt idő megadta:

*A nehezén megintcsak túl vagyunk,
nem érzi nyomás süvegét agyunk,
a szív szorong csak, hitetlenkedik:
vajon ma végre felragyoghat itt
a semmitől teremtett új világ? –
Ó, iskoláim, drága iskolák!*

Az *Ó iskoláim, drága iskolák!* szövegénél két évvel későbbi keletkezésű *Ezerkilencszázkilencvenkettő* már sokkal pesszimistább hangon reagál a rendszerváltás utáni erdélyi valóságra, azokra – a hatalmon lévők bűnös cinkossága mellett titkosszolgálati eszközökkel elkövetett – provokációkra, melyek a többségieket a kisebbség ellen uszították, hosszú ideig gyökereiben elfojtva a hagyományos erdélyi tolerancia rekonstruálására fordított erőfeszítéseket: „Halott galamb a templomajtón: / valakik újabb tétele – / legyen sötét (mindenki tartson / mindenkitől) csak béke ne!” És lényegében ugyanez a sötét jövőkép bontakozik ki *A lendvai univerzitásra* című 1994-es Lászlóffy-vers soraiból is. A kilenc strófába foglalt, rondószerkezetre épülő szöveg a magyarság hányattatott sorsát nagyítja ki a különböző történelmi események felidőzésében. A költemény lendületét a párbeszéd-szerű, zaklatott lírai monológ és a nézőpontváltások gyakorisága adja, sorra felelevenítve, majd megtagadva egy-egy jellemző történelmi helyzetet, egymásnak feszítve a nemzeti múlt és a jelen dimenzióit:

*„Mit nekem, te zordon” ... persze!
Akinek még marad mersze,
kinek egykor „asztüzenték” –
saját végvárában vendég,
s szemlesüt és belesápad
idézvén a Balassákat.
Milyen belátón bolond a
„még egy Lendva, még egy nyomda.”*

A kulturális értékek kiszolgáltatottsága, az értelmes beszéd és nemes célok hiábavalósága a nyers erővel szemben: ez a konklúzió vonul végig a költemény minden versszakán. A zaklatott hang pedig csak a lezárásban oldódik fel, némiképpen egy sajátosan Lászlóffy költészetére jellemző, még ironikus felhangjában is patetikus (de ugyanakkor mélyen keresztényinek is tekinthető) gesztusban. Az összetartozás, az emberiség közösségként való megtapasztalásában:

*Gyűlöletnél sokkal könnyebb
átkarolni minden könyvet,
megölelni minden nyelvet
aki megnyer, s aki elvet.
Mert ki tudja, hogyha végül
minden szomszéd kiegészül,
abban a sok régi részben
te is ott vagy – új egészben.*

*Leszálok a régi nyomba,
még egy ösvény, még egy nyomda.*

2.3. Az előbbieket mellett, az erdélyiségről szóló beszéd egy sajátos típusát képviselik azok a rendszerváltás után keletkezett lírai alkotások, amelyekben a kisebbségi lét egyik vagy másik jellemző aspektusára való utalás mintegy a szöveg tágabb kontextusából, egy-egy következetesen felépített allegorikus kép részleteként olvasható ki, valamilyen analógián alapuló helyzethez, egy idegen népcsoporthoz, történelmi személyiséghez vagy eseményhez kapcsoltnak. Ez az ábrázolásmód ugyanakkor egyértelműen visszautal a hetvenes–nyolcvanas évek erdélyi lírájának jellemző diskurzustípusaira, amelyek a társadalmi elvárások teljesítésének és a cenzúra kijátszásának kettős nyomása alatt, kénytelenek voltak a befogadás aktuális meghatározó kontextuális hátteret úgy korlátozni, hogy a felmerülő (lét)problémákra kellőképpen odafigyelő, tájékozott olvasó számára a lírai identitás egyértelmű állásfoglalásaként dekódolható szöveg egy tágabb interpretációs horizontban teljesen megfosztotta „be nem avatott” értelmezőjét a jelentésképződés effajta retorikai potencialitásától.

Egyik legismertebb példája ennek az irányultságnak talán Kányádi Sándor *Azt bünteti, kit szeret* című 1990-es, valószínűleg közvetlenül a Marosvásárhely fekete márciusaként ismert események után keletkezett költeménye, melynek allegorikus soraiban – a XVI–XVIII. századi protestáns hagyományoknak megfelelően – a zsidóság történetéből vett analógia szolgál az erdélyi magyar kisebbség léthelyzetének megért(et)ésére. A közös-

séghez tartozást a szenvedésekben, megaláztatásokban való résztvállalás hajlandóságával mérő egyes szám első személyű beszédmód, a profetikusság, zsoldáros hang, itt üdvtörténeti dimenzióba helyezi egyén és népcsoport sorsának ábrázolását, okok és következmények kapcsolatát: „mint pogrom után / a zsinagóga / veretlen maradt / öreg zsidója // nem hálálkodom / nem is kérdem / hogy őket miért / s engem miért nem // mert szeretsz Uram / szeretsz Te engem / és legközelebb / nem hagysz veretlen”.

Bár az allegorikus beszédmód – Kányádi Sándor költészetéhez hasonlóan – jelen van Bogdán László verseiben is, ez legtöbbször csak egy afféle könnyen azonosítható pózként érvényesül, amelyet fölülír a kisebbségi lét patetikus-tragikus viszonyainak ábrázolása. A narráció linearitása és monológyszerűsége ebben a diskurzív formában a különböző idősíkok váltakoz(tat)ása során is mindvégig megmarad, a magára hagyottság pártosza és a kisebbségi sors tragikuma pedig, végső soron fölülírja a kortárs szöveg(ek) (fiktív) lírai alanyával folytatott játékos párbeszédet (*A nagy római költő a provinciákra készül; A nagy római költő nézi a tengert; A tékozló vereshangya; Levél a másvilágra; Egy felszabadított rabszolgához* stb.). A *Zenét!*... című költeményben például a „levél Calvushoz” megszólítás elsősorban nem a római költővel vagy a Kovács András Ferenc alteregóval teremtett intertextuális dialógust, hanem egy konvencionális beszélői pozíció érvényesülését szolgálja:

*A sötétséget szereted? Orkánt? Vad szélzúgást?
Ahogy csontot mállasztó ködben sírnak a fák,
Mint kitett macskakölykök? Ez nem római vihar:
Üvöltő, vak fenevad perel hullámaival
Átkozott tenger. Éjjél. Jönnek a lámiák.*

A barbár-római, valamint az áldozat-merénylő oppozíciókra épített allegorikus utalások ugyanis ebben a kontextusban egy olyan monológyszerű előadásmód részeivé válnak, amely nem sokban különbözik a transzszilvanizmus klasszikus – talán legkiválóbban Áprily Lajos *Az irisórai szarvas* vagy Tompa László *Magányos fenyő* című költeményével illusztrálható – ideológiai-poétikai horizontjától: „Sunyi barbárok lesnek. Elér gyilok-szavuk, / Már emelkedik mögöttem tükörből nyiluk. / De a nekem szánt penge késik, nem csaphat le még! / Mit kívánsz? – kérded, Calvusom. Zenét! Zenét! Zenét!”

A későbbi Bogdán László-alteregó Ricardo Reis névvel fémjelzett versek közül a 2007-es keltezésű *Találkozások Transzszilvániában* is hasonló beszélői attitűdöt jelenít meg. Az emlékezés gesztusa és az idegen költővel

folytatott párbeszéd itt is az otthontalanság és reményvesztettség metaforáit működtetik a Drakula-kultusz, valamint a bujdosó Ovidius alakjának felidézésében vagy a közismert Dsida Jenő-költeményekre (*Nagycsütörtök, A sötétség verse*) utaló szövegrészekben is:

*Vámpírokról kérdeztem. „Elég nehéz itt élni
vámpírok nélkül is – suttogta –, kisebbségben...”
S egy versét mondta el, franciául, prózában.
Elbűvölt melakóros, észvesztő látomása,
láttam a kockacukrot a kávé éjjelében*

A Vaszilij Bogdanov nevével fémjelzett költemények némiképpen változást hoznak abba a Bogdán László-szövegek által teremtett ideológiai-poétikai horizontba, amelyik a kisebbségi lét rendszerváltás előtti múltját látszólag egy fiktív identitás távolságtartó szerepéből szemléli, valójában azonban a hetvenes–nyolcvanas évek lírai hagyományát folytató, az erdélyi magyarság kiszolgáltatottságának ábrázolására hangolt tragikus-patetikus kontextusba ágyazva jeleníti meg. A Bogdanov-szövegek – bár a kommunizmus időszakában játszódó jeleneteket elevenítenek fel – távolról sem képviselnek olyan egyértelmű álláspontot a magyarság és a többségi nemzet viszonyának megítélésére vonatkozóan, mint a korábbiak, talán azért sem, mert általában egy sokkal szűkebb térben: az írói, költői, értelmiségi világ és az ebből kialakuló kapcsolatrendszerek körülírásában rögzültek (pl. *Kolozsvári csodák; Bolondünnepek*). A szolidaritás, az egymásra utaltság és a hatalom ellenében történő összefogás válik a Bogdanov-versek alapmotívumává. Ebben a kontextusban viszont, nemcsak az alkotótársak játékos megnevezése (*Szász János: Johannes, Kányádi Sándor: Alexander*) vagy a Bahtyinnal folytatott fiktív párbeszéd, de az erdélyi történetek elbeszélése és a lírai emlékezés is hitelesebbé válik. A különböző nézőpontok és helyszínek váltakoztatásában pedig a szövegek jelentésdimenziói megtöbbszöröződnek. A 2010-es keltezésű *Levél Bahtyinnak* például egyszerre képes megidézni a jelen és a múlt, az erdélyi valóság és a huszadik század közepének szovjetunióbeli állapotait, a lírai monológ itt egyaránt reflektál a képzelt beszélgetés alanyára és tárgyára: „Dobok, trombiták, kereplők / képzelt ricsajában éltél, karneváli hangulatban. / Maszkok kerengtek körötted. Ne feledd el: minden megvan.”

Kovács András Ferenc rendszerváltás utáni költészetében talán az 1990-es keltezésű *Anonymus Smyrnaeus*hoz! című vers az első példája annak a lírai irányultságnak, amely úgy idézi meg a görög-római költészet hangját, hogy az európai kultúra viharos évszázadait felelevenítő aposztrófikus

beszédmód egy – az alkotó identitására és az aktuális mondanivalóra érzékeny – allegorikus olvasatban, a(z erdélyi) magyarság helyzetére, küzdelmeire utaló reflexióként is érvényesül: „ne feledd utazó az utolsó szó ízét / a szádban a gyűjtogatók diadalordításait / könyvtártüzek bölcs nemzedékeit [...] ne feledd utazó a birodalmi vágyat / az üszök egyetemes megbékélését szavak / elrablását betűk honfoglalását ne feledd / a belső beszéd ellenbirodalmát”.

A 2005-ben megjelenő *Kavafisz-átiratok* közül a *Gyászkórusok* című költemény ugyanezt a (fiktív) történetiséget megidéző játékot teljesíti ki, lehetővé téve az identitáskeresés ironikus-allegorikus horizontjainak a görög-római kultúra és irodalom közismert motívumaira való ráépülését. A hagyománnyal folytatott dialógus itt is egy olyan beszédmódban jelenik meg, amely egy bizonyos olvasatban képessé válik az „erdélyiség” toposzainak megidezésére:

*Előretörve, vagy hátrálva mindig,
vereségből újabb diadalba,
diadalmakból váltig vereségbe,
száműzetésből számkivettetésbe,
szembeszegülve, vagy cselezve mindig,
vendégségekbe menekülve folyton,
mind hazafiak, mind hazaárulók is:
spártabarátok, perzsabarátok
spártai bérenc médvezetők mind!*

Ezekben az allegorikus olvasatokban viszont a(z erdélyi) magyarságra vonatkozó megállapítások tartalma egy pillanat alatt szertefoszlik, amint a szöveg értékhorizontját képesek vagyunk elválasztani a (valóságos) szerző – vagyis Kovács András Ferenc marosvásárhelyi költő – identitására vonatkozó (kon)textuális információktól. Hiszen a beszélő kilétének (f)elfedhetetlensége, valamint a versszöveg „átirat”-jellegének hangsúlyozása következtében ez a jelentésdimenzió fölülírható egy olyan diskurzus által, amely a klasszikus görög hősokeket, az Athén, Spárta, Perzsia viszony jellemzőit és az antik történelem és filozófia hagyományát eleveníti meg. A kulturális memóriára való hagyatkozás ilyenképpen Kovács András Ferenc verseiben egyfajta idegenségtapasztalatot állít előtérbe, annak a tudatát, hogy posztmodern szempontból a történelmi szövegekkel, irodalmi alkotásokkal, a kanonizált nemzeti hagyománnyal folytatott dialógus nemcsak hermeneutikai vagy dekonstruktív viszony, hanem egyszerre mindkettő. Az effajta alkotói maszkok Bedecs László szerint: „épp a költő azonosít-

hatóságát, vagyis a váteszi hang hozzárendelhetőségét teszik lehetetlenné, egyszersmind az elvárásoktól és kötelezvényektől teszik mentessé”.¹⁵

Mindezen túl viszont a Kovács András Ferenc-szövegekben szereplő alakmások, például a Lázáry René Sándor-versek kettős – a fiktív személyiségre és fiktív datálásra egyaránt építő – elidegenítő technikai lehetővé teszik a beszélő számára egy olyan többirányú közelítésmód létrejöttét is, amely egyrészt hagyományos lírai diskurzusként idézi meg a nemzeti múlt alakjait, eseményeit és kellékeit, másrészt viszont ironikus távolságtartással viszonyul ehhez a végletesen szelektív és ideologikus, konstrukció voltában illúziókra építő, a kollektív emlékezet és felejtés öntörvényűségének és a hatalmon lévők érdekeinek alárendelt horizonthoz. A Lázáry René Sándor által szignált *Edények romlása* című 1995-ös keltezésű költemény például, egy templomi kehellyé avanzsált boroskupa metamorfózisának (re)konstruálása kapcsán tekinti át Erdély történetét a fejedelemség korától kezdődően. A XVI–XVIII. századi históriás énekekre emlékeztető patetikus dikció és az archaizálás itt a „megszólaló” hitelességének és a „mondanivaló” aktuális érvényességének a megerősítése mellett a játékos-ironikus távolságtartást is szolgálja, főként azáltal, hogy egy, a múlt század elején, az 1800-as, 1900-as évek fordulóján élt (fiktív) személy szájából hangzik az elbeszélés:

*Gondos gazdasszony volt Bornemissza Anna
Konyhájából való eme tiszta kanna:
Tán éppen Apafi töltött bort belőle,
S egy császárlo cseléd elitta előle!*

*Tolvaj idők járnak ódon serlegekre –
Fogyatkozunk folyvást, szókon perlekedve,
Csácsogássá lőn a voltat hívő remény,
Üresen kong hitünk, horpadt ivóedény.*

A pátosz és irónia kettősségét a református hitszónokok beszédstílusára való rájátszás, a tiszta rímek által keltett zeneiség, a történetmondás lendületének a felgyorsulása és a szentenciaszerű lezárás fokozza: „Nem adatik nekünk újra csoda, se hely. / Vagyunk... Akár ezüst úrvacsorakehely: / Sok keserű szájtól ragyogása vásik, / Rézkupává lesz a végső számadásig.” És lényegében ugyanez a hangnem jellemző az 1990-es évek közepén megjelentetett, 1921–1924 közötti fiktív datálású Lázáry René Sándor-versek

közül a *Kettős portré Erdélyből; Diárium; Metamorphoses Transsylvaniae; Erdélyi kripta: Pantheon* szövegére is. A történelemben elkövetett bűnök helyrehozhatatlanságának tapasztalata, valamint a nemzeti múlt magasztosságának illúzióiból légvárakat építő jelenkori erdélyi társadalom megszólitásának igénye egyaránt kiolvasható ezekből a költeményekből. A belső rímek és az antik mitológiára való utalások pedig itt ugyanazt a célt szolgálják, mint az archaizálás és a szövegek elidegenítésének gesztusa, vagy a Képes Gábor által egyszerűen csak „filológiai poémok”-nak titulált¹⁶ lábjegyzetek jelenléte: a játékos-ironikus távolságtartást és az (ön)reflexiót, vagyis a valósággal való szembenézés szükségességének hirdetését:

*Tekintélyre nézdel, kedélyes Bod Péter:
Nem fog rajta métely, sekélyes sok kétely.
Istent gráciába zárva szólongata –
Jajongott hiába Árva Bethlen Kata.*

*Bölcs magyar Athénás, bús Magyar Minerva,
Üdvösséges derút kényszerből ki nyer ma?
Sápadtan suttogunk, mint ópergamentek:
Semmiért mártírrá szigorodott szentek.*

(Kettős portré Erdélyből)

A történelmi hagyomány (textuális) burjánzása ezekben a versekben nem csupán a valóság fikcióként való (újra)teremtésének lehetőségére mutat rá, hanem ember és kultúra, szubjektum és világ alapvető nyelvben létére, nyelvhez kötöttségére is.¹⁷

2.4. A nyelvhez és hagyományhoz fűződő alkotói viszony azonban a kortárs erdélyi líra kontextusában többnyire nem csupán poétikai, hanem egy határozott ideológiai irányultságot is feltételez. A (poszt)modern lírai identitás megképződése így legtöbbször összekapcsolható az erdélyiségről szóló beszédmód motívumaival, melynek következményeképpen a szubjektum önazonossága egy jól körülhatárolt történelmi és textuális szervezethez (érték)horizontban jeleníti meg önmagát. Kovács András Ferenc

¹⁶ Vö. Képes Gábor: „Kovács András Ferenc: Fattyúdalok.” *Szépirodalmi Figyelő*, 2004/3., 105.

¹⁷ Kovács András Ferenc korábbi költeményeire tekintve, ennek a viszonynak az ábrázolására irányul Kulcsár Szabó Ernő kiváló tanulmánya. Vö. Kulcsár Szabó Ernő: *Poesis memoriae: lírai mnemotechnika és kulturális emlékezet*. (Kovács András Ferenc pályakezdése). In: *Szöveg, medialitás, filológia*. Költészettörténet és kulturalitás a lírai modernségben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004, 245–267.

2005-ös *Szent András hava* című alkotása például – amellet, hogy egy szövegek közötti dialógus nyilvánvaló apropójaként szolgál –, egyszerre tekinthető az Ady Endre (textuális) emlékezete előtti tisztelgés gesztusának és egy tradicionális erdélyi alkotói pozícióval való azonosulásnak. Az Ady-kultusz kelléktárába sorolható Csucsá, Csinszka, várkert fogalmak köré fonódó jelentéshorizont itt emblematikusan egy sematizált költő-arc megkonstruálását végzi el, amely nem sokban különbözik attól a klasszikus modern lírai beszédmódtól, amelyet megidézni hivatott:

*Negyven után, csak napról napra, mintha
Ősszel Csucsán nagybeteg adybandi,
Dúlt várkertben. (Csak meg ne tudja Csinszka,
Hová dugdostuk, loppal majd ihatni,
a maradék bort...)*

Ennek a poétikai irányultságnak a megváltoztatására lényegében az a szentenciaszerű lezárás sem képes, amely az alkotásába önmagát beleíró, a szavakban tovább élő művészi identitás figuráját, láthatóan egy újabb – az Ady-költészettel ellentétes – kontextusban kívánja érvényesíteni. Hiszen az anyanyelv stilisztikai-poétikai regisztereiben való megmaradás illúziójának elvetése itt összekapcsolhatóvá válik a kisebbségi lét kockázatának, az identitás- és hagyományvesztés szó szerinti értelmének az érvényességével, a kivándorlás vagy az asszimiláció valóságosságának tapasztalatával: „A versbe, húzva-nyúzva, össze-vissza! / Ha hallgatunk, majd mélyre ássatok – / Titkolt borunkat kurva föld beissza, / S gyarlóbb valónkat renyhe látszatok. // Szavakká foszlunk, tájjá, csorba köddé – / Nincs most tovább, s a mindig mostohább! / Ifjú szívekben tán már soha többé – / csak huncutok és gonosz ostobák.”

A *Szent András havó*nál egy kicsit konkrétan kérdez rá az Ady-költészet érvényességére és helyére a Tompa Gáborral közösen írt *A Gara de Est-en* szonett ironikus-önironikus helyzetrajza. A jelenkor sivársága itt a száz évvel korábbi időszak kulturális értékeivel kerül ellentétbe, egy olyan kontextusban, ahol a rendszerváltás utáni társadalmi igazságtétel elmaradásának ténye összekapcsolódik a kommunizmus hatalmasainak és hatalmi reflexeinek az új évezredbe való átmentésével, az érdekszövetségek szerinti tájékozódás és az önsajnálatra épülő nacionalista retorika felerősödésével, a balkanizálódás egyre súlyosabb tapasztalatával:

*Mint óvszer, melyet elhasznált a nép,
nagy elvek, eszmék semmiségbe lógnak,
s nem adnak támaszt Gógnak sem Magógnak –
csak rágódnak, mert rágós lett a pép.*

*Már latrok konca itt a jó s a szép –
szájhősi nyugdíj jár a volt bakóknak.
A krónikás is hallgatást latolgat –
de inkább nője früstökébe tép...*

*Ha látnád, Bandikám, mi lett Csucsából!
A honfibu, mint büszke sár dagad...
Cujkát reklámoz szutykos Csinszka-had!*

*Szalonna lesz minden csahos kutyából:
forrón csöpög a pártos elmezsír,
mint szamizdat, mit vándor cserkesz ír.*

Kicsit leszűkítve a kört, ugyanezt a játékos-ironikus önreflexiót találjuk meg Kovács András Ferenc–Tomba Gábor későbbi keltezésű, 2011-ben megjelentetett *Székely krónikák, krónikus székelyek* szonettjében is, mely a huszonegyedik századi székely gondolkodás sablonjait ábrázolja karikatúraszerűen. A marketingszemlélettől megfertőzött, hagyománynak álcázott turizmusbizniszt, a tömbmagyarság nyelv- és ön(sors)romboló magabiztosságát, a felszínes vallásosságot és a túlbujánzó Wass Albert-kultuszt: „Ha pusztulásra már nincs új elixír / az angyalok is beszedik az áfát, / s kórusban zengik: »A tőőzde elééég szaaar!« / De szándékukon Szent Teréz is átlát, // s a regényen, mit kinnal Mister X ír, // vad olvasók bösz nemzedéke rág át, / s ha Bihar zsidó, akkó bíz, ma Csík szír – / s a pityókából eldugják a drágát.”

Mi az tehát, ami egy ilyen nézőpontból a kilencvenes évek erdélyi jelenéről elmondható? Mi az, ami meghatároz mások szemében, vagy korszerűbb terminológiával mi az, ami eladhat minket másoknak? Mit közvetít rólunk a fikciókból, sztereotípiákból és lebutított féligazságokból építkező mediatizált világ? A semmitmondó címszavakban megjelenő történelem, az igazságtalanság és a szűk látókörű provincializmus játékos-ironikus ábrázolása jellemzi ezeket a verseket, ahol a nemzeti múlthoz vagy a lírai tradícióhoz ragaszkodás is csak a sztereotípiákhoz és az álhagyományokhoz való visszatérést jelentheti. Egy ilyen erdélyiség-kép jelenik meg Kovács András Ferenc számos költeményében, akár a Jack Cole dalaira (pl. *Trenszí, trenszí, trenszí*), akár a Tomba Gáborral közösen írt szonett-

tek többségére, például az előbbieken idézett *A Gara de Est-en* vagy a *Megbékélés (Depressio Transsylvaniae)*; *Kis kárpáti démonográfiák*; *Lúdtalpra magyar! (EMKE-phallogram)* szövegére gondolunk. Az ironikus szójátékon alapuló verscímek és a könnyed rímtechnika, a közhelyes horrorképek és a szleng itt egyaránt a délibábos nemzetkép és a valóság, a felszínes, sírva-vigadó hagyományörzés és a háttérbe szorított valódi értékek közötti különbségek leleplezését szolgálják.

A fiatalabb alkotógeneráció tagjai közül elsősorban Lövétei Lázár László és Orbán János Dénes költészetében jelenik meg egy effajta, a nemzet fogalmához, a nemzeti múlthoz és a kanonizált diskurzusokhoz kritikával közelítő sajátos viszony. Lövétei Lázár László 2004-es *Hol volt, hol nem* című versciklusának játékos-ironikus hangja például úgy állít emléket a transzszilvanizmus és egy tágabb körben az egész magyar líra hagyományának, hogy újrateremti ennek értékalakzatait: a szülőföld szépségének dicséretét, az összetartozás és egymásra utaltság motívumait, az anyanemzethez való tartozás átértelmezését pedig Vörösmarty Mihály, József Attila, Kosztolányi Dezső, Jékely Zoltán vagy éppen Dsida Jenő közismert sorainak az újraírásában valósítja meg: „Hogy kik azok az ők: sohase bírtam / rájönni, pedig összeírok mindent, / csak épp »e szót: magyar / még le nem írtam«... / Hát itt van. / Igaz ugyan, hogy idézet, / de jobb híján most ez is megteszi...” Az elődökkel folytatott textuális párbeszéd itt a vallás és tagadás ironikus kettősségében jelenik meg, hiszen a helytállás pátozát, a kétkedés és a lemondás tragikumát minduntalan fölülírja a beszélői közvetlenségből és a köznyelvi fordulatok könnyedségből fakadó humor:

*Maradjon néma, ami úgyse látszik:
megrágtam mindent, ami ehető –
A többi vagy a torkomon akadt
(és nagykanállal ettem rá a szódát),
vagy kinn, a tűzkörön kívül maradt...*

*Ne várjon tőlem senki holmi ódát:
se hajnal nincs, se részeg nem vagyok.
(s nem ez lesz úgyse, amit itt hagyok);*

A történelmi megbékélés igényének illúzióként való lelepleződése nyomán ez az aktualizált helyzettudat, a megmaradásért folytatott küzdelem ironikusan már csupán a szavak és a cselekvések nélküli pusztaság itt-lét megőrz(őd)ésében teljesíthető ki: „Nincs hátra más, mint a semmittevés – / ez az én munkám? / És nem is kevés...”

A transzszilvanizmus hagyományával teremtett párbeszéd hasonló gesztusaként tekinthetünk a Lövétei-szövegnek jó tíz évvel korábbi keltezésű *Ajánlás* című Orbán János Dénes-versre is. A közismert Áprily-költemény sorainak átírása – amellet, hogy a hagyományos szerelmi líra konvencióival való szakítás igényét jelzi –, az erdei-erdélyi szavak játékos felcserelésében akár a kilencvenes években fellépő költőnemzedék és a korábbi generációk esztétikai-ideológiai pozicionáltsága közötti radikális különbségekre is utalhat: „Ne haragudj, bezárt a bordély, / s az utcalányok nagyon lilák, / Erdély egy óriás vörös folt, / Hát hozzád jöttem – itt a virág.” A cimboráskodó, vulgáris beszédmód ugyanakkor a költői szerep kanonizált diskurzusformáival, valamint a nyelv és olvasó klasszikus pozíciójával való leszámolás is egyben, hiszen a megszólalás effajta szemérmetlen közvetlensége és az obszcén tartalom az erdélyi líra egy korábbi irányultságban még elképzelhetetlennek tűnhetett volna. Erről az alkotói irányultságról állapítja meg Margócsy István: „Szenvedélyes, vad, nyers, cinikus, érzelmes, játékos, provokatív, hősies, gonosz – mindez és még sok más szélsőséges, és egymásnak természetesen ellentmondó minősítés elmondható e költészet lírai alanyáról, már persze, ha van neki egyáltalán lírai alanya; Orbán ugyanis szándékosan és kihívóan eljátszik azzal, hogy a hagyományosan lírainak elfogadott költői tartást vagy költői szólamvezetést kifordítja, s egyszerűen több oldalról láttatja azt, amiről pedig oly sok (nagy) költő szerette volna azt állítani vagy mutatni, hogy csak egy oldala van.”¹⁸

Az *Ajánlás* soraihoz viszonyítva sokkal nyilvánvalóbb az elődökkel való textuális konfrontáció a 2000-es keltezésű *Páthosz temetése* című Orbán János Dénes-ciklusban, amely az Ady-költészet hagyomány(ozód)á(sá)nak felszámolására és az elmúlt két évszázad legjellemzőbb lírai pozícióinak ironikus érvénytelenítésére irányul. Egy ilyen radikális értékváltásban a nemzeti eszmék devalválódásának tapasztalata együtt jelentkezik a szimbolikus gesztusok feladásával és az illúziókkal való végleges leszámolás igényével:

*A legnagyobb is meghal egyszer.
Az aranykor is véget ér.
Játszodjunk hát álforradalmat!
Vér hull a földre, s vérre vér.
Száz éven át volt tápfeszültség.
S bár igazsága végtelen,*

¹⁸ Margócsy István: Vidáman és fölényesen. In: *Orbán János Dénes legszebb versei*. Ab-
Art Kiadó, 2005, 110.

*szalagunk úgy nyekeregteti
mint fáradt ceruzaelem.
Átvezetett a szoroson,
meghódította híg honát.
Övé a hatalom s az ország
– megöljük hát, s megyünk odább!*

*Változás? Vagy csak unalom tette?
Pusztaszerből csak puszta szar maradt,
s a vastag porba beúsznak lassan
műanyag hullók, műanyag halak.*

Amikor a társadalomban az uralkodó kulturális-poétikai beszédmódok már nem adnak eligazítást a jelen értékrendszerében, szükségessé válik ezek korrigálása, hiszen a hagyomány érvényességére való rákérdezés hiányában nemcsak az egyén és valóság kapcsolatára irányuló hatékony (ön)reflexió válik lehetetlenné, hanem a nemzeti közösséghez tartozás érzése is csak felszínes és hamis illúziókon alapulhat.

„Magyarok, oláhok, szlávok / szemében villog a vészfény – / bezárhat a líratőzsdé: bagót ér az Ady-részvény” - jelzi a *Páthosz ébresztése* című, OJD-nek ajánlott Lövétei-költemény mottója, minden játék és ironia ellenére is pesszimista felhanggal. A Szózat-átírás, vagy az ifjúsági szleng regiszterei itt egy olyan poétikai irányultság játékos felülbírálásának szándékát teljesítik, amely a romantikus költészet toposzain keresztül az egész modernizmus nemzeti kánonját meghatározta, ironikusan reflektálva a múlt és jelen közötti radikális értékkülönbségekre, a nyelvbe vetett bizalom és az irodalom hatalmi pozícióinak teljes leépülésére, valamint az Ady-költészet aktualitásának és váteszi jóslatok érvényességének kérdésére is:

*DJ volt, aki fönt a pulton
kevergetett a gyatra múlton
– s oly büszke volt Gógra, Magógra,
hogy hagyta, átverje a Goga...
S hogy szidta a silány jelent!
Ne lesd, haver, e vértelent –
csak lecke most, szállóige,
s nem szállhat így se messzire:*

[..]

*Megragadjuk, s visszük a torba,
le, a versszagú alagsorba.*

Ez a beszédmód – Fried István találó megfogalmazásában: „a (felül)-retorizált, (túl)stilizált verseszménnyel szemben a popularitás (nem kevésbé körülhatárolható) irodalmát jelöli meg az úgynevezett hagyománnyal folytatott vitában lehetséges költői megnyilatkozásnak”.¹⁹ A költészet effajta populáris és intermedialis természetének a felismerése nyomán pedig – úgy tűnik –, nemcsak egy klasszikus lírai nézőpont, vagy az elődök alkotásaihoz fűződő viszony, hanem a költészet szerepének és a kultúra egészének is egy radikális átértékel(őd)ése megy végbe.

Az irodalom térvesztésének tapasztalata, valamint a piaci tényezők és a marketingszemlélet felértékelődése a hagyományos beszédmódok és értékrendek ellenében tehát, már a kilencvenes évek kelet-közép-európai valóságában nyilvánvalóvá tette a fiatalabb alkotógeneráció számára, hogy radikális hangnem- és pozícióváltásra van szükség. *A Nyelvtérületnek* ajánlott *Intro: A Szappan-repp* című közismert Orbán János Dénes-vers erre a kérdéskörre így reflektál:

*Habár a lét csak egy fakó zokni,
neonként is tud ám ragyogni
a süket füleket döngető vátesz:
profilt vált, és médiasztár lesz.*

Minden látszólagos erő és optimizmus ellenére, tartalmaz ez a hang egy jó adag iróniát és pesszimizmust is, a megjátszott lazaság és a szerepváltás alig titkolt kényszeredtségét. A profetikus megszólalói pozíció, a szándékoltan alpári nyelvhasználat és a magyar lírai hagyomány Petőfi–Ady–József Attila vonulatának egy megújult kontextusból való (át)értelmezése egy ilyen viszonyban, a populáris regisztereket saját (hatalmi) érdekei szerint alakító médiakultúra agresszív, agitatív jellegére, a pénzt és eszközöket nem kímélő reklámhadjáratok provokatív magatartására mutat rá: „fertőző art-om száz alakban / becsúszik / szívedbe, mint a szappan.” Ami pedig a humanizmus és a népek közötti testvériség romantikus eszméjének nevében mind ez idáig megvalósíthatatlan illúzió maradt, az a huszonegyedik századi globalizáció mindent fölülíró, az erkölcsi vagy kulturális értékek helyett a közömbös gazdasági érdekeket képviselő tendenciáiban megvalósulni látszik (bár távolról sem úgy, ahogy az korábban remélhető volt): „ropja a magyar, az oláh, a bulgár, / itt van a szerb és a szerb nagyanyja, / Dunának, Oltnak egy lett a hangja!”

¹⁹ Fried István: *Irodalomtörténekek Transsylvaniaiban*. Erdélyi Híradó–Előretolt Helyőrség, Kolozsvár, 2002, 84.

Mindezért valószínűleg nagy árat fizet az erdélyi, a magyar és az összeurópai társadalom: a hagyományos értelemben vett kultúra egészének a feladását, a nemzeti, nyelvi, emberi értékrendek (ön)felszámolását, vagy ami lényegében ugyanazt jelenti, ezek feloldódását egy mindent leegyszerűsítő, uniformizáló, konzumorientált szemléletben. A költészetnek persze, kénytelen-kelletlen alkalmazkodnia kell az új kihívásokhoz, az olvasás és szövegértés háttérbe szorulásához, az ifjabb generációk irodalmi és nyelvi alulműveltségének tapasztalatához, a „nyelvterület” törvényszerű összezsugorodásához. Egy ilyen viszonyban – az *Intro: A Szappan-repp* tanúsága szerint – a lírai hangnak csupán a mediatisált világ háttérzajaként lehet némi esélye, közérthető ritmusokba és a reklámpropaganda sablonos regisztereibe csomagolva, a kor emberének felsrófolt ingerküszöbére, el-tompult érzékeire is hatni tudó agresszív képi keretben: „Ha nem olvasol, hát dalolok most, / alkalmazkodom új korokhoz. / Érted a lírák akármit átlép / – hallgasd hát ezt, míg főzöd a kávé! [...] S ha így keveri a kor, ha így lett, / forgathatunk egy jó kis klipet, / csillog, villog, és száz alakban / becsúszik szívedbe, mint a szappan!”

Irodalom

- Ágoston Vilmos: „Ez a nemzedék nem akarta becsapni magát.” In: Martos Gábor: *Marsallbot a hátizsákban – a Forrás harmadik nemzedéke*. Erdélyi Híradó, Kolozsvár, 1994
- Balla Zsófia: „Egy kicsit mindenből kimaradt ez a társaság.” In: Martos Gábor: *Marsallbot a hátizsákban – a Forrás harmadik nemzedéke*. Erdélyi Híradó, Kolozsvár, 1994
- Bányai Éva: Bumeráng. Egy családregény visszaütése – Demény Péter Visszafor-gatása kapcsán. *Híd*, 2007/10.
- Bedecs László: A Kolozsvár-Budapest metró. *Jelenkor*, 2003/2.
- Blumenberg, Hans: A korszakfogalom korszakai. *Helikon*, 2000/3.
- Cs. Gyimesi Éva: Helyzettudat és esztétikum. In: *Kritikai mozaik*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 1999
- Elek Tibor: „Szövegek közötti térben” – Bogdán László újabb verseiről. In: *Magatartások és formák*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008
- Fried István: *Irodalomtörténekek Transzylvániában*. Erdélyi Híradó–Előretolt Helyőrség, Kolozsvár, 2002
- Greenblatt, Stephen: A kultúra poétikája. *Helikon*, 1998/1–2.
- Képes Gábor: „Kovács András Ferenc: Fattyúdalok.” *Szépirodalmi Figyelő*, 2004/3.
- Kulcsár Szabó Ernő: Poesis memoriae: lírai mnemotechnika és kulturális emlékezet (Kovács András Ferenc pályakezdése). In: *Szöveg, medialitás, filológia*. Költésztörténet és kulturalitás a lírai modernségben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004

- Margócsy István: Vidáman és fölényesen. In: *Orbán János Dénes legjobb versei*. Ab-Art Kiadó, 2005.
- Pomogáts Béla: A transzszilvánista ideológia. In: *Erdélyi tetőn*. Irodalomtörténeti tanulmányok. Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004
- Selyem Zsuzsa: Az „erdélyi magyar irodalom”-beszédmódok egyik utópiája. Disztranz. In: *Valami helyet*. Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2003
- Szávai Géza: „Kisebbségi egyparancsolat.” A transzszilvanizmus. In: *Törzmagyar*. Pont Kiadó, Budapest, 2004

Az öneszmélés módozatai Fehér Ferenc 1946 és 1954 közötti lírájában

Bori Imre emlékére

A Fehér Ferenc-opus első tíz évének lírai termését újraolvasva azokra a mozzanatokra próbál fókuszálni tanulmányom, melyek ma is aktualitással bírnak, melyeknek ma is van egzisztenciális tétjük – akkor is, ha az egyetemes magyar költészeti kánonnak nem szerves elemei.

Ha a magyar irodalom történetébe kellene beilleszteni Fehér Ferenc líráját, sok szempontból a népi irodalom törekvéseit folytató nemzedék képviselőjeként kaphatna helyet, noha Bori Imre az ötvenes évek elején egy városiasodási folyamat kezdetén elinduló jugoszláviai magyar költészetről beszél, melynek egyik lehetséges útjaként tartja számon a Fehér Ferenc-líráját. A folytatásban viszont már ő is a népies költészet körébe helyezi el Fehér verseit: „A vajdasági magyar szegényparaszti világtól kapta élményeinek alapjait, műveltségének gyökerei pedig abba az Illyés Gyula neve jelezte népies költészetbe kapaszkodnak, amely ugyancsak a népi világ leírásában kereste a költőinek a lehetőségeit.”¹ Népies hangon és gyakran nyelven hétköznapi témákat, egyszerű, tiszta érzésvilágot szólaltat meg, de kiemelkedő, időtálló versei túlmutatnak a földrajzi determináltság tematikáján.

A Fehér Ferenc-versek interpretálásához megkerülhetetlen a költő életrajzának, a gyermekkor eseményeinek ismerete, hangsúlyozza Bori Imre monográfiája² elején. Az önéletírás, az önéletrajziság posztmodern kori újraírása viszont kétségessé tette, elbizonytalanította az irodalmi szövegben a „ténylegesen megtörtént és kitalált, emlékezet és képzelet, név

¹ Bori Imre: Fehér Ferenc = Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1999. 154.

² Bori Imre: *Fehér Ferenc*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978

és dolog, én és nem én, nyelv és valóság, kép és képmás, szövegbeli és szövegen kívüli világ”³ szembeállításának jogosultságát. A posztstrukturalizmus szubjektumelmélete értelmében az önmagával azonos önéletrajzi én nyelvi megfogalmazására nincs lehetőség, és ennek az elgondolásnak a fényében, a referenciális vonatkozások, a valóság és a fikció bináris oppozíciójának mellőzésével közelít ez az elemzés a versekhez. Dobos István *Az én színrevitele* című, epikai alkotásokat az önéletírás elmélete felől újraolvasó kötetének elméleti bevezetésében írja: „Létrejövő és leépülő elbeszélő én-alakzatok megsokszorozódásával kell [...] számolni a visszaemlékező vándorló távlatának, a változó időviszonyoknak s értékelési rendszereknek a függvényében.”⁴ A Fehér Ferenc-versek lírai énjének újraolvasása, az önéletrajzi én rétegzettségének, megosztottságának vizsgálata egy olyan lehetséges értelmezési mód, amely hozzájárulhat a Fehér-líra és a modernség kérdésének újragondolásához, illetve az opuson belüli hangsúlyosságok átértelmezéséhez.

Az első, a költő által is vállalt vers a Fehér Ferenc életműben az 1946-ban keletkezett *Egy reggel otthon* című, mely egyben a *Madarak folyója*⁵ gyűjteményes kötetének nyitóverse is. A verset még a korai költészetét uraló elbeszélői hang: a történetmondás, a helyzetleírás jellemzi. A reggel alkalmat ad az otthoni színek érzékeltetésére, a szülők szituációból kibontakozó bemutatása is beszédes: az első versszak a munkába induló apáé, a második szakasz az anyáé, s a harmadikban jelenik meg a lírai én – de nem lineáris elbeszélésben. A vers a kora reggel eseményeinek elbeszélésével indul, ahogy azt a cím is sugallja, de a második strófa egy újabb múltrejteget nyit fel, visszakanyarodik az éjszakához, az éjjel fájdalmasan síró anya képéhez – s ennek az élménynek a hatása alatt vall először magáról, hajnali énjéről a lírai én. De ez a posztperspektíva csak a harmadik versszakban válik egyértelművé: amikor virradatkor, már magára hagyva, egyedül, az időtlenség állapotában („Vén falióránk megállt”) a lírai én önnön létére rákérdezve szólal meg:

*„Jaj, e tétlen csönd hallgatója, itt,
a régi házban ülve, én vagyok?”*

Az önkereső kérdésre természetesen ez az első vers nem adhat választ, ez csak egy önértelmezési folyamat nyitányaként interpretálható. A köl-

³ Dobos István: *Az én színrevitele. Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban.* Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 7.

⁴ Dobos István, i. m. 16.

⁵ Fehér Ferenc: *Madarak folyója.* Harminc év verseiből. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978

temény zárlatában a lírai én a csöndet és magányt nem vállalva a ködös novemberi tájban „ebként” apjáék után „kullog”.

A folytatás versei a dalszerűség, az egyszerűség jegyében íródtak (*Anyám; Furcsa éj*), de gyakoriak a szintén egyszerű hangvétellű, de elbeszélő jellegű, népmesei elemeket is alkalmazó költemények (pl. *A fűttyös fiú története*). Bori Imre a 40-es években íródott, a *Madarak folyója* gyűjteménybe jobbára be sem került Fehér-versek, eposzkísérletek kapcsán beszél Petőfi költészetének hatásáról, és a Petőfi-hatásnak tudja be a korai versek anya- és apa-mítoszáat is, „amely nélkül, úgy tetszhet, Fehér Ferenc fontos költői mondandóit nem is tudná verssé transzformálni”.⁶ A petőfis hang azonban nem csak az életmű legkorábbi verseiben van jelen, az ötvenes évek alkotásai között is sok hasonló jellegű, de az egyszerű nyelv és hangzás mögött úrt rejtő, inkább Petőfi-epigonnak minősíthető, igencsak anakronisztikus verskísérlet található.

A „nyugatos” mesterekről is említést tesz a Bori-monográfia, tőlük „néhány költői kifejezésen és versalakzaton kívül elsősorban az artisztikumban való gyönyörködést tanulta el, azt a költői erényt, amelyet az irodalmi közízlés a negyvenes években nem sokra becsült”.⁷ A *Nyugat*-líra formai eredményeinek abszorbeálása, a Fehér-versek zártsága és artisztikuma halk visszhangra talált a korban, s az a jelen dolgozatban is háttérbe szorul, persze immár nem ideológiai okokból – egyszerűen csak mert az 1960 előtt keletkezett alkotások kiemelkedő darabjai egy-két kivételtől eltekintve nem e gondosan kidolgozott, jól csengő versek csoportjába, inkább a szabadversszerű, mégis magával ragadó sodrású, lüktető ritmusú költemények⁸ közé sorolhatók.

A szabadversszerű, sajátos rímelésű, Fehérre jellemző verselési technikát Bori a *Szegények vasárnap délutánja* kilencsoros strófából eredezteti.⁹ Ezt a verset is az önéletrajzi mozzanatok tobzódása jellemzi, akárcsak a korai versek többségét, de ezek jobbára helyzetképekből, állóképekből, apró, hétköznapi cselekvések, tevékenységek rímekbe öntött jelen idejű „elbeszéléséből”/leírásából állnak, melyekben nyoma sincs a lírai én megszottságának: a jelen időben megszólaló én azonos a vasárnap délutáni tapasztalatokat átélő énnel. Nem ékelődik be időbeli distancia a két lehetséges szubjektumváltozat közé.

Fontosnak tartom a *Sár* című 1948-as rövid kis verset a korai költemények közül – két versszaka között éles törés húzódik: míg az első aprócska

⁶ Bori Imre: *Fehér Ferenc*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978. 9.

⁷ Bori Imre, i. m. 30.

⁸ Bori Imre ezeket a verseket a korai Illyés-lírához hasonlítja. Bori Imre, i. m. 31.

⁹ Bori Imre, i. m. 33.

helyzetképszerű, más versektől nem sokban különböző, a második viszont az alkotás iránti kényszer egyik első textualizálódásaként értelmezhető:

„Érzem, meg kéne írni ezt a hangulatot:
a szemergő esőt és a csendet, mi rám feküdt.”

Az énré teherként nehezülő csend szinesztetikus képe visszatérő, hangsúlyos mozzanata lesz a későbbi költeményeknek is. S nem véletlenül a sár a címként kiemelt szó: az első strófában az időjárás következménye csupán a sár, melyet az anya szid – a vers zárlatában viszont átértelmeződik, megindul a szimbólummá válás útján, annak ellenére, hogy az említett sorokban jelzőként szerepel:

„Vasháló feszül köröttem... sáros indulatok,
vagy cselédösöm árnya, ki kísért mindenütt.”

A szülőföldhöz kötöttség, illetve a család általi determináltság tematizálódik e sorokban, melyek mintegy foglalató adják a költői opus központi motívumainak. A *Menekülni szeretnék* című vers már képes motívumként működtetni a sarat, sőt a költemény végére már az oda (nem) tartozás szimbolikus megkülönböztető jegyeként is értelmezhető: az érettségizett fiú már nem tud megküzdeni a szülei számára természetes környezetet jelentő sárral, ő bukdácsol, nyöszörög, elhull, s végül lemarad.

A „felvezetés” versei után az 1949 és 1953 között keletkezett versek blokkjának nyitóverseként szerepel a *Madarak folyója* kötetben az *Utam* című, látszólag csak a keltezés sorrendisége okán, de e kezdőpozíció talán mélyebb komponáltságot is mutathat. Az *Egy reggel otthon* csak a lírai én önértelmezési, önkeresési igényeit lebbentette fel, de az *Utam* című az első tényleges önéletrajzi szituációt megszólaltató költemény, mely az én „születésével”, a felidézett szubjektum születésével kezdődik: „Engem a szerelmük szült meg.” A születés alliteráló bejelentése után annak előzményei, körülményei az anya elbeszéléséből bontakoznak ki elválaszthatatlanul a természet- és őszképzettől. A „bomló ősz”, a síró szél, a barangoló bánat ad teret a szelíd erotikát sugalló soroknak, a fogantatás-elbeszélésnek:

„és szép volt, ahogy az apám
ölébe csókolta arcom...”

A harmadik versszakban már a lírai szubjektum önkeresésének térideje a fájás és csend uralta ősz, az őszi szántás. S ez az első három strófa

elkülönül a folytatástól nemcsak tematikailag, de minőség tekintetében is. A negyedik versszaktól problémássá válik a költemény, noha még jelen van az én, de elvész a személyesség, a nép szavának egyedüli értőjeként határozza meg önmagát, s ez az öndefiníálás, illetve az ettől kezdve jelen levő többes szám első személyű megszólalás a közösségi líra felé mozdítja el a verset. *A fiú panasza* című költemény viszont ezzel ellentétes személyváltással operál: többes szám első személlyel indít, a mi élményeit verseli meg, de alapvető különb(öző)ség, hogy ez esetben a mi, egy behatárolható közösség, a lírai én és családja az, ki mosdatlan, fázósan melegszik a télnél. Majd kiválnak az egyének a mi-ből, először az apa alakjára közelít rá a vers, majd egy kép erejéig az anyát is láttatja. A vers egésze őszinte feltárulkozás annak ellenére, hogy a lírai szubjektum énként csak az utolsó strófában szólal meg, módosítva, saját magára vonatkoztatva a már korábban elhangzott sorokat. A család csendje után itt az én szótlansága már egyben szó nélküliség is:

*„Sem hitem, sem szavam, sem otthonom nincs,
Mennék, s béna kezem ottfagy a kilincsen.”*

A családversként induló, a mi-t megszólaltató költemény valójában az otthontalanság, az oda nem tartozás verse, melyben még munkál az oda tartozás vágya.

„Szemünkbe a fények régen belekoptak” – fogalmazódik meg falusi térben, családi körben az álom nélküli lét módusza *A fiú panasza* című versben. A *Telepi szerelmek rapszódijája* egyike a kevés városi verseknek, (kül)város-vers, s a Telep sem sokban különbözik a falu álommentes világától, itt ugyan álmod(oz)hatnak a szegények, de csak amíg tart az éjszaka:

*„Itt gyűrött szemű a reggel, s minden
ébredés egy álom halála.”*

De nem feltétlenül jelent az álmodozás lehetősége pozitívumot: „tisztátalanság” uralta képek sorjázna a költeményben: az asszonyok sosem fürödnek, „Penész pettyezi satnya testük”, s csinált mosollyal néznek a tükröbe, az anya irigyen tekint lánya még kívánatos testére. Így válik a fizikai értelemben vett tisztátalanság etikaivá, majd végül az erkölcsi jelentéskörei is aktivizálódnak a szónak:

*„A lányok, ha találkára mennek,
szemérmük rossz lavórbán mossák.”*

A záró strófa *A fiú panaszához* hasonlóan itt is az oda nem tartozást szövegesíti meg, a lírai én és a „mély szemű gyári lányok” egyaránt a szegénység rapszodiáját hallgatják, ugyanannak az „elérhetetlen világnak” az elemeit látják az utcán: a hajlongó virágokat a „villák ölén, a rácsok megett”, de ebben a versben nincs jelen a különállás miatt, a közjük nem tartozás miatt érzett szomorúság. Közösek az élmények, de nem együtt mennek, a lírai én mögöttük halad. Ez viszont csak egy egyszerű térbeli szituáció-meghatározás, nem a lemaradottság jelzése, nincs fájdalom az ében e mögöttes pozíció miatt, s törekvés sincs a „felzárkózásra”.

„Hazáig botozott a honvágy”, áll a *Fiú-bűn* című vers kezdetén, holott már a korábbi versek problematizálják a haza, az otthon (egyébként sem könnyen definiálható) fogalmát, az odatartozás lehetőségét. Alfred Schütz a következőképp ír, amikor mégis kísérletet tesz a meghatározásra: „Földrajzi szempontból a »haza« a föld felszínének egy bizonyos pontja. Az, ahol éppen véletlenül vagyok, a »tartózkodási helyem«; ahonnan jöttem és ahová szeretnék visszatérni, az az »otthonom«. Az otthon ugyanakkor nem pusztán az otthoni teret jelenti, a hazámat, a szobámat, a kertemet vagy a városomat, hanem mindent, amit helyettesít. Az »otthon« fogalmának szimbolikus jellege bizonyos érzelmeket ébreszt, és igen nehéz leírni.”¹⁰ A *Fiú-bűn* versben a hazát az anya, az anyához való mély kötődés jelenti, s a honvágy is az anya iránti vággyal áll összefüggésben: a más nővel megtapasztalt szerelemélmény lelkiismeret-furdalást vált ki a fiúból, mintegy az édesanya megcsalásaként éli meg az addigitól eltérő, ugyanakkor természetszerű nő-tapasztalatot. Érdekes ez a vers, hiszen a lírai én visszatekintő perspektívából láttatja korábbi énjét, megteremtve ezzel az önértelmezés lehetőségét – és él is vele: nem közvetlen módon interpretálja a történeteket, hanem a beszédmódban, a megfogalmazásban, a címadásban van jelen a tettek minősítése, a bűnként való értelmezés.

A *Nálam járt anyám* című versben az előbbivel ellentétes irányú térváltoztatásról olvashatunk, nem a fiú tér „haza”, hanem az anya helyzetetik idegen környezetbe.

*„A város ma reggel összerezzent,
a fák megdideregtek
s a harangnyelvek fönt a toronyban
összecsókolóztak.”*

¹⁰ Schütz, Alfred: A hazatérő = *Az Idegen*. Variációk Simmeltől Derridáig. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 81.

A papucsban, kosárral várakozó asszony jelenlétének szokatlanságát érzékeltetve rezzent össze reggel a város. Az anya ottléte elég ahhoz, hogy a lírai énen eluralkodjék az otthonosságérzet, hogy a novemberi városba beszűrődjék a gyerekkori boldogság:

*„Előbukkant a nap, s gyermekkorom
kis felhőangyalai körülbegték a
kimért torony süvegjét...”*

Persze ez csak pillanatnyi otthon-metonímia lehet... csak átmenetileg, röpké ideig helyettesíthető az egész a résszel, az otthon tere az anya személyével. A következő sorok hiányként említik fel a porhanyós földet, a napraforgó-nénik szép mosolyát, a falusi otthon meghatározó elemeit, s szükségszerű a lírai én „felébredése”, a valós terekbe való visszatérése. S nem véletlenül használtam az ébredés szót, ugyanis a vers zárlata többféle értelmezési lehetőséget is szabadon hagy:

*„Mellettünk villamos süvített,
s anyámat kendőstül-kosarastul
elragadta tőlem a szél, a vijjogó...”*

Az anya sejtelmes eltűnése lehetővé teszi, hogy a látogatást látomásként, álomként interpretáljuk, melynek a süvítő villamos vet véget, ugyanakkor elképzelhető, hogy az iskola sarkán egy ismeretlen falusi asszony állt, s az idézte fel a vers alanyában az anya alakját, s a hozzá társuló emlékképeket, érzéseket, majd pedig a város forgatagában, a villamosra felszállva eltűnt a papucsos, kosaras nőalak.

Fehér Ferenc versei kezdetektől a couleur locale elmélet szellemében íródnak, azokban a versekben, melyekben nem tekinthető tudatosnak a Vajdaság-élmény megszólaltatása, ott is elmaradhatatlan „kellékei” a költeményeknek a bácskai föld „természeti kincsei”. Sok esetben csak díszletként, versszaképítő elemként van jelen az akác, a bodza, a barackfa és lombja, az agyagos föld, a vadgalamb, de a leíró versek némelyikében képes a helyi színekből építkező természet önálló életre kelni. Például az *Őszi kép* címűben az ősz nőként testesül meg, kinek „szoknyája fölsuhog a szél neszében”, s a szobából nézve az ősz kacérkodását a fákkal s azok árnyjátékát szeretkezőként érzékeli a lírai én. Erotikummal telítődik a vers, melynek címe egyszerű leíró jelleget ígért:

*„S mert minden szeretkezik szobámban,
szeretnék ráhullni a friss csuhéval
töltött szalmazsákra”.*

A lírai én is szeretne része lenni ennek az élménynek, egyfajta természetbe olvadási vágyként textualizálódik a szubjektum táj iránti szeretete.

*

Az öneszmélés fenomenológiája felől is megközelíthető a Fehér Ferenc-
opus. A költői indulás éveiben keletkezett versek s e versek lírai énje(i) a
hétköznapi vagy mindennapi beállítódás fogalmával¹¹ határozhatók meg,
amely egy nem-akarati beállítódás, s mely minden ember életében jelen
van. Totális naivítás, önismeret nélkülség jellemzi. Mint azt Horváth
Orsolya írja: „az eleve adott hétköznapiság alapsajátossága, hogy nem tud
önmagáról, naivan él bele a világba, ami azt jelenti, hogy mindig külön-
böző praktikus célok határozzák meg törekvéseit. A világot eleve adottnak
tételezi, és magáról mint világot konstituáló énről sincs tudomása”.¹² A
hétköznapi-természetes beállítódás verseiként olvashatók a legkorábbi ver-
sek, s a reflexív mozzanatok fel-feltűnése, az önéletrajzi én rétegzettségére
utaló versnyomok jelzik a természetes-teoretikus beállítódás felé való el-
mozdulást – amely még mindig a naivítás szintjén mozog.

A költőlétre való reflektálás verseként értelmezhető, az intertextuális
képzeteket jobbra csak a cím révén aktivizáló, 1951 májusában keletke-
zett *Számadás* című költemény.

*„Tudtam, megtagad majd a versem,
erőtlen, halk lesz majd a hangom,
nem halnak ott az énekemben.”*

– hangzik a vers első három sora. A meg nem értettség, az „ott nem halás”
oka azonban nem a felolvasó költő halk, erőtlen hangja. Az én az otthon
közegében kényszerül önértelemző aktusokra egy fellépés alkalmával, s
így a számadás valódi tétje nem is a saját költészet értékei, befogadhatósága
miatti aggodalom, hanem az én és az otthon világának, művészetszemlé-
letének csendes konfrontálódása. A lírai én számára továbbra is meghatá-
rozó fontosságúak az otthon elemei: az udvari kút, az akácpor szitáló esője,
az anya emléke, csakhogy ez a tudatosan önmaga és világa felé forduló én
nem azonos a korábbi, a hétköznapi beállítódásban élő énjével. A *Szám-
adás* soraiban tekint talán először kívülről önmagára az addig a hétköz-

¹¹ Horváth Orsolya: *Az öneszmélés fenomenológiája*. A fenomenológiai redukció prob-
lémája Husserl késői filozófiájában. L'Harmattan–Magyar Daseinanalitikai Egye-
sület, 2010. 26.

¹² Horváth Orsolya, i. m. 27.

napiság szintjén élő én, bár ezt a rátekintést nem egészen jellemezheti a semlegesség igénye, hiszen ismerős közegben kerül sor a korábbi éntől való eltávolodásra, az emlékezés szintjén történő énkettőződésre:

*„Kézen fogott egy régi gyermek –
alázatos világtalant;
ki tücsökszót lestem –, csak csönd vert meg
az illatos kertek alatt
s a bánat súgta: itt ma este
versed nem értette senki.”*

Fontos hangsúlyozni azt, hogy ebben az elemi reflexivitásban „a tudat úgyszólván önmaga körén belül marad. Ha a hétköznapi emlékezésben történő reflexiót ezen elemi reflexivitás egyik megnyilvánulásaként értjük, akkor láthatjuk, hogy ezen reflexivitás valóban az önmagára tekintés vagy visszahajlás egyik formája, de ezen aktus az eleve adottság körén belül marad, és nem tekint rá az én adottságmódjára, vagyis az én létezésének hogyanja kívül esik érdeklődési horizontján”.¹³ A vers lírai énje sem kérdez rá a múltbéli én feltűnésének, majd eltűnésének modusára, ahogy hirtelen feltűnik az egykori én-kép, úgy el is tűnik: „S nem tudtam őket én sem megnevezni” – áll a versben.

Az önreflexív tapasztalat után csak a csönd marad:

*„Csak a csönd kutyorgott a falak tövében
s félnyöszörgött, ahogy hozzáértem.”*

S a csönd uralta térben végleg elvész az én egykori otthonosság-, oda-tartozás-érzete. Ellenséggé válik a jól ismert természet: a gyökér gáncsot vet, a por már nem issza be a verejtéket, a csiga hátat fordít az ének, a csalán véresre marja, az éj nefelejce elrejtí előle arcát.

Az utolsó versszak viszont nem viszi tovább az én tapasztalatainak kifejtését, nem tudja értelmezni az én és az otthonosságelemek között keletkezett distanciát. A szubjektum elbukásként láttatja saját kívülállását, s patetikus szólamokba bocsátkozik, meg nem értettségét, „kitaszított” voltát hiperbolisztikusan felduzzasztja. A versben benne rejlő lehetőségek kibontatlanok maradnak.

Az 1953. januári keltezésű *Vallomás* című vers központi gondolata a *Számadásból* még hiányzó kettős értékszemlélet: a szülőföld, az otthon már nem kizárólagosan pozitív értéket hordoz.

*„Hazug, szép tájak zokognak értem,
súgják, hogy menjek, mert itt halok;
megölik legszebb, ifjú álmaim
disznótoros, lármás hajnalok.”*

Az illyési „nem menekülhetsz” gondolat egy variánsa ez: „Innen még nem jutott senki messze, / nem vezet innen, csak kövesút.” Térbelileg eltávolodhat ugyan az ember a kövesúton, de kitörnie, felülemelkednie szinte lehetetlen.

Már az 1953–1954-es évek blokkjába tartozik a *Szeressetek jobban* című vers, mely szintén egy önértelmezési kísérletként, én-kereső versként interpretálható. A természetes teoretikusság szintjén egzisztáló én már az elemi reflexión túlmutató, újfajta reflexiót – az önreflexiót alkalmazza:

*„Lassan több leszek, mint az emlék, mint a múltam,
már nem bánt, hogy nem vagyok az, ki sosem voltam.”*

Az ember a természetes teoretikusság szintjén, Husserl szerint, képes egészében áttekíteni, valóságai és lehetőségei szerint egyetemesen értékelni¹⁴, s a *Szeressetek jobban* lírai énje is az emlékeknek és a múltnak a szubjektumba integrálásával tekint önmagára. Horváth Orsolya Husserl-interpretációja értelmében a természetességben élő ember eleve „képes saját életét áttekíteni, és ezen áttekintés nyomán megjelenhet az egy hivatás mellett való döntésre vonatkozó akarat”¹⁵, s aki egy, a sajáttól különböző kulturális világot szeretne megismerni, lehetőségében áll – az önképzés által. Az önképzés folyamata a naivitásban veszi kezdetét, de elvezethet az „öneszmélés transzcendentális fordulataig és azon túl vezető folyamatának talán része is lehet”.¹⁶ A *Szeressetek jobban* lírai énjének változásai („Eztán több leszek, mint emlék, mint a múltam”) is interpretálhatók az önképzés révén bekövetkező szubjektum módosulásaként. Számol azonban az önképzés kudarcának lehetőségével is, s éppen ezért a verszárlatban ezúttal is az otthon teréhez, az otthoni tájhoz fordul, attól remélve „vigaszt”.

Az öneszmélés folyamatának elemzése szempontjából kitüntetett jelentőséggel bír az esztétikai beállítódás, „mert általa a természetesség naivitásában fel lehet mutatni egy olyan pontot, ahol a természetes világ-

¹⁴ Horváth Orsolya, i. m. 43–44.

¹⁵ Horváth Orsolya, i. m. 41.

¹⁶ Horváth Orsolya, i. m. 42.

tapasztalat folyamatosága felfüggesztődik, ezáltal pedig az öneszmélés folyamatának első célja, a transzcendentális talaj elérésének lehetőségét villantja föl”.¹⁷ Esztétikai beállítódásként olvashatók az ars poetica jelleget öltő gondolatok, a lírai én önnön költészetére vonatkozó, nemegyszer már kritikai jellegű reflexiók – melyek a teoretikus beállítódásból a transzcendentálisba vezethetnek át. A lírai szubjektumnak saját költészetére vonatkozó észrevételei, a nem csak a környezetre, de önnön teljesítményére is vonatkozó kritikai meglátások, a más költészeti értékek iránti igény, az elégedetlenség (pl. *Döbbenet* című versben) motivációt, s ezáltal utat jelenthetnek a transzcendentális szubjektivitás szintjére.

A teoretikus és a transzcendentális én közötti fordulat megfoghatatlan a fenomenológia számára, így a Fehér-költészet alakulásában sem húzható meg éles határvonal, nem érhető tetten egyértelműen a lírai én magasabb szintre lépése, de az 1953-as év bizonyos teljesítményei, elsősorban az új értékeket megszólaltató elégiák már magukban hordozzák a váltás lehetőségét, az esztétikai beállítódás jegyeit. Az esztétikai beállítódásban „a világ mintegy kirekesztődik az adott élmény hatására, ahogyan mi magunk is feloldódunk az adott élményben”¹⁸, s ezzel a meghatározással jellemezhető akár az *Álom a dűlőutak szélén* című halállátomás-vers szubjektumának természetbe olvadása is:

*„Tarka tányérrózsák hajtsák rám kendős fejük,
kunybó fokán az őszi csönd virrasszon velük,
folyjon be szendergő dínnyeinda.
Hol nyáron sincs virág, ott csillámos hó alatt
piros véremtől dúsan tekergő, ős tarack
virágozzék ki holt karjaimba.”*

Ez a természetbe olvadás kép azonban csak apró mozzanata egy tágabb feloldódásképzetnek, a költemény első versszaka a lírai énnek a szülőfölddel, az otthon terével való azonosulás, az abban való feloldódás iránti vágyat szövegesíti meg – amit megismétel a verszárlat.

Az esztétikai beállítódás szintje a legmagasabb szint, amelyre a Fehér-líra szubjektumai eljutnak – a transzcendentális talajára nem tudnak lépni, a tudatosság, a reflektáltság nem lesz sajátjuk. Az önmegismerés által elérhető transzcendentális én nem tud kibontakozni e versekben, de azért egyfajta szemléletváltás érzékelhető az 1953–1956-os évek elégikus költe-

¹⁷ Horváth Orsolya, i. m. 43–44.

¹⁸ Horváth Orsolya, i. m. 115.

ményeit olvasva, az „ősz-versek”, a táj- és tér-versek a korábbtól elkülön-
böző, átértékelt hangon s perspektívából, az emlékezet által újraértelmezve
szóaltatják meg a korábról is ismert versalkotó elemeket, motívumokat.

*

Az 1953–1954-ben keletkezett általam kimagasló színvonalúnak te-
kintett versekben a jelen perspektívájából történő emlékezés, múltidézés,
értelmezés a domináns. Továbbra sem beszélhetünk létrejövő és leépülő
én-alakzatokról, nemhogy azok megsokszorozódásával kellene számolni,
de a visszaemlékezés távlata révén az én-formáló, önértelmező mozzanatok
meghatározók e versekben. Bori Imre monográfiájában az 1950-es évekbeli
Fehér-líra kapcsán két imaginárius sík tükröztetéséről ír: „az egyik a költő
városi jelenlétének tényébe foglalt érzelmi s eszmei végkövetkeztetéseké, a
másik ez emlék-falué, az emlék-Bácskáié, az emlék-ifjúságé, amely az évek
múltával mind jobban veszítette valóságos jellegét, s mind nagyobb volt a
távolság a jelen és a múlt, a költői elképzelés és a valóság között”.¹⁹

A szülőföldjére, szülőfalujába visszatérő lírai ének a „fülelő, lüktető
nyakú gyíkok”-hoz intézett monológja az *Elégia* című vers, mely olvasha-
tó egyszerűen a természet „elemeihez” intézett beszédként, de a gyíkok
megszólítása valami mögöttes jelentést, valamilyen metaforikus tartalmat
sejtet. A szemrehányás címzettjei is csak a látszat szintjén ezek az apró
állatok:

*„úgy menekültök, előre látom,
mint óriástól az oktalan gyermek álom ölen,
s nem látjátok:
a szunnyadó bánat mint vesz hálást méla szememben”.*

A panasz soraiban benne foglaltatik a lírai én kívülisége, kirekesztett-
sége az egykori otthon tereiből, s ezt tovább erősíti az apa halálának ténye,
az amiatt érzett bánat. Az apjáról s a halálról gondolkodva próbálja meg
értelmezni egykori tetteit, önmagát, költő voltát.

*„Mintha tegnap mentem volna el,
s nincs aki ismer más, csak a föld, melyen ő járt,
amelyhez örökre megtért okosan.”*

---

¹⁹ Bori Imre: *Fehér Ferenc*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978. 45–46.

A hazlátogató én idegensége, magánya visszafordíthatatlan állapotá lesz az apa halála után. Az apa halálával ugyanis átrendeződtek a korábbról ismert „otthon” elemei, már csak az apa lépteinek nyomát magán viselő föld, az apa testét magába fogadó, annak új otthont adó föld jelenti az egyetlen otthonosságmozzanatot az adott térben. A hazatérés után az otthoni élet az én számára már nem közvetlenül hozzáférhető: „átváltott egy másik társas dimenzióba, amelyet nem fed le az a koordináta-rendszer, amelyet otthon vonatkoztatási sémaként használtak. A mi-kapcsolatok sokaságát, amelyből az otthoni csoport struktúrája felépül, már nem az eleven jelen részeseként tapasztalja meg. Az otthon elhagyása révén ezeket az eleven tapasztalatokat az emlékek váltják fel, ám ezek az emlékek csupán azt őrzik meg, amit az otthoni élet a búcsú pillanatában jelentett.”²⁰ A tér- és időbeli közösség a lírai én és a szülőföld között megszűnt évekre, s a hazaérés után az egykori állapotokat szeretné viszontlátni, a szubjektum nem tudja feldolgozni a távolléte idején végbement változásokat, a nélküle eltelt idő történéseit, önnön elidegenedettséget. Ő egyfajta változatlanságra vágyik, azt szeretné, ha a távozáskori állapotok rekonstruálhatók lennének a jelenben is.

„Halott világban élek” – mondja ki az én, azaz egy olyan világban, ami már a múlté, egy olyan világban, mely a távozás idején volt jelenvaló, s azt archiválta, annak valóság-elemeit kéri számon a jelenen, persze hiába. Halott világban él/próbál élni a lírai szubjektum – az emlékezet által rekonstruált imaginárius világban:

*„Hazug emlékezés, én egyetlen örököm,
tágas nagy pusztám, záratlan börtönöm,
szamártövisek közt bimbózó álmom!”*

Az én képtelen az új tapasztalatok integrálására. Álmai, céljai az egykor ismert otthon-tapasztalatból építkeztek, ez a régi intimitás viszont elveszett. „Törekedhetünk az ismétlésre vagy vágyódhatunk utána, ám ami a múlté, nem tehető új jövővé ugyanolyan formában, mint amilyen volt”²¹ – írja Alfred Schütz *A hazatérő* című tanulmányában. Egy meg nem élt élet utáni (hon)vágy szövegesül az *Elégia* negyedik strófájában:

*„Ahozá vágytam, oda föl nem értem,
mi örökre elveszett, azt soha nem éltem,
s most lengek, bús lélek, ezen a tájon.”*

²⁰ Schütz, Alfred: *A hazatérő = Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 84.

²¹ Schütz, Alfred, i. m. 87.

Az otthon terébe beépült másságtapasztalatok felülírják az én korábbi valóságképét, de a perspektívaváltozás után sem tudja a szubjektum beépíteni a másságtapasztalatokat, a korábbi „valósága” determinálja, kiutat csak a halálban lát:

*„Elnyúlni és aludni! Mi mást tehetnék, én őszi Bácskám,
mikor egérszagú szárkúpjaidban hanyatt feküdvé
hívogat a csend,
a magány,
a halál...”*

Hangulatában és tematikájában is hasonlít az *Elégiához a Fáradt ének egy parasztszobából* című költemény, melyben a lírai én az egykori otthonosság terébe helyezkedve, anyja és apja emlékét idézve keresi önmagát, értelmezi létét, de az emlékidézés ebben az esetben is imaginárius világba vezet. A jelen valóságában nem tud szembenézni, úgy érzi, nem tud abban egzisztálni, ezért mintegy búcsúzóul a jövőre vonatkozó, végrendelkezésszerű instrukciókat osztogat az önmagát „haldokló”-ként meghatározó én.

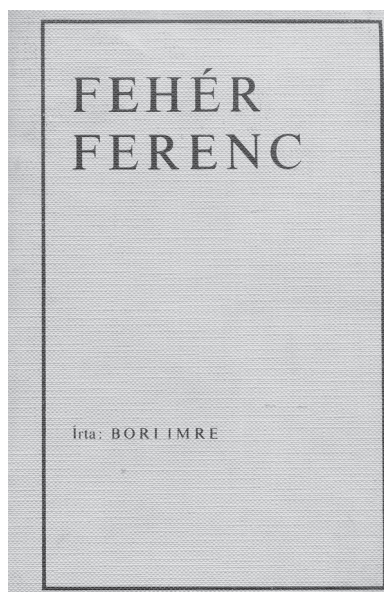
Az *Éjjel a Vágóhíd-soron* című, 1954-es keletkezésű vers konkrétabb lokalizációs eljárásokat alkalmaz mint az előbb említettek, földrajzi nevekkel is determinálja a haza vezető utat (Vágóhíd-sor, kálvária-domb), amely a szubjektum önértelmező tevékenységének tér- és időbeli dimenzióit jelenti.

A kívülállás pozíciója, a meg nem értettség textualizálódik az első strófában, s ezt a gondolatiságot viszi végig az egész vers, mely a hasonlatok, a jelzőhalmozás ellenére is magával ragadó lüktetéssel, ritmussal bír az ismétlések, a töredezettség, a soráthajlások révén. Ebben a vallo-más jellegű monológban is a halott szülőket említi, kívüliségében, magányában csak ők, az ő jelenben is élő emlékük jelenthet fogódzót az én számára. A lírai ének az anyához intézett mondataiba már beépülnek a jelen tapasztalatai, a korábitól (el)különböző perspektívából szólal meg a szubjektum:

*„Én nem tudtam, anyám,
hogy ilyen csöppök a házak mifélenk,
hogy olyan odvas a régi szalma
deszkaólunk tetején...”*

A feledésre való ráeszméléssel dekonstruálódik a szubjektum nosztalgától sem mentes egykori otthonképe, s a vers nem tudja tovább működtetni a „hazug” emlékezés mechanizmusát.

Az *Éjjel a Vágóhíd-soron* lehetne a fordulat verse a Fehér-opusban, lehetőséget teremt a váltásra, az otthontalanság perspektívájából megszólaltatott otthon-versek sorozatának lezárására, a „hazug emlékezés” végleges felszámolására. De az 1955–1956-os év versei nem ezt az alakulástörténeti ívet igazolják, szakítás helyett az imaginárius szülőföldképpel való teljes azonosulás következik be.

Kinyitni másnak a lelkét a szépre, a jóra

Beszélgetés a hetvenéves Pap Józseffel

Amikor felkértük erre a beszélgetésre, igencsak vonakodott, mert nem szereti a kamera előtti szereplést, különösen, ha ráadásul a költészetéről faggatják. Mindenekelőtt gratulálunk a születésnapja alkalmából – és természetesen ilyenkor a visszapillantásnak a kötelező időszaka következik. Hogyan kezdődött a költészet Pap Józsefnél? Bori Imre az irodalomtörténetében többszöri kibontakozásról ír...

– Úgy kezdődött, azt hiszem, mint minden más fiatalembernél, illetve tanuló ifjúnál: amikor először olvas verseket, akkor úgy gondolja, hogy neki is van valami mondanivalója, és valamikor a negyvenes évek elején írtam az első verseimet. A *Jegy* című kötetemben 43-as dátumot visel a beindító vers... Persze, Borinak is igaza van, amikor úgy gondolja, hogy többször is elindultam a költészet útján, mert voltak nagy megszakítások. Nem magyaráznám, hogy miért, de azt hiszem, hogy nem újratekintések voltak, amikor újra közölni kezdtem vagy újra megszólaltam, hanem annak az először megütött hangnak a folytatása volt végig a költészetem – azt hiszem, most már elegendő anyag van hozzá, hogy ezt ki is lehessen mutatni. E tekintetben talán szerencsésnek is mondhatom magamat, hogy tartottam magam ahhoz a hanghoz, amit legelőször megütöttem. Persze, voltak ilyen elragadtatások, ilyen adys nekibuzdulások azokban a felszabadulás utáni években, amikor úgy gondoltuk, hogy mi fogjuk a világot megforgatni, új életet építeni, de aztán szerencsére hamarosan jött a kijózanodás: rengeteg új élmény, versben is új hatások, benyomások, ismerkedés a modern világirodalmi folyamatokkal, és az alaphangja megmaradt, de a formája a versnek változott, a kifejezőmód változott... Habár nem az a fontos, hogy mit mond az ember, hanem hogyan mondja, mert újat már nem nagyon tud mondani a költő, ha számításba vesszük, hogy pár

ezer éve írnak már verseket, de ha egyéni hangon szólal meg, arra még fölfigyel a verskedvelő, a versolvasó – mert mind kevesebb egyéni hangon megszólaló van.

Kezdetben egyformán írt verset is meg prózát is. A Téglák, barázdák című antológiában novellája is szerepel a negyvenes évek vége felé. Miért maradt abba a próza?

– Magam sem tudom... Mindent csináltam én akkor, prózát is, verset is írtam, műkedvelő színjászó is voltam, verseket is szavaltam a gimnáziumban – egy olyan élet volt az, teli energiával, úgyhogy azt gondoltam, én mindent tudok... A novellában jó mestereket utánoztam, ellestem a formájukat, a mondanivalóm meg az otthoni történések, a családban történt események voltak, tehát nem volt nehéz megbirkózni vele. Később úgy fordult a sorsom, hogy orvostanhallgató lettem, és akkor már nem sok időm maradt leülni, széket melegíteni. Csupa rohangálás volt az élet, különben is ínséges idők voltak azok az évek Belgrádban, és a sok gyakorlat, órákra járás meg a rengeteg jegyzetelés miatt (tankönyv sem volt) sokkal könnyebb volt lejegyezni egy-egy gondolatot, ami vagy vers lett, esetleg egy versmag, vagy később lett belőle vers, vagy egyáltalán sose lett belőle vers – de a prózától elfordultam... Meg azt hiszem, akkor már rájöttem, hogy nem elég csak megírni egy élményt a közvetlen környezetemből, hanem sokkal komolyabb feladata van a prózáírásnak is. És így abba is maradt – fájdalمامra –, mert azért még mindig úgy képzem, hogy tudtam volna én azt is írni. Közben arra is rájöttem, hogy talán mégiscsak drámát kellett volna írnom, az közelebb áll a költészethez, sűrítettebb... Valamikor azzal is próbálkoztam, Móricz-kisregényt dramatizáltam, de aztán kisült róla, hogy nem éppen előadható.

Egyetlen szót mondok: Becse... Mi minden sűrűsödik bele?

– Mind több dolog sűrűsödik benne... Először is a gyermekkor, a szülői ház, a szülők, testvérek, rokonság, a közeli és távoli utcák, az egész Becse, a Tisza-part, a Kisrét, a Medenacs, az udvarok, a nagy ég, pacsirtaszó, búzatáblák... Mit mondjak még? Minden benne van! A Csatorna, a titokzatos nevek, a Nagyárok, amelyek hát nem is látszik, a Szivadula, amiről nem tudjuk, hogy mit jelent, de pontosan tudjuk, hogy hol van... Valami csodálatosan hangzó szó, a nyelvészeink csak azt mondták rá, hogy egy határrész, közben engem szörnyen érdekelt, mert egészen kicsi koromban oda jártam lopva horgászni. Én azt gondoltam, hogy ez valami szerb szó, valami sűrke dűlő, ami megszerbesítve sziva dula lett. Aztán mást hallottam, hogy ott valamikor, amikor megépült a csatorna, akkor volt ott egy szívó-toló pumpa, ugye, szívó-toló, szívó-toló, amiből aztán a végén sziva

dula lett... Úgy hiszem, hogy ezeket csak én érzem, én tudom és engem izgatnak – ha elmondanám, nem tudom, érdekes volna-e mások számára... Úgyhogy egyelőre van fontosabb elmondanivalóm. Fontosabb mondani-való, mondjuk, a virágok megléte... A virágok sérthetetlensége érdekesebb metafora vagy szimbólum, mint az ilyen csip-csup dolgok.

Akkor hát térjünk át egy másik szóra: a kert...

– A kert, igen... Nem tudom, mikor kezdődött a kert, azt hiszem, akkor, amikor ide hurcolkodtunk ebbe a belvárosi házba, ahol föl sem tétélezni, hogy ilyen kertet lehet kialakítani. Mert itt valóban semmi sem volt, csak három-négy fa, egy üres domb. És akkor elkezdtünk ezt ültetni, azt ültetni, amazt átültetni, emezt visszaültetni, mert hát nagyon árnyékos ez a mi udvarunk, tíz fokkal mindig alacsonyabb a hőmérséklet, mint az utcán. Meg kellett találnunk azokat a növényeket, amelyek árnyéktűrők, vagy amelyek napot igényel, azt kitenni arra a kis naptócsára, ahova még odasüt a nap – és így alakult ki ez a kert... Most már úgy nézek rá, mint egy életműre, amit nem lehet megismételni már, a hetven évem miatt sem, mert hát a fák növeséhez is kell egy emberéletnyi időszak. Nagyon nagy igazolást találtam egy angol költőnél, aki azt mondta, hogy a költőiskolának az öt kritériumában az ötödik kritériumnak azt tartja, hogy minden költőnek gondoznia kellene egy háziállatot és megművelnie egy darab veteményeskertet.

A gyógyítás és a versírás mennyire függ össze? Meg a szociális érzés? Ezt különben leginkább a zsilip-versben, a Záradékbán láttam megnyilvánulni...

– Hát most nagyon sok mindent kérdeztél! Azt hiszem, hogy amíg orvosná válik az ember... Vagy talán azért is megy orvosnak az ember, mert egy ilyen predesztinált alkata van, ami eleve meghatározza, hogy alázatos legyen, hogy toleráns legyen, hogy megértő legyen – hát ennyiben hasonlít valamicskét a költőéhez az orvosi hivatás... De külön nem azért ír verset a költő, sem az orvos-költő vagy orvosból lett költő, hogy most azzal gyógyítson vagy ráolvasson, vagy „megváltsa vele az emberiséget”. Ezt nagyon sok költő elveti, és azt hiszem, hogy keserű tapasztalatok árán jöttek rá a költők vagy a költő-társadalom, hogy ilyen funkciója nem lehet a költészetnek, és lehet, hogy fájó szívvel le is mond erről. Van ebben még valami: ha nagyon meg vagyunk győződve arról, hogy az, amit mi mondunk, az a legjobb, és amikor ezt versben mindenképpen rá akarjuk erőszakolni a befogadóra, hát abból nagy baj is származhat. Weöres Sándor is csak úgy nyilatkozott erről, hogy ő csak „éhet akar ébresztetni a jóra, éhet a szépre”, tehát nem akarja ő megmondani, hogy ez a szép és az a jó, és ezt csináld, akkor majd jó lesz, mert ha egy kicsit meg vagyunk győződve arról, hogy

az a jó, amit mi kínálunk föl, a végén még diktátorok is lehetünk, mert csak azt ismerjük el jónak, és erőszakot is alkalmazunk az olvasóinkkal szemben, hogy vagy ez, vagy semmi. Tehát mi csak kinyitjuk a lelkét, valahogy a mi versünknek elég az a funkció, hogy kinyissa másnak a lelkét valami szépnak, jónak, érdekesnek, örömtelinek és a többinek a befogadására. Ha ezt eléri a vers, akkor az már nagy siker.

A szociális küldetése a versnek? Azt hiszem, hogy amikor a virágokról beszélünk, akkor nem azért beszélünk, mert valóban szépek, hiszen azt meg tudja festeni a festő vagy le tudja fényképezni a kamera, hogy ilyen vagy olyan... Azokba a virágokba a költő beleviszi az emberi tulajdonságokat. Amikor én azt mondom, hogy az ember „mielőtt munkába indul, körüljárja a kertet, és virágokkal a tekintetében köszön el tőlem” – hát ez egy olyan viszony, amit én magam is mint orvos megéltem a reggeli vizitálásom idején, ugye, körüljárni a betegeimet, nézni őket... Vagy amikor azt mondom, hogy „a mindennapi gondom a szemed karikája” – mindig a szem megtekintésével keressük a betegség jelenlétét vagy a beteg jobbulását. Mindezek valahogy összevethetők az orvos és a költő együttélésében, énbennem mint költőben. A szociális vonás meg, azt hiszem, nem csak ebben a zsilip-versemben van jelen azért, mert ott munkásokról, vasmunkásokról meg kubikosokról van szó meg egy nagy építésről... Sok más versemben föllelhető ez a szociális vonás. Benne van a *Sárga part*ban is – az is kis szociográfia –, ahol a fecskék az idők kezdete óta fészket raktak, és ott folytatják, és hát abban is, hogy eltörölték a tanyákat, a dülőket a tanyarombolók – hát ne soroljam most a verseimet. Ott vannak a vasmunkások ebben az új kötetemben is, a majálisozó vasmunkások, akik párokra szakadnak ahelyett, hogy együvé tartoznának és harci vagy forradalmi dalokat énekelnének, párokra szakadoztak, és csak akkor jönnek össze, amikor a lacikonyha csalogató illata odahívja őket az asztalhoz... Embere válogatja, hogyan fejezi ki azt a bizonyos közösséghez tartozását, vagy hogyan írja meg magának a közösségnek a viselkedését – azt hiszem, hogy nem hiányzik belőlem ez a szociális elem. Az, amikor a házról beszélek, ahonnan szétszéledtünk, de nem tudjuk feledni, vagy arról, hogy aki abba beköltözött, nem fog kimenni belőle, és ha egyszer a régi lakója mégis hazaköltözik, akkor vállalja, hogy együtt pusztul a házzal, ha kell – azt hiszem, hogy ez mind szociális üzenetű vers, ha egy bizonyos lágyabb, tartózkodóbb hangnemben fejezem is ki magamat.

Ritkán megszólaló és viszonylag szűkszavú költőnek ismerik. Ez a szűkszavúság vezetett-e a haikuhoz? Ahogy Bori Imre írja – nem tudom szó szerint idézni, de valami olyasmit –, hogy már-már a némasággal kacérkodik...

– Már a *Rés*ben is vannak ilyen rövid kis versikék, mondjuk, az *Újra otthon...* Annyiból áll az egész, hogy „ez is látogatás, a fagyszitta kanavász illata halott anyáánk” – hát abszolút megfelel egy haikunak, egy európai módon megfogalmazott haikunak, de ugyanaz a feszültség van benne, az a fölgülemlett élmény, az a fagyszag, a fehéreneműnek az a fagyszaga, az édesanya halála... Már nem is tudja az ember, hogy a fehérenemű fagyszagát, vagy az édesanya illatát érzi-e abban a versben. No, már ott is megvoltak, ezekre csak rá kellett tapintani, és lehet, hogy csak egy ismeretség kellett hozzá. Volt egy nagyon jó barátom, sajnos meghalt, ő hívta fel a figyelmem a haiku formára, és látott el haiku-irodalommal. Előbb csak játszogattam vele, aztán rájöttem, hogy lehet ezzel szép dolgokat is kifejezni, erőteljesen... Aztán úgy éreztem, hogy az az én sűrítő hajlamom, ami mindig megvolt bennem, a haikuban még jobban kifejezésre jut, mert az, hogy valóban csak tizenöt szótagba és három sorba kell sűríteni egy mondanivalót, ez nagyon megfelel... Különben lehet írni a természetben való séta közben, vagy mondjuk, a templomba is ha elmegy az ember, ott is kombinálhat egy haikut magában, és később vagy lejegyzi, vagy nem.

A haiku képszerűségéről jut eszembe, hogy számos verse szól vajdasági képzőművészekről, festőkről... Festészet és költészet – milyen viszonyban állnak?

– Azt hiszem, hogy majd a kritikának kell egyszer kimutatnia, miért volt ez az én nagy vonzódásom vagy nagy tisztelem a festőbarátok iránt, de én máris sejtem, hogy kellett valaminek lennie, amiért én nagyon hálás vagyok nekik. Azt hiszem, sok dologra ők hívták fel a figyelmemet, vagy ők fedezték föl előbb, amit az én szemem még nem látott meg és nem érzékelt, és a vásznaikon ők örökítették meg azt, ami azután én vagy egy az egyben, vagy áttételesen beloptam a költészetembe. Vagy úgy, hogy írtam róluk, vagy úgy, hogy tisztelegtem előttük... Valóban, ahogy most visszagondolok, ez nem csak barátság volt. A legtöbbet Sáfrány foglalkoztatott meg B. Szabó György, Ács Jóska, Pechán, Winkler, Skrabány, Hangya... Itt van például ez a Dudás-kép – egész biztos, hogy az egyik haikumnak ez a kép volt a véglegesítője, habár ott egy élményről beszélek, amit még a Telepen éltem át, amikor az orvosi pályát kezdtem. Arról van szó, hogy egy lavór víz és egy vasalt törülköző meg egy szó, hogy „Tessék!”

Az 1963-as Rés és az 1974-ben megjelent Rendhagyó halászás Híd-díjat hozott. 1995-ben a Vajdasági Írók Egyesülete Életműdíjjal tüntette ki. Mit jelentenek a díjak?

– Nem tudom... Ilyenkor azt mondjuk, hogy „további munkára ösztönöz” – vagy nem ösztönöz... Nálam nem volt ilyen jelentősége a díjnak. Jölesett, de semmi lekötelezőt nem éreztem, és a *Rendhagyó halászás* után

is volt megint egy ilyen hallgatási periódusom, amikor nagyon-nagyon a tudománnyal kezdtem kacérkodni, és lefoglalt az orvosi pályám – tehát egyáltalán nem ösztökélt lendületesebb munkára. A költészet továbbra is úgy cammogott, íródott lassan, mint azelőtt is. Az Életműdíj egyenesen bántott, mert úgy éreztem, hogy egy kicsit korán jött, tudniillik én már harmadik éve vártam ennek az új kötetemnek a megjelenésére, amelytől nagyon sokat vártam, mert valahogy kiegészíti az életművemet – ha már így nevezzük –, és úgy éreztem, hogy a zsűrinek talán ezt is meg kellett volna várnia, és akkor jobban megérdemelt volna a díjat. Különben a díjak gyakran manipuláció következményei is, vagy éppen véletlennek a következményei, hogy abban az évben nem volt jobb mű, habár vannak jobb alkotók, jobb költők, de abban az évben nem jelentettek meg... És Isten tudja, hogy ez az Életműdíj is milyen politikai vagy más cselszövéseknek az eredménye... Engem valóban nagyon meglepett, egyáltalán nem gondoltam, hogy ebben a mi helyzetünkben valakinek is eszébe jut, nekem mint magyar költőnek Életmű- vagy bármilyen más díjat kiosztani...

Az Újvidéki Televízió 1996 márciusában sugározta Faggató című portréműsorát, amelyben az akkor hetvenéves Pap Józseffel beszélgetett Kartag Nándor szerkesztő-riporter.

Fordulat és/vagy költészet?

„...a költészet maga,
nem volna szép...”

(József Attila: Ars poetica)

Látszólag egyszerű kihívásnak tűnhet a költészet mibenlétének megfogalmazása, mégis, ha – nem bedőlve az elsőként felvett nézőpontból észlelhető perspektívának – számos pozícióváltást követően tesszük fel a meghatározását ösztönző kérdést, akkor a végletekig menően árnyalttá és alapvetően bizonytalanná válik a válasz; épp annyi titkokkal felékesítetté, mint maga a költészet. A költő definiálására tett kísérletünk is hasonló mezsgyéken tévelyeghet, még ha el is fogadjuk Michel Foucault megállapítását: „ő az, aki a megnevezett és hétköznapilag elfogadott különbségek alatt megtalálja a dolgok mélyre temetkező rokonságát és szétszórt hasonlóságait” (Foucault 2001: 68). Vagyis a világnak azon összefüggéseit, amelyek megnevezetlenségként bennünk rejtőznek, de nincs szavunk rájuk. A költészet ebben az értelemben a valóság láthatatlan tartományára mutat, az ott tárolt kimondhatatlant beszéli ki és el. Megmutat és felmutat valamit a még és a már nem felfogható határán. Kísérlet, jel, jelentés, amely közvetít, feltár, sugall, mágikus ráolvasást végez, képekkel dolgozik... Cselekszik és cselekedtet. Teremt. Újat és újra. Nyelvből és nyelv által – a kinyilatkoztatás bűvöletében.

A költészet „lélekzésének” tere a vers. Az, ami megszólaló és megszólító. Aminek hangja van. A néma versnek „az anyja se érti a szavát”. A verset szavalni és hallgatni kell. Kinyílni felé és befogadni. Amiképpen Clifford Geertz fogalmaz: „a versnek nem jelentenie kell valamit, hanem léteznie” (Geertz 2001: 271). Sohasem a jellemzőire vonatkozó rákérdezésekben, hanem a nyilvánosság tételében. Ott, ahol beszéddé válik: az előadásai során. Ahol diskurzussá alakul. Ahol az emberben húrokat zenget.

Az el nem szavalt vers halott. Vagy azért halott, mert eleve halva született, vagy halottá tettük azáltal, hogy nem olvastuk, nem olvassuk fel. Márpedig, ha a vers halott, a költészet is halott.

Az 1990-es évek alapvető felismerésének tekinti többek közt Bokányi Péter – *A mandióka lényege* című, Prágai Tamás költészetéről szóló elemzésében –, „hogy nincsenek viszonyítási pontok, nincs mihez mérni a dolgokat – a mellérendelések kora köszöntött be” (Bokányi). Ez a fordulat alapvetően ellehetetleníti az irodalom korábban kanonizált beszédmódjait. Új kontextusokat, nyelvi és fogalmi megoldásokat kell teremteni, illetve ezek lehetséges társadalmi szerepét honosítani akkor, amikor a szüntelen változásban talál önmagára a világ. A múlt és a környezet statikussága, morális tartalma óhatatlanul lényegtelenné válik a líra számára. A művész ugyan továbbra is igyekszik a „közönségének képességeivel” (Geertz 2001: 301) dolgozni, ám ezek a képességek már nem állandók, miképpen a megszólalás körülményei sem azok. Ebből következően a megszólalások jelentései sem állandók. A lét időtálló interpretációja ellehetetlenül. A lét megragadhatatlanná válik, azaz az értelmezése instabilitást mutat. A „nép tulajdonképpen metafizikai cselekvése” (Vickó 2009: 118) és a nép befogadóképessége között mélyülő szakadék keletkezik. A költészet válságba kerül, a vers néma marad.

Nehéz nem belátni, a digitális korszak beköszöntével mind az igények, mind a beszédmódok alapvetően átalakultak. A költészethez való hagyományos viszonyulási formák kihalóban vannak. Ennek felismeréséhez elegendő irodalmi rendezvényeket látogatni, ahol főképp a nyugállományú, valamint az annak közelében lévő korosztály képviselteti magát – legyen ott szó akár a húszas évei elején járó alkotókról is. S ez nem pusztán az illyési értelemben vett politikai szerepvállalás rendszerváltás utáni eltűnésének a következménye, a politikailag semleges nyelv. Ez egy alapvető fordulatra, az információáramlásban végbement „forradalomra” vezethető vissza, ami nem csak gazdasági átalakulást, szemléletbeli változást is eredményezett, illetve sürget.

Az „újonnan születettek” – internet által lehetővé tett – hiperaktív ismeretszerzésével a költészet egyelőre képtelen rivalizálni. Habár mindkettnél meghatározó a tömör, lényegre törő megfogalmazás, a képi ábrázolásmód, mégis a befogadásuk alapvetően más alapállást kíván. És ez nem pusztán a dekódolás, a dekódolhatóság másságában ragadható meg. A vers a lineáris gondolkodás talajára épül, még ha egymástól távol eső dolgokat, fogalmakat von és kapcsol is össze. Az állandó változásban lévő, fölpörgött „posztmodern” – modernitás utáni – világban „a lineáris gondolkodás helyett a heurisztikus, véletlenszerű gondolkodás nyer teret. [...] a jövő tartalma [...] digitális és technológiai jellegű lesz” (Totyik). Vagyis minimum a felfedezés élményének a terét újra meg kellene teremteni a költészetben, illetve alkalmazni az új típusú beszédmódok eszközkészletét ahhoz, hogy

ne csak a „kihalófélben lévő” korosztályok életében bírjon jelentőséggel. Ehhez először is a költészetnek vissza kéne térnie a társadalomba, azaz ott jelentőséggel és jelentéssel bírnia. Azaz megszólalnia. Azaz úgy szólalnia meg, hogy megszólítottjai is legyenek. Azaz ki kell alakítani a kornak megfelelő versbeszédet. A létezni képeset. Azt, amelyik a „közönségének képességeivel” dolgozik, s ezen alapul. „Lélekzésre” bír.

Ugyan a vers nem azonos a költészettel, de eleven vers hiányában csupán hallgathatunk a költészet felől. A költészet a beszélő versben lakozik. A zengőben és a zengetőben.

Azt gondolom, ha képtelenek is vagyunk pontosan meghatározni, elég árnyaltan megmutatni azt, mi is a költészet, a vers megszólalása által több-kevesbé felismerjük a jelenlétét. Vagy annak a jelenlétnek a nyomatit, amely egy hagyományos olvasás- és értelmezésmódon alapul. Azon, amelyre úgy-ahogy szocializálódtunk egykoron. Ám azt is be kell látnunk, radikális változás megy végbe a világban. Nem a múlt, hanem a jelen és a jövő rejt magában izgalmasakat. Például annak a kérdésnek a felvetése: Merre tart, milyen formákban realizálódik, képes fennmaradni a költészet? De erre az 1996 után született, N-generációként kategorizált korosztály fogja megadni a választ azáltal, hogy a költészetet újra informatívá, beszélővé és beszédessé teszi. Amennyiben igénye lesz rá. Ha „kultúrája morális lényegének [...] kezelőjévé” (Geertz 2001: 290), költővé kíván válni.

Irodalom

- Bokányi Péter: *A mandioka lényege*. In: <http://www.hhrf.org/irodalmivademecum/nyitott/bokanyi.htm>
- Foucault, Michel (2001): *A szavak és a dolgok*. Osiris, Budapest
- Geertz, Clifford (2001): *A művészet mint kulturális rendszer*. In: Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*. Osiris, Budapest, 271–303.
- Totyik Tamás: Új nemzedék, új szemlélet, új gazdaság? In: <http://magyardiplo.hu/kezdlap/609-uj-nemzedek-uj-szemlelet-uj-gazdasag>
- Vickó Árpád (2009): „...a szomszéd nemzet ugyanúgy megteremti a maga hazug ideológiáját, mint mi...” – Kertész Imrével beszélget Vickó Árpád. In: *Híd*, 2009/8., Újvidék, 106–120.

Belső vízözön fűhárfaival

Ladik Katalin új kötetéről

Ladik Katalinnak, aki már hosszabb ideje Magyarországon él, de nemrégiben nagyméretű retrospektív kiállítása volt Újvidéken, megkülönböztetve is tartja a kapcsolatot Újvidékkel, neve néha feltűnik itteni irodalmi vagy színházi rendezvények programjában, új verseskötete jelent meg *Belső vízözön* (P'art Könyvek, Tipp Cult Kft., Budapest, 2011) címen. Rövid verseket tartalmaz a könyv, gyorsan lapozható, de közben egy-egy szónál, egy-egy szókapcsolatnál megéri elidőzni, már csak azért is, mert Ladik Katalin a *Belső vízözön* verseiben a korábbi hosszú versekhez képest most a rövid formát részesítette előnyben, valamennyire a távol-keleti filozófiára és annak rejtélyes poézisére figyelve. *Zen versek* a kötet első ciklusának címe; most egészen lecsupaszította a verset, mindent elhagyott, ami korábbi verseit jellemezte, a meglepetést okozó leírásokat, a részleteiben is felmutatott képeket, a mondatszerkesztés erős zeneiségét, mindazt tehát, ami az újvidéki kiállítás előterében volt, a test sokféle keresztrefeszítettségét, a performance-ok és installációk történéseit, végső soron a sok irányba vezető képesség tobzódását, és mindezek helyett, vagy éppen mindezek tanulságaként, most az egyetlen szóba, szókapcsolatba, itt-ott még hangutánzó betűjelbe sűrítette be művészeti tapasztalatait, mindazt, amit költőként, a hangművészet művelőjeként, a testbeszéd alkotójaként, nem utolsósorban persze színészként a színpadon, művészeti történések részvevőjeként, a testét a beszéd helyett felhasználó művészként megtapasztalt, ami részint azt is jelenti, hogy végső soron eljutott az egyetlen gesztus, az egyetlen kifejezés, a maga teljességében egyetlen kép kifejezéséig, amely már nem ismeri a részleteket, hiszen mindent részletként lát, teljességet közlő részletként.

Itt van mindjárt a kötet természetéről talán legtöbbet mondó rövid, mindössze másfél soros *Bordák* című vers példája: „Szelektől kiszélesedő

fájdalom. / Fűhárfa.” Ennyi, és ha elidőzünk e négy szónál és két mondatnál, akkor ezekben megláthatjuk Ladik Katalin költészete új irányának legfontosabb tényezőit. A vers címével kell kezdeni. A *Bordák* azt jelzi, hogy Ladik Katalin költői gondolkodásában továbbra is kitüntetett helye van a testnek, a test részeinek. Sok mindent felidézhet a vers címe, felidézheti például azt a végsőig kiéhezett kreatúrát, akit Farkas Péter azonos című regényében ismertünk meg. A kreatúra ott teljesen kifosztva halad a végzete felé, és mozgását nem is olyan távolról a keselyű figyeli. A bordákra soványodott testet a szelek járók át, a távoli tájakról érkező, hideg híreket hozó szelek, amelyek fájdalmat fakasztanak, mégpedig „kiszélesedő”, az egész létet átható fájdalmat. A bordák között érezhető ez az állandóan kiszélesedő fájdalom, a létezésben való kiméretlen vergődés élménye, a porba dobott test utolsó mozdulata, amit aztán a vers meglepetést okozó összetett szava, a „fűhárfa” zár le egyszerre nyitva a pokoli fájdalmat részint a természet, részint a zene irányába. A füvek szólalnak meg a hárfa hangján, és közvetítik a kiszélesedő fájdalom torz és mégis kemény hangjait. Ladik Katalin hangköltészetének tapasztalata csapódik le ebben az egyetlen összetett szóban, hiszen fájdalomtól sajgó torz hangjai Ladik Katalinnak a természet mozgását közvetítették a zene felé és fordítva, a zeneiséget a természet felé. Ha jól odafigyelünk a szél átjárta füvek hangjára, akkor valóban a zenét halljuk, hárfazenét, amely betölti az egész mindenséget, hiszen fájdalommal van telítve. Egyetlen rövid, mondom, másfél soros vers milyen messzire viheti el az elidőző olvasói figyelmet, másfelől pedig milyen meggyőzően bizonyítja, hogy Ladik Katalin újabb, a zen jegyében született versei valóban összefoglalják alkotójuk teljes művészi tapasztalatát. De itt van mindjárt a következő vers, az *Árnyék* címűnek a példája: „Elment balra, megállt és visszajött. / Láttad a halálodat?” A zen jegyében született igazi talány, benne a kérdés, amire csak az elmélyülés, a meditáció adhat, szavakban meg sem fogalmazható választ. Itt is a vers címe lehet a kezdő nézőpont, amelyről belátható a vers jelentése. Az árnyék ment el balra, az árnyék mindig mozgásban van, a léptek, a széláramlatok mozgatják; az árnyék elindul valamerre, megáll, majd visszafordul és beárnyékolja a létezését, amiből egyenesen következik a kérdés: „Láttad a halálodat?” Nincs válasz a kérdésre, legalábbis szó szerinti válasz nincs, a válasz azonban ott rejlik a mindig mozgásban levő árnyék képében. Nemcsak az élőlények árnyéka van állandó mozgásban, mozgásban vannak a holt tárgyak árnyai is, mert árnyéket csak a fény képezhet, a valahonnan előbukkanó fény, a természet vagy a művi világ fényforrásai. Ezekben csillanhat fel valamiféle reménysugár, ami azonban megsemmisül abban a pillanatban, amikor az árnyék megáll és visszafordul, hogy már a saját halál képét mutathassa fel.

Az árnyék ragyog fel a halálra emlékezés, a saját halál felismerése pillanatában. És ez szoros összefüggésben van a „fűhárfa” zenéjével, amit olyan jól lehetett kihallani Ladik Katalin hangköltészeti fellépéseiből. Itt van még egy vers ebből a sorozatból, *A lélek sötét éjszakája* című: „Büntelenül senki sem ébredhet fel / egy másik álomban.” Egyetlen mondat a két verssor, nem igazán ritmizálható és nincs benne semmi a szóképek titkaiból, egyszerű és közvetlen közlés, mint akármely másik mondat, és mégis erősen versszerű, mert azzá teszi egyfelől a belső feszültség, amit a kötet címe „belső vízőzönnek” mond, másfelől pedig az a közvetlen élettapasztalat, hogy az ember az álmaiban menthetetlenül magányos, hiszen csak a saját álmában, másokéban nem ébredhet fel. A versbeszéd feszültségének forrása ez a kettős jelentéssor, és ezáltal emelkedik ki a versmondat a közbeszéd mondatformái közül. Aztán még egy vers, *A kör bezárul* című: „Egyedül jött, egyedül távozik. / Mutatja az utat, / mely nem érkezés, nem távozás.” Az út szóba hozásával egészében a zen jegyében született vers. A létezés állandóan az úton levés állapotával határozható meg, az útban azonban minden bezárul, mint a körben, az érkezés és a távozás nem ellentéte egymásnak, mert minden érkezés egyben távozás, és minden távozás érkezés is. Nincs ebben semmi rejtélyes, ugyanakkor azonban a létezés igazi, soha fel nem oldható rejtélyét fogalmazza meg. Van az út a létezés előtt, ami „nem érkezés” és „nem távozás”. Látható egyszerűségében csak a létezés rejtélyének felvillantása. Így ragyognak fel Ladik Katalin zen-verseiben a létezés pillanatai, amelyek változatlanságukban állandóan változók.

A *Belső vízőzön* kötet második, *A kör behorpad* című ciklusának versei inkább emlékeztetnek Ladik Katalin korábbi verseire. Bennük a képzelet szárnyalása figyelhető meg, leginkább persze az ellentétes mozgásokat, az ellentétes jelentéseket, az ellentétes látványokat egybefogó és együtt felmutató szürrealista kép, amely oly jól volt látható és oly sok értelmezést váltott ki a korábbi kötetek olvasása nyomán. Ezekben állandósodva vannak jelen a tárgyak, a szekrény, a vödör, a lavór, a mindennapi élet kellékei, de bennük a hold rejtőzik, bennük a titkok maradnak meg, a létezés rejtélyei, ezzel együtt Ladik Katalin egész művészi útjának meghatározó témája és motívuma, a testi beteljesülés, a gyönyör, az erotika képei. Nem hiányoznak ezek a kötet első ciklusának verseiből sem, ám ott, lehamozottan a magra, szó szerint szólalnak meg, emitt viszont közvetettebben, áttételek nyomán, mintha a gyönyör képei egészében ellepnék a verstereket. Eközben előjönnek a tenger képei is, melyek közül különösen erős a *Hvari temető* című vers: „Az égen gyöngy izzad, / a tenger párnájába süllyed. / A ciprusokat denevérek suhintják. / Kuvik issza fel a tollak gyászt, / és mintha éneklő seb volna, / felnyílik homlokán harmadik szeme.”

Egészében a látvány verse a *Hvvari temető*. Az égen izzadó és a tengerbe süllyedő gyöngy a tengerparti fényes nap képe, a tikkasztó forróságé, amin mégis átüt az éjszaka képe, hiszen a ciprusok lombjait denevérek „suhintják”; nem rejtőznek el a fák lombjai között, csak érintik a lombokat, és a forró nyárnak talán nem lehet pontosabb képét adni a szinte láthatatlanul mozgó cipruslombok rezdülésénél, amire a „tollak gyásza”, majd az „énekítő seb” a sírás, az elsíratás látványa, és ebből bontakozik ki a mítoszt idéző harmadik szem a homlokon. Ladik Katalin költészetének minden fontos eleme felismerhető ebben a versben. Az erős vonzódás a képiség, a látvány felé, a test látványa is ugyanazt mondja, mint a tenger párnájába hullott gyöngy, az érzékletes szókapcsolatok, a hirtelen váltás benső és külső között, az érzés kimunkálása a tárgyiasság jeleivel, mindaz tehát, ami Ladik Katalin kései költészetét a korábbi versek világával köti egybe. Ez az összetartozás régi és új között jól figyelhető meg a *Belső vízözön* első és második ciklusának versei között. Itt van mindjárt a *Bordák* című verset idéző *Fűbárfá* című vers: „Ugyanaz az örök mormolás árad / megszakíthatatlanul, / egyetlen végtelen szó, remegő buborék, / membrán univerzum.” Úgyszintén a *Láttad a haláloedat?* című vers, amely nem válasz a korábban idézett *Árnyék* című vers kérdésére, mert maga sem lépi túl a kérdés keretét, megmarad magánál a kérdésnél, mert a halál megidézésére nincs a kérdésnél hatékonyabb nyelvi eszköz. Ezt bizonyítja az *Árnyékot* idéző *Element balra, megállt és visszajött* című vers a második ciklusból. A zenversekre a behorpadt kör versei válaszolnak Ladik Katalin kötetében, s ugyanezek a versek Ladik Katalin korábbi kötetének verseire, valamint művészi tevékenységének egészére. Lásd az újvidéki retrospektív tárlat és az új kötet szoros összetartozását.

Szavakkal körbekötve

Terék Anna *Duna utca* című kötetéről

Terék Anna szabályos triptichonba kötözi életét. Az *összefüggő versek* alcímmel ellátott *Duna utca* nemcsak a háromosztatú, átgondolt, arányos szerkezet, a mindent körbekötő versláncolat által teremti meg egységét, „összefüggőségét”, hanem rendíthetetlenül egységes beszélői pozíciójával is. Elsősorban ez a szinte változatlan egyszólamúság teremti meg a kötet homogenitását, hangulatát, erre épülnek az idő- és térbeli mozgások, az élethelyzetek változásai, a ciklusok hangulati-tartalmi elkomorulása.

A *Duna utcában* alanyi költészet lakik, a szó legjobb értelmében, ez a líra ott született, ahol még együtt lehetett hallani „a másik négy ember szuszogását”. A kötet retrospektív beszélője az időn és önmagán átszűrve veszi számba múltjának helyszíneit, lakásait, utcáit, városait; az emlékezet sodró áradása (mint a Duna) elemien, ugyanakkor a beszéd jelenében már önvizsgálatokon, önmeghatározásokon „átesett”; kiérlelt önreflexivitásban tör fel, bukik felszínre, egymás után, lépésről lépésre, látszólag a kimondás minden félelmétől, nehézségétől mentesen – a lét alig dadog – az önvallo-más utóidejűségéből fakadó rezignált „mindentudással”. Ezt a reflexivitást érzékeltetik az értelmező alcímek, műfaji-tematikus besorolások, „kitalált” architextusok (genette-i értelemben), melyek új kontextusokat, irányokat nyitnak az egyes verseknek. Néhány esetben pedig kifejezetten hatással vannak a szöveg olvasására, értelmezésére, kötetbeli pozíciójára; utólag nehéz lenne eltekinteni a *gyalog a Thököly úton (tézisvers)* vagy a *Kunigunda útja (lélektani vers)* meghatározásaitól.

A *Duna utcában* egy olyan én-beszéd artikulálódik, amely a vallomás, önfeltárulkozás, önreflexivitas, őszinteség közelségét teremti meg, mindent átszűrve a beszélő hang élményein, nézőpontján, érzésein. Terék Anna verseiben a külvilág, a háború, az áttelepülés, az utazások, a városok, az élet minden rétege csakis az én közvetítettsége által közelíthető, mond-

ható el, a költemények alanya vállalja az önátszűrés – s ennek kimondásának – minden fájdalmát, gyötrelmét, s ezzel együtt a sebezhetővé válás eshetőségét. Éppen ez, az eltávolítás nélküli, szerepekbe, alanyváltásokban, stílusjátékokba nem oltott, őszinte hang, a szemtől szembe könyörtelen bátorsága teszi a kötetet hitelessé, fájdalmassá, már-már nagy modernjeink, Kosztolányi, József Attila kései költészetének számadó dikciójához emelkedve. A külvilág, tárgyi világ szorosan tapad ehhez az énhez. Minden, a külvilághoz tartozó porréteg, hideg padló, utcakő, villamosutazás stb. az identitás formálódásának parányi mozzanatai, az utólagosan elmondható érzések, élmények, állapotok nélkülözhetetlen „kellékei”, szinterei, a személyiség alakítói, formálói és tárgyasulásai, projekciói is egyszerűen.

Terék Anna kötetében az identitás terekben, terek függvényében létezik, terek által konstruálódik, térbeli elmozdulások során alakul, változik. A tér változása mindig mozgás, változás, történeteket, eseményeket, hangulatokat, élethelyzeteket hoz működésbe. Minden vers – már címében is – erőteljesen topikus, utcákhoz, lakásokhoz, városokhoz kötözve mondja el az én életének, egy-egy időbeli szeletét, kronotoposzáit. A belső terek az első ciklust, a gyermekkor emlékképeit uralják, az otthonosság, a „lakozás”, valamiféle kiinduló teljesség térformáiként. A második ciklus nyitóverse, a *külFÖLD* egyértelműen tematizálja az elszakadást, innentől egyre inkább városokban, utcákon bolyongunk, s az itt-ott felbukkanó lakásbelsőket egyáltalán nem otthonosak, „befagyott / a víz a radiátorokba / és minden csap / megnyitásakor / nyöszörgött a víz / a csövekben.” A gyermekorból (első ciklus) kilépve a terek egyre inkább a fizikai és lelki, egzisztenciális és kulturális otthontalanság hordozói.

Az utazások, elmozdulások, a különféle terek „kitöltése” minden esetben alkalom a kötetben bontakozó életút, a gyermek, a kamasz lány, a fiatal nő egy-egy élethelyzetének, állapotának feltárására, alkalom az identitás elmozdítására, ezeknek a mozgásoknak, változásoknak konstatálására, ám mindig hangsúlyosan az utólagos retrospekció, reflexió horizontjából. Ezért is lengi át a gyermekkori idill, az én origójának helyszínét, a Duna utcát is sötét komorság, elégikusság, a felütés lezárt létösszegző kijelentése már a kötet elején elvágja bármiféle jövőbeli boldogság lehetőségét: „és lehet, / én mégiscsak a Duna utcában / voltam egész életemben / a legboldogabb.” Ebben a kötetben a helyváltoztatások, utazások, költözések, „albérletheől lakásba, / lakásból bérelt szobába, / szobáról szobára / költözni évenként” a búcsúzás, elhagyás, visszatérés, érkezés mozgásformáit írják le, tánclépések, az élet koreográfiái, ahogy a visszatérő sorok is a csomagolást, indulást, úton levést mint folyamatos léttapasztatatot artikulálják. A cikluscímeket is adó, a kötet alapézésének permanenciá-

ját érzékeltető felsorolás: „költözés, doboz, pakolás, zsinór, / körbekötöni életünket”. Azonban a folyamatos mozgás, úton levés, a különféle városok, utcák megjelenítése nem elsősorban az emberi életterek, életszakaszok változásának természetéből fakadó rendjét, s ezzel párhuzamosan a folyton változó identitás alakulását érzékeltetik, hanem sokkal inkább az otthontalanság, idegenség, talaj- és kultúrávesztettség érzéseit, s az ennek kapcsán „megrendülő” identitás kérdéseit tematizálják. A végleges elszakadás kétszeres: a Duna utca gyermekkori idilljébe nincs visszaút, ami érthető, hiszen mindenkinek előbb-utóbb el kell szakadnia gyermekora színtereitől; ám a háború sújtotta geokulturális közegbe se lehet visszatérni, s nemcsak azért, mert nincs már meg *az az* ország, hanem mert egy másik kultúra, életmód, életter „felvétele” véglegesen elidegenít attól az egyiktől, elsőtől, eredetitől, s olyan idegenségérzetet borzol, melynek elsimítására egy élet is kevés. A minden ember eleve idegen, magányos, a minden ember „más” lassan évszázados alapvető egzisztenciális létérzetét Terék Anna kötetében felerősítik a *már nem* és *még nem*, a sehova se tartozás tapasztalatai. A *ki vagyok?* kérdésre adható (magyar vagyok/szerb vagyok/szerbiai magyar vagyok), illetve nem adható válaszlehetőségek, az emigrációban élők nevének megcsonkítása („nevedről lehull az ékezet”), az elemi – nyelv, nép, nemzet, ország – valamihez tartozás hiányai az identitás alapköveit mozdítják ki, olyannyira, hogy még a múlt, a gyermekkor emlékei is elmozdulnak helyükről: „már nem tudok belesimulni / a szabadkai tájba. / a lábnymaimat / a sár is visszadobja. [...] már nem az enyém a kiserdő, / a puha levélusogás.” A távolság- és idegenségtapasztalat során az önazonosság nem megszilárdul, ahogy történhetne szerencsés esetben, hanem éppen elbizonytalanodik, feltöredezik, felszámolódik, ahogy a felidézett, felvázolt terek is szétszórtak, töredezetek. Az idegenség, otthontalanság állapotáról legközvetlenebbül a második ciklus nyitóverse, a *külFÖLD* beszél, a tekintetek és érintések nélkül utazó (élő) emberek (magyarok) későbbi versekben is visszatérő motívuma vezeti fel a „nemzeti” és egzisztenciális elárvulás, a *már nemek* és *már nincsenek* tagadásának gondolatritmusát: „nekem már nincs szép / középzárt e betűm, / nekem kezd eltűnni az akcentusom, [...] rajtam már nem látszik, hogy / szakadt jugó vagyok, [...] rajtam már nem látszik, / hogy alig van a pesti élethez / pénzem, [...] nekem nincs saját hivatalon nyelvem, / és csak kevert kultúrám van. / már mindegy, milyen nyelven / kérem a kenyeret a boltban, / s hogy a szeretőm magyarul / mondja-e, / hogy kellenék neki.”

A harmadik ciklus oldja el magát leginkább a konkrét élettől, realitásoktól, európai városok helyett pesti utcákra szűkül a tér, félbetört délutánok, csupasz bokrok, száraz hideg tél, februári szél hangolja a környezetet

a versbeszélő(k) egyre komorabb gondolataihoz. A versek, ahogy ezt a ciklusnyitó *temetés (siratóvers)* „anti-imába” forduló szólama is érzékelteti, sokszor vízió-, álomszerű láttatása az élettől, életörömöktől való végső eloldódást, teljes kiüresedést, halálvágyat fogalmazzák meg. A kiüresedés („üresebb vagyok, mint a halál”), a kapaszkodók (tekintetek, bóják) nélküli kiúttalanság a minden mellett az utakat is elmosó, kiáradó folyó záróképpel válik végérvényessé. A tekintetek nélküli város végképp megnyomorít: „ebből a városból nem lehet / kitekinteni, menekülni / kéne, de látni sem lehet innét / a kiutakat” – szól a *külFÖLD* „áttelepülő” panasza, ami a *pesti esőben* özönvíz-zárlatában így tér vissza: „nincsenek / bójaként lebegő tekintetek / amikbe belekapaszkodhatna / az ember / ettől nem látni innen / a kiutakat”.

A körköröség, a minduntalan ismételt létérzés állandósága mellett az egymásba hurkolódó versek mégis az idő és az élet egyszeriségét és visszafordíthatatlanságát hordozzák. A Duna ennek a kérlelhetetlen egyirányúságnak toposza, végighullámszik megannyi sorson, életen, történelmen, ahogy azt már József Attilánál is megtanultuk. Sorsa, örök önmagasága a folyton változó, mindig más (héraikleitoszi) paradoxonát hordozza, ahogy önazonosságunk is, a „fecsegő felszín” és „hallgató mély” változó sodrása, az éveken át hordozott, a víz által felkapott, majd partra vetett elemek végtelen variációja. Terék Anna kötetében a Duna körbeköti a verseket, az életet, az utca és a folyó „hosszú vonal” térképzetével az életutat, úton levést metaforizálja. A – kötetcímmé felnövő – nyitóvers, a *Duna utca (családvers)* az „élet forrása”, bölcső, elindítja ezt az életet; az utca neve, jelölője visszaáramlik eredeti jelöltjéhez – ahogy az utcanevek a kötetben többször is –, az életút, a folyton változó önazonosság, a közép-kelet-európaiság, a kultúrák átívelésének jelentésrétegeit, a kötet versépítkezésének, versláncolatának szerkezeti képét egyaránt hordozva, hogy végül a hullámsír és a minden emléket, időt és teret, minden emberépítette követ, várost elmosó kortárs özönvíz jelentéseibe torkolljon. A zárlat értelme kettős, pusztulás és megtisztulás, ahogy minden özönvíz az, valami újnak-szépnek a kezdete az eddig fennálló eltörlésével, jelen esetben a személyiség, a magunkban hordozott „kistörténelem” teljes törlése, kioldása, „simára gyalulása” történik meg a monumentálisra növesztett záróképpben: „úsztak ki belőlem / az emlékeim / kiömlött belőlem a tenger / csontjaimból kimosta a / lerakódott fáradtságokat [...] nedves volt a lelkeim / tincseim végéről / csöpögtek a férfiak / simogatásának / nyomai / csorogtak ki belőlem / a megtanult telefonszámok / és lassú karcsapásokkal / úsztál el te is / mint minden város képe / ahol valaha laktam [...] elöntötte a víz / a körutakat / és a belőlem kiázó / összes szeretkezés / utáni sóhajt / kimosta azt is / ami még a tor-

komban ragadt...” A pesti esőben a „lista mámorával”, mint kortárs danse macabre, különösen a halállal való találkozás után, sorolja a mi mindent elmosó áradás tételeit. Nem minden előzmény nélkül való mindez, nem a semmiből, váratlanul önt el mindent a víz, a motívum kisebb léptékű formái végigvonulnak az egész kötetben. A sírás és az eső mindvégig jelen vannak a versekben, megjelenítésük, versmondatokba helyezésük, funkcióik szüntelenül *átmosódnak* egymásba („de csak nem tudtam elkezdni a / sírást, ahogy az eső nem tudta / elkezdni önmagát”): megtisztulás, megkönnyebbülés, bánat, fájdalom, a múlt elvesztése, kitörlése. A kislány „rövid” („rövid könnyeim / lecsúsztak arcomon, / a nyakamon végig, / egészen a nadrágomba. / sírtam, és szerettem volna / visszacsinálni mindent”), a nagylány „hosszú” könnyei („hosszú könnyeim / lecsúsztak arcomon, / a nyakamon végig / egészen a dekoltázsomb”) a test hosszán végigcsorogva, minden alá behatolva vájják medrüket a testbe, az életbe, s az eső ugyanezeknek a soroknak variációjaként tér vissza, s veszi át a fájdalmat, szerepet a sírni már képtelen beszélőtől: „a rövid cseppek / lecsúsztak arcomon / a nyakamon végig / egészen a dekoltázsomb”. Ami még a *lassú Párizs*ban sikertelen „kísérlet” („azután esni kezdett ránk az eső, / próbált lemosdatni rólunk és / a fehér városról mindent, / de semmit sem sikerült lemosnia”), a kötet végére a boldogtalanság mindent átítató kiterjesztéseként, a város testébe vajt meder tragikussá, metafizikussá növelt kiontásává duzzad.

A „körbekötés” mint visszatérés, körkörösség alapérzésként, léttapasztatatként és a Duna-, zsinór-motívum mint lineáris, egyszeri, előrehaladó életútként, elmúló és vissza nem térő lehetőségek láncolataként tehát kétféle térformát, mozgásformát érvényesít a kötetben. Ezt a kétféle térformát a textus térbelisége is hordozza: a ciklusokba rendezett, visszatérő sorok, szavak, motívumok ismétlésével – de szemantikai „továbléptetésével”, átértelmezésével – működtetett kötetegész az első, az egymásba hurkolódó versek, a mintha lineáris időbeliség, a versbeszédében, gondolatmenetében, asszociációban láncszerűen lépegető hosszúversek, rövid, enjamement-okkal összefűzött verssorok a második térkonstrukciót képezik le. S ezek a térformák hasonló kettősségben a kötet időbeliségét is kirajzolják: az ismétlődés, körkörösség, visszatérő érzések, emlékek, benyomások és a folyton előrehaladó, lehetőségektől megfosztott, a teremtés, boldogság, nőiség idejéből kifutó, s ezt a félelmet artikuláló (*Kunigunda útja*), visszafordíthatatlan elmúlás kétféle időképzetét.

Mind a ciklikusság, mind a linearitás lezáratlan, nyitott. A *Duna utca* egy női sors metszete, a lét metszete; a nyitóvers valami korábbiak a folytatását sugallja, „és lehet, / én mégiscsak a Duna utcában...”, a már emlegetett reflexivitásnak, átrágott öntematizálásnak, létösszegzésnek lehet

ilyesfajta kötetkezése, felütése; az „és” a hosszasan érelt, az „én” önmagában zajló eszmélkedésének, létösszegzésének előzményeire utal, a folyamat korábban kezdődött, sőt folyamatosan tart, a kimondás mindennek része, egyszeri, bár lényeges kivételése. Ezért is lehet a dolgok (emlékek, érzések, megállapítások) kimondása ennyire folytonos, kiáradó – csupán a folyamatos soráthajlások érzékeltetik a kimondás „nem-evidenciáját” és hívják fel a figyelmet bizonyos szavak jelentésére vagy a jelentések megsokszorozódására. És ezért lehet az asszociációk, emlékképek lépegetésében ennyire nagyszámú az „én”-re vonatkozó összegző megállapítás („tudniillik nekem kontaktus- / hiányom van, / az időm legnagyobb részében. / és szeretném, általában, / ha valaki hozzám érne”, vagy „hittem, hogy / csókolni már többet / nem akarok, és a természet / csak egy furcsa vicc miatt / ültetett belém méhet.”) És ezért térhetnek vissza új meg új variációban, jelentésben kifejezések, sorok, motívumok mint az én létállapotának konstans kifejezői.

Ugyanilyen módon több verskezdet (és a témaváltó versszakkezdetek) is a metszetszerűséget igazolja, mintha a versek az önösszegzés áradásából nyert részletek lennének, kötőszavakkal, utalószavakkal, a befogadó számára ismeretlen elemmel kezdődnek, folytatások, melyeknek előzményei rejtve maradnak, mégis a versek összességéből kikövetkeztethetők, megsejthetők: „tudniillik nekem...”, „azon a télen is...”, „utánad már...”, „a leveleit várom...”, „abban az évben alig esett az eső...”. Mindez azt is sugallja, hogy talán mégsem mondható ki minden, az „én” csak részlegesen, töredékeiben mondható el. A kötet zárata szintén lekerekítetlen, nyitott, s a megmerevedett, félbehagyott mozdulat explicite is a dolgok befejezetlenségét, befejezhetetlenségét mondja ki: „én meg csak álltam / belegyökerezve / egy mozdulatba / mintha be lehetne fejezni / bármit / bármely / elkezdett mozdulatot”.

Terék Anna szavakkal köti körbe életét. Csomagolja, pakolja, továbbviszi önmagát, emlékeit, „költözés, doboz, pakolás, zsinór”, körbeköti, eloldja életét, mér(icskél), selejtez, szavakba, versekbe rendez. Felméri önmaga lehetőségeit, létbe vetettségét, végességét, s mindezzel a fel-méréssel képes lényegének megfelelően (ember) *lenni*. A fizikai és egzisztenciális otthontalansággal szemben „lakozást” teremteni a létben a költészet által. Mert a költészet mérés, ahogy Heidegger mondja, feltehetően kitüntetett mérés. Mérték-vétel, amely során/által „az ember mértéket kap létezésének tágasságához”, szembenézés éggel és földdel, kezdettel és véggel, múlttal és jelenel, világgal és önmagunkkal, találkozás a halállal, saját halálunkkal, létben/ből való el- és kimosódásunkkal. „Az ember halandóként létezik. Halandó a neve, mert meg tud halni. Meghalni tudni annyit jelent: a

halálra mint halálra képesnek lenni. Csak az ember hal meg – mégpedig folyamatosan, amíg a földön időzik, amíg lakozik. Lakozása azonban a költőiben nyugszik” (Heidegger: „...költőien lakozik az ember”). Ez a fajta „lakozás” Terék Anna költészete, otthona az otthontalanságban, szavait szorosan egymás mellé teszi, mint kacsatjait a *Kékgyólyó utcában*, s mi nézzük, hogy párolog ki belőlük minden, amiről ő azt hiszi, hogy ő maga, pedig már rég nem ő, hanem életétől szavakkal eloldott költészete.